II

BIBLIOTEKA Poznań UNIWERSYTECKA

1988 -03- 9

АРХЕОЛОГИЯ

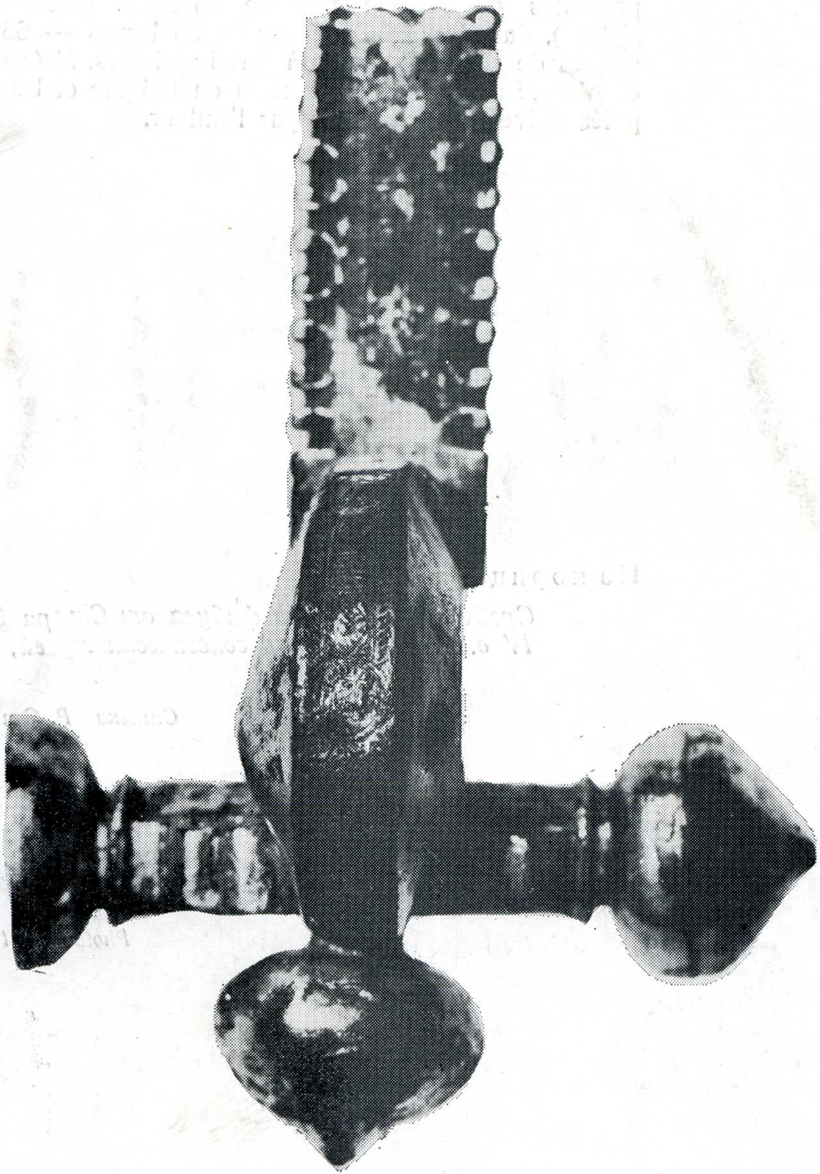

КНИГА
4
1987

Редакцията на „Археология“ приема за обсъждане материалите, представени **на български език** в 2 екз. (*текст и научен апарат*) на машина (страница от 30 реда по 66 удара) с качествени за отпечатване *образи*, *списък на образите* (2 екз.) и *резюме* (3 екз.). Преводи на материали от чужд на български език и преписване на машина редакцията не извършва.

La rédaction d' Археология accepte les matériaux pour être examiner présentés **en langue bulgare** en 2 ex. (*texte et appareil scientifique*), dactylographiés (page de 30 lignes — 66 frappes), accompagnés de *figures* propres à être imprimées, *liste des figures* (2 ex.) et *résumé* (3 ex.). La traduction en bulgare et les textes dactylographiés doivent être assurés par l'auteur.

На корицата

Сребърна позлатена фибула от Стара Загора, IV в. Национален археологически музей, София

Снимка Р. Станева

Sur la couverture

Fibule d'argent dorée de Stara Zagora, IV s. Musée archéologique national, Sofia

Photo R. Staneva

© Археологически институт и музей при БАН
1987
c/o Jusautor, Sofia

АРХЕОЛОГИЯ
ISSN 0324-1203
Год. XXVIII
4
1987
ОРГАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Археологически данни за датиране на Рогозенското съкровище. Проблеми и становища

МАРГАРИТА ТАЧЕВА

Засега ние все още казваме скромно, че Рогозенското съкровище има значението на находка на века за България по отношение на тракийската древност. Струва ми се, че тепърва и за напред все повече проучванията ще определят значението му за античната палеобалканистика и в обществено-политически, и в културно-исторически план. В това отношение съкровището има като свой силен и съперничещ паралел гробницата от Вергина. Тази изключителна по своята стойност за културната история на Македония и Балканите находка вече почти едно десетилетие не слиза от дневния ред на научното дирене, а дискусиите по проблематиката ѝ очевидно скоро няма да стихнат. Историята на проучването ѝ показва, че едва ли първоначално изказаната интерпретация и датировка ще издържат и занапред[1].

Не ще и съмнение, че подобна съдба очаква и Рогозенската колекция. Тълкуването ѝ обаче вероятно ще бъде постигнато в по-кратки срокове, защото в него се включиха вече много български историци, археолози, изкуствоведи и езиковеди[2] и това осигурява не само необходимия интердисциплинарен метод на проучването, но и неговата резултатност. Защото и свръхинтерпретацията на едни и хиперкритиката на други ще действуват едновременно, създавайки границите, в които ще трябва да се търси максималното доближаване до истината.

Съкровището поразява с изяществото на формите, с богатството на украсата, в която се откриват различни стилове и степени на майсторство, различни митологически сюжети. Някои от тях са известни вече и от тракийската, и от гръцката митология, но има и нови, неизвестни досега тракийски сюжети, които тепърва ще бъдат дискутирани и интерпретирани. Ето защо в следващите редове не е възможно да бъдат обхванати проблемите на стиловия анализ и на произхода на съдовете, респ. техните майстори и етническата им принадлежност. Изследването е посветено, както личи и от заглавието, на археологическите данни, които могат да бъдат използувани за датиране на съкровището и на неговата съдба до трезорирането му, тясно вплетена в политическите събития на IV в. пр. н. е. и ранноелинистическата епоха.

I. Анализ на археологическата среда и съдържанието на находката.

Съкровището е открито в два отделни купа, първият от които при дълбока оран в дворното място на откривателя, който е предал 65 съда. Вторият куп е от 100 съда и е открит с металотърсач от врачанските археолози. Както се вижда добре от снимката в сп. „Изкуство“, съдовете са били поставени най-вероятно в чували от нетраен материал, който не е оставил следи. При поставянето им се е целяло да бъдат запазени и да не заемат много място. Това е спомогнало за съхраняването на повечето от тях в отлично състояние. Освен повредените съдове по време на откриването им има и такива, повредени преди трезорирането. Последното наблюдение е особено важно, защото навежда на заключението, че находката има характер на съкровище-плячка, а не е само сбор от употребявани непосредствено преди трезорирането сервизи. В първия куп са били отделени преди всичко поскъпите и с особена художествена стойност фиали, канички и др. Това, както и грижливото им подреждане, навежда на мисълта, че непосредствено преди трезорирането някои от рогозенските съдове са взети от хранилище, а други може би са част от военна плячка на победител.

Откриването на съдовете на дълбочина 0,5 м даде основание за предположението, че е налице закономерност при заравянето на известните досега тракийски съкровища. Трудно ми е да се съглася с това поради простата причина, че продължителността на обработване на земята, която ги е съхранила, не навсякъде е еднаква; различен е и наклонът на терена, характеристиката на почвата и т. н. Ако теренът над Рогозенското съкровище не бе обработван изобщо, днес ние би трябвало да го открием на дълбочина над 2,00 м. Тя би била още по-голяма, ако над съкровището имаше разрушения от сгради от следващите епохи.

За съжаление и околният на находката терен е все още археологически не напълно изяснен; не е сигурно дали и при предишни заоравания плугът не е отнесъл незабелязани до днес съдове. Тази несигурност на археологическата среда би трябвало поне засега да ни въздържа при изказването на хипотези относно броя на съдовете, които някои свързват с ритуалния характер на трезорирането им[3].

Рогозенското съкровище съдържа изключително сребърни съдове, някои от тях с позлата, и то само плитки или високи фиали, канички и чаши, с общо тегло около 20 кг, или 0,8 таланта сребро. Стойността му обаче не се измерва от количеството метал — тя е равна на месечната заплата на около 70 гръцки наемници в началото на IV в. пр. н. е. според сведенията на Ксенофонт в „Анабазис". Нейните измерения са на колекция от изящно изработени сребърни съдове, които могат да бъдат само царско притежание; неслучайно през същата епоха на IV в., към която се отнася основното съдържание на находката, подобни съдове се откриват не в некрополите на гръцките полиси, а почти винаги в находки, които в Тракия и Македония са определени като царски. Има предположение, че Рогозенското съкровище е храмово. Според мен това не е възможно поне поради следните две причини: първата, която не всички вероятно ще приемат, е сливането на царската с религиозната власт в Тракия; втората е несъмнена — доказаното по епиграфски и археологически път тъждество на царския дворец и храма на Самотракийските богове в Севтополис през втората половина на IV в. пр. н. е.

Още първото ни запознаване с Рогозенското съкровище постави въпроса — ако е царско, къде са останалите известни като „царски" съдове, между които на първо място сме вече убедени, че са били ритоните? Ритоните действително липсват, но идентичните надписи върху рогозенските фиали и ритоните от Борово почти не оставят място за съмнение, че именно последните трябва да са представлявали тази липсваща съставка на царското съкровище от Рогозен.

II. Надписите върху рогозенските съдове.

Рогозенската колекция ни представя една много рядка в археологическата практика възможност за идентифициране, при това точно — на около една десета от съдовете има ясно четими надписи върху устията, тялото или дъното. Откривателите, както свикнахме да наричаме археолозите от Окръжния исторически музей във Враца, тръгнаха очевидно по погрешна следа — те обявиха, без обяснимо основание според мен, името Котис в дарителната формула под устията на десет от съдовете (което стои още при осем съда от находките в Могиланската могила, Борово и Аджигьол) като име на майстора, който ги е изработил[4]. Въпреки че от текста при тези общо осемнадесет съда, който има съдържание **ΚΟΤΥΟΣ (ΚΕΡΣΕΒΛΕΠΤΟ) ΕΞ ΕΡΓΙΣΚΗΣ (ΑΠΡΟ, ΓΕΙΣΤΩΝ, ΒΕΟ, ΣΑΥΘΑΒΑΣ)**, е ясно, че едва ли е възможно в тези пет селища всички майстори торевти да са били едноименници[5]. При това на един от тях текстът е допълнен с **ΔΙΣΛΟΙΑΣ ΕΠΟΙΗΣΕ**, т. е. Дислойас [го] направи.

Следователно направеното от Ив. Венедиков заключение през 1972 г. въз основа на трите съда от Могиланската могила и Александрово с надписи бе потвърдено и от новооткритите съдове. Несъмнено великият одриски цар Котис I (384/3—360/359) е бил собственикът на всички тези съдове от посочените вече находища. Рогозенската колекция показва, че тези съдове са изработени за царя в подвластните му селища Апрос, Ергиске, Беос, Гейсти и Саутаба, които се локализират в Югоизточна Тракия.

От тези надписи се отличават по съдържанието си три, гравирани също с поансон, но върху устието на различни по тип съдове, които свързах с производителите Котис, роб на Аполон, Дидюкаймос и Саток. Те за разлика от Дислойас обаче не са свързани с общините, от името на които са предадени съдовете с първата група надписи. От не по-малко значение са и наблюденията, че каничката на роба (?) Котис е не само най-тежкият съд от съкровището, но е и по-късна по време. Освен това тя е лята, което предполага едно масово производство. Следователно, ако Дислойас чрез упоменаването на името си като производител е искал да се разграничи от останалите торевти в Беос, произвели половината от известните ни съдове за Котис; ако Котис, предположен тук като царски роб, действително е произвеждал подобно на Дислойас съдове от свое име, би могло с основание да се предполага съществуването на стоково-парични отношения в някои тракийски общини. Обособяването на забогателите торевти не оставя съмнение в появата на ново съсловие в тракийското общество — на занаятчии, свързани с развиващите се стоково-парични отношения.

Останалите надписи са почти изключително графити (под устията или на дъната отвън) — имена, отделни букви или сигли, гравирани след изработката на съдовете. Според моето тълкуване имената би трябвало да се свържат с преминаването на съдовете в ръцете на нов притежател, а буквите и сиглите — с означаването на количество (брой или тегло). Последните са били поставяни така, че да не се виждат при употреба. Това е станало вероятно при предаването на съдовете в царската хазна като данък върху производството на общини или отделни лица. С тях, подобно на данъчен опис при предаването, царският пълномощник е отбелязвал количеството на предадения данък.

III. Археологически данни за датиране на съкровището.

Всеки, който след откриването на Рогозенското съкровище се опита да го датира или тълкува по археологически път, несъмнено се оказва пред една трудно преодолима задача. Тя произлиза от липсата на студийни проучвания върху такива важни за културно-историческия облик на тракийските земи археологически комплекси като Могиланската могила, Летнишкото съкровище и др. Трябва със съжаление да признаем, че не на перото или на проучването на български изследовател се дължи първият опит да се внесе методичност и да се изкаже обосновано становище върху развитието на сребърната и златна торевтика в тракийските земи през I хил. пр. н. е. Ето защо при разглеждането на тракийската археологическа среда на представената в Рогозен торевтика, с което ще бъде търсена прецизна и обоснована датировка за трезорирането на съкровището, като основа ще бъде използвано постигнатото от П. Александреску[6].

Търсенето на сигурна опора за датирането на античните метални съдове ме изправи пред трудно обясними явления:

1. Продължителността на употреба на сребърните и златни съдове, която произтича не само от трайността на благородните метали, но и от високата им стойност, превърнала ги в съставна част на царски, храмови или други съкровища.

2. Използването на създадените от големите атински скулптори през V в. пр. н. е. изящни образци на съдове с релефна украса от страна на торевтите и през следващия век. Това явление, засвидетелствувано в писмените извори[7], само по себе си е достатъчно, за да направи невъзможно използването на всяка постигната въз основа на формата и украсата на съдовете типология като сигурен датиращ елемент. Няма сигурност и при използването на датиращи паралели извън постигнатата по отношение на един археологически комплекс систематика освен при определянето на terminus ante quem; конкретизирането може да стане само чрез други, сигурно датиращи елементи, като напр. монети, керамика, характерна технология на изработка и украса и др.

3. Многостранното приложение на разглежданите съдове и особено на фиалата и ойнохоето в религиозната практика и царските пиршества като дар от царе и за царе, но и като предназначена за задгробния живот посуда в погребенията създава допълнителни трудности при датирането на едно погребение, ако в него липсват сигурно датирани опорни точки. Защото действието на този фактор превръща погребението в своего рода съкровище с трудно определим terminus post quem за времето на производство на неговия инвентар[8].

Всичко това ми дава основание да се надявам на прецизност при предложените тук чужди и свои датировки само по отношение на terminus post quem. За трезорирането на Рогозенското съкровище тази граница най-общо е възцаряването на Керсеблепт след смъртта на одриския цар Котис I, т. е. след 359 г. пр. н. е.; разбира се, съдовете с надписи имат по-ранна горна граница, определена от възцаряването му (384—383 г.). Защото именно тези съдове са единственият сигурно датиращ елемент не само по отношение на Рогозенското съкровище, но и по отношение на всички останали находки, които ги съдържат: гроб № 2 от Могиланската могила; погребението от Александрово, Ловешко; Аджигьол в Северна Добруджа (Румъния) и съкровището от Борово, Русенско.

Горната граница за датирането на самото Рогозенско съкровище е трудна за определяне и ако трябва да бъдем конкретни, невъзможна засега поради липсата на сигурни датиращи елементи за много от съдовете. В литературата по проблема са използувани досега два, но те, както ще се опитам да покажа, не са достатъчно сигурни.

Първият, който все пак е по-надежден, е името Саток върху два от рогезенските съдове: една фиала-чаша без украса, която по тегло се отнася към най-тежките съдове от съкровището (259,9 гр, инв. № В-480, кат. № 27). Според мястото на надписа и гравирането му с остър предмет върху съда, различен от владетелските надписи, аз определям Саток като име на производителя или на новия собственик, в чиито ръце е попаднал съдът[9]. Досега всички мнения, изказани в популярни и научни периодични издания, определят името като такова на собственик, в когото търсят Саток, синът на одриския цар Ситалк, управлявал държавата до 424 г. пр. н. е., т. е. през третата четвърт на V в. пр. н. е.

Казаното за името на Саток върху устието на фиалата с още по-голяма сигурност може да се повтори и по отношение на втория съд — уникалната със своите хоризонтални канелюри каничка. Тук името му е част от труден за дешифриране текст-графит, гравиран около розетата върху дъното на съда (инв. № В-542, кат. № 118). Допълнителното гравиране на текста с острие, а не с поансон, както и мястото му показват, че лицето не е било цар. От друга страна, не е невъзможно това одриско царско име от ирански произход да е било носено от ирански майстор или собственик (?) на съда.

Вторият използуван досега датиращ елемент е една отличаваща се със своята украса и позлата рогозенска фиала (инв. № В-428, кат. № 2, диам. 0,195 м, вис. 0,04 м). Съдът има близки паралели в едно погребение от Синдос (инв. № 8575 — фиала с позлатен омфалос) край Тесалоника, датирано към 510—500 г. пр. н. е., и в гроб II, 6 от некропола край Кожани, датиран във втората половина на V в. пр. н. е. (диам. 0,21 м, вис. 0,042 м). Вторият съд има върху устието надпис на старогръцки —дорийски диалект: **ΑΘΑΝΑΙΑΣ: ΙΑΡΑ: ΤΑΣ ΜΗΓΑΡΟΙ**, в превод „На светилището на (богинята) Атина в Мегара."[10] Ако предложените датировки са верни, веднага се вижда, че фиалата от Кожани може да е била използувана до 60 г. преди използуването ѝ като гробен инвентар. Следователно не би било невъзможно подобна фиала, произведена в същото ателие, да попадне и в състава на Рогозенското съкровище още по-късно. За мен обаче е по-вероятно използуването на оригинална фиала или матрица като модел за рогозенското копие, тъй като при този съд не е спазено съотношението между диаметъра и височината (1:5), характерно според Лушей за V в. пр. н. е. и точно възпроизведено при фиалата от Кожани. Следователно и този елемент не е достатъчно сигурен за определяне на най-ранния по време съд от Рогозен.

Има и трето съображение, което прави според мен почти изключителна наличността на съдове в Рогозенското съкровище, произведени преди IV в. пр. н. е. То произтича от културно-историческите характеристики на находките със сребърни и златни съдове в тракийските земи през периода V—III в. пр. н. е., които съм се опитала да обоснова в следващите редове.

IV. Културно-исторически хоризонти в Тракия, очертани от археологическите находки от благородни метали.

Вложената тук идея е да се види мястото на Рогозенското съкровище върху археологическата карта на древнотракийските земи, което може да даде сравнително сигурни опорни точки за историческото му тълкуване. Тя възникна при търсенето на паралели сред известните вече гробни находки от V—IV в. пр. н. е., т. е. времето, към което бе отнесено съкровището в първата му публикация.

Осъществяването на тази идея ме изправи пред ред остарели вече публикации на паметниците, недокоснати от новите изследвания и знания по проблематиката, в които предложените датировки са вече неприемливи; пред споменатата вече липса на студии върху известните археологически комплекси; пред недостатъчното все още технологично и металографско знание за тракийската торевтика и особено за новата рогозенска находка. Ето защо заключенията, които произтичат от прилагането на тази идея, имат предварителен характер и аз се осмелявам да ги предложа не само защото очаквам, че те ще породят други, източни становища, но защото намирам, че са задължително необходими при разрешаването на проблематиката, заложена в темата.

Вложените в легендата на картата данни за откритите досега сребърни и златни находки[11] налагат следните сигурни заключения, които съм се опитала да изтълкувам исторически:

1. През V в. пр. н. е., когато възниква и процъфтява държавно-строителният процес във Вътрешна Тракия чрез одриската държава на царете Терес, Ситалк и Севт, има богати „царски" погребения. Те се откриват в могилни некрополи, досега известни само от земите южно от Балкана. Те са белязани с погребален инвентар от скъпи бронзови съдове, а предполагаемите владетели — от златни пластинки (нагръдници) на броните и други златни предмети. Много от находките в тези погребения, както и златните

фиали от Даскал Атанасово, изследвачите отдават на връзките с Ахеменидите или на присъствието им в края на VI и първата четвърт на V в. пр. н. е. на Балканите.

Такива погребения липсват в днешна Северозападна България, където среброто в гробните находки и съкровищата не се датира по-рано от края на V и началото на IV в. пр. н. е. Причината трябва да се търси в изолираността на населяващите тези земи трибали, както и в липсата на централизирана царска власт (поне е недоказана засега) там през този период, на която са присъщи златните и сребърни ритуални или битови предмети.

Ако приемем, че находките от този пръв, „златен“ културно-исторически хоризонт бележат политическото единство под върховенството на одрисите, то много от вносните предмети в погребенията следва да се разглеждат като подаръци, които одриските царе са получавали от крайбрежните гръцки колонии срещу дължимия данък. Други могат да произхождат от далечните източни земи, каквито има например сред подаръците на Севт II от края на V в. пр. н. е. според разказа на Ксенофонт. Някои чуждестранни колеги обикновено възразяват срещу присъствието на подобни предмети в наши изложби за древната култура и изкуство на траките. Но културата на човека се измерва не само с онова, което сам си е направил, но и с онова, което той е придобил, за да задоволява естетическото си чувство.

2. Находките от края на V и началото на IV в. пр. н. е. предлагат друга картина. Златото повсеместно изчезва и е заменено със сребро. Последното „царско“ погребение от Дуванли е от същото това време и внушава края на една силна династическа линия, най-вероятно тази на Терес. Преместването на религиозно-политическия център от Дуванли бележи некрополът при Мезек, където най-ранното погребение е от същата епоха. Тук, както и в некропола при Брезово (отново южно от Балкана), се появяват най-рано датираните апликации в т. нар. зверинен стил заедно със сребърни фиали от „езичест“ тип по Лушей, чиито представители в тракийските земи изследвачите единодушно определят като тракийски. Това е един от фактите, който измества датирането на началото на тракийската сребърна торевтика от втората половина на IV в. пр. н. е., предложена от П. Александреску, към края на V и началото на IV в.

Изчезването на златото от това време и почти до елинистическата епоха може да се свърже със загубата на тракийските политически позиции край Пангей. Преместването на религиозно-политичесия център, доловено чрез наблюденията по-горе, намира обяснението си в предадения от Ксенофонт разказ на Севт II за отслабването на Одриската държава (Анабазис, VII, 7, 2) и в политическите борби между одриските царе и техните парадинасти преди възцаряването на Котис I. Археологическите находки от началото на IV в. пр. н. е. и през неговото управление показват единно икономическо и културно развитие в тракийските земи северно и южно от Балкана. Заради находките от сребърни съдове и апликации за войнското снаряжение този нов хоризонт с право може да бъде наречен „сребърен“ (въпреки че от гледна точка на политическото и културното развитие той е по-скоро „златен век“ в тракийската история).

Чрез дарителните формули за Котис, които се срещат върху различни по форма и украса съдове, ние разполагаме с точни данни за производството им най-общо през втората четвърт на IV в. пр. н. е., както и за техните производители от тракийските занаятчийски селища в Югоизточна Тракия. Те ликвидират досегашните съмнения, изказани в научната литература, за възможностите на тракийските торевти по отношение на сребърната и златната металопластика. Пак те доказват тракийското производство на фиали, ойнохоета, ритони, амфори-ритони и др., украсени със сюжети и образи от тракийската и гръцката митология.

Най-рано датираното антропоморфно изображение—„маска“, е върху фиалите от Могиланската могила и от Рогозенското съкровище (кат. № 42, 101—103, инв. № В-479, 576, 592, 585). Чрез красиво украсената „букелна“ фиала (кат. № 42) те се датират към втората четвърт на IV в. пр. н. е. въз основа на дарителната формула „За Котис от Ергиске“. Маските и на четирите рогозенски фиали си приличат и са произведени вероятно от една и съща матрица. Но фиала № 42 се отделя от останалите по изработка — докато нейната маска е изработена върху допълнително поставена сребърна пластинка, маските на останалите три са изчукани направо върху умбото им. Може да се предполага, че фиала № 42 има свой паралел във фиалата, която се съхранява в Метрополитенския музей в Ню Йорк; тя е украсена с маски на перси, които са припоени към съда. В празнините има зрънца от бронз, които звънтят при докосване на фиалата. Подобна фиала е засвидетелствувана чрез надпис в храма на Аполон в Делфи през 279 г., където е попаднала с предметите, принадлежали на осветения в края на V в. пр. н. е. Ейлейтиейон. Друг паралел тези фиали имат в един сребърен каликс от гробницата в Ставруполис (Тесалоника), датиран във втората половина на IV в. пр. н. е.[12] Кога впрочем антропоморфната маска е напуснала умбото на фиалите, за да украси дъната им в пояс от

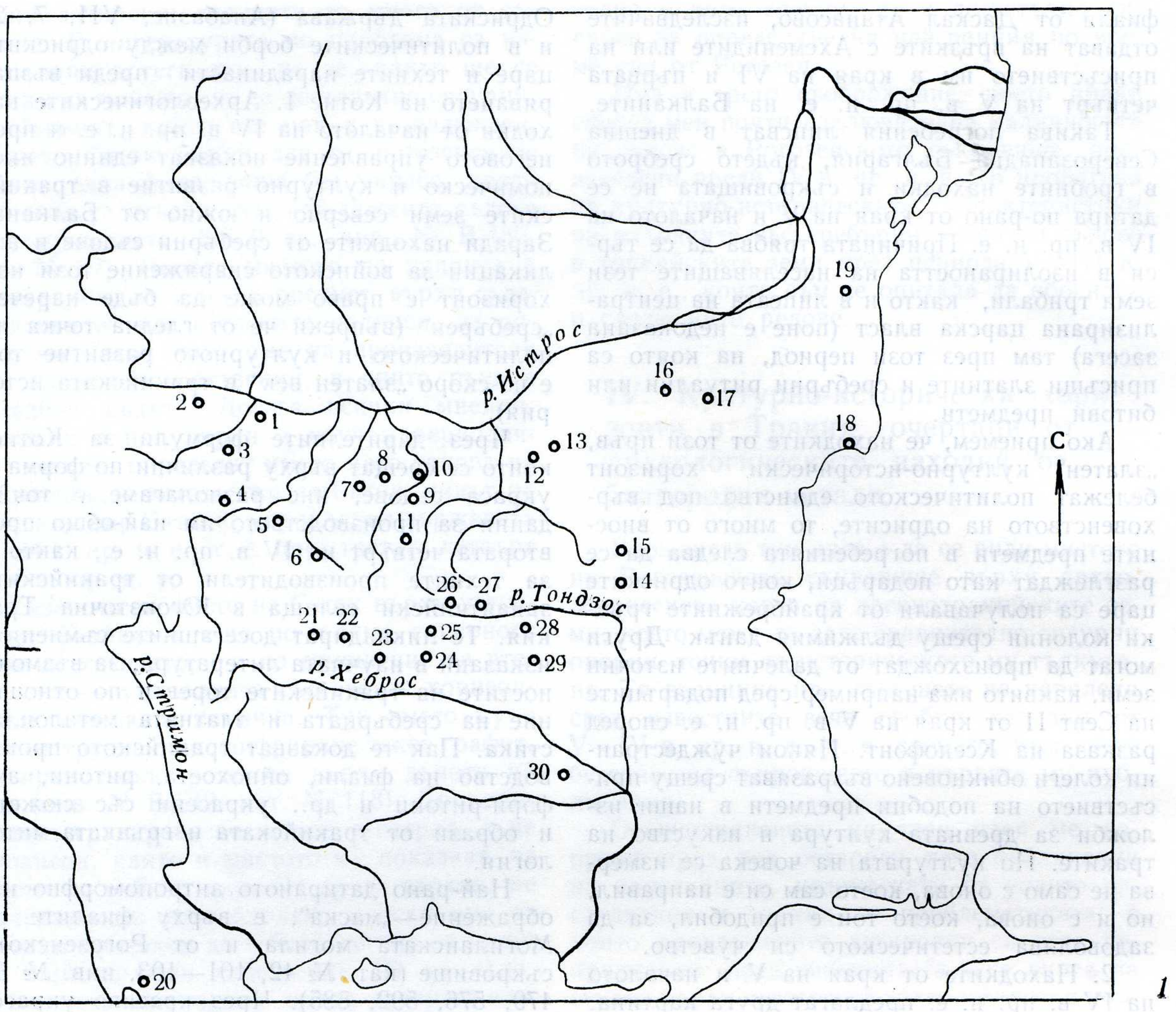

● *Обр. 1. Карта на находките със златни и сребърни съдове, използувани за датиране на съкровището от Рогозен: Fig. 1. Carte des trouvailles avec de récipients en or et en argent, utilisés pour la datation du trésor de Rogozen. 1) Букьовци. Съкровище от края на V—нач. на IV в. пр. н. е. и съкровище от IV в. пр. н. е. 1) Bukjovci. Trésor de la fin du Ve—début du IVe s. av. n. ère et trésor du IVe s. av. n. ère; 2) Могиланска могила (Враца). Гробове № 2 и № 3 от края на IV—нач. на III в. пр. н. е. 2) Mogilanska mogila (Vraca). Tombes No 2 et No 3 de la fin du IVe—début du IIIe s. av. n. ère; 3) Рогозен. 3) Rogozen; 4) Горни Цибър. Келтска златна торква от IV в. пр. н. е. 4) Gorni Cibăr. Torque celtique en or du IVe s. av. n. ère; 5) Луковит. Съкровище от IV—нач. на III в. пр. н. е. 5) Lukovit. Trésor du IVe—début du IIIe s. av. n. ère; 6) Тетевенско. Фиали от гробен инвентар от IV—III в. пр. н. е. 6) Région de Tétéven. Phiales d'inventaire d'une tombe du IVe—IIIe s. av. n. ère; 7) Владиня. Съкровище с фиала от средата на IV—нач. на III в. пр. н. е. 7) Vladinja. Trésor avec une phiale du milieu du IVe—début du IIIe s. av. n. ère; 8) Радювене. Фиали от съкровище — IV в. пр. н. е. 8) Radjuvene. Phiales d'un trésor — IVe s. av. n. ère; 9) Александрово. Фиали от съкровище — IV в. пр. н. е. 9) Aleksandrovo. Phiales d'un trésor — IVe s. av. n. ère; 10) Летница. Съкровище от първата половина на IV в. пр. н. е. 10) Letnica. Trésor de la première moitié du IVe s. av. n. ère; 11) Градница. Фиала (случайна находка) — първата половина на IV в. пр. н. е. 11) Gradnica. Phiale (trouvaille fortuite) de la première moitié du IVe s. av. n. ère; 12) Борово. Съкровище от ритони — първата половина на IV в. пр. н. е. 12) Borovo. Trésor de rhytons — première moitié du IVe s. av. n. ère; 13) Гърчиново. Матрица от V—IV в. пр. н. е. 13) Gărčinovo. Matrice du Ve—IVe s. av. n. ère; 14) Върбица. Гробен инвентар от втората половина на IV в. пр. н. е. 14) Vărbica. Inventaire d'une tombe de la seconde moitié du IVe s. av. n. ère; 15) Староселка. Гробен инвентар от края на IV—нач. на III в. пр. н. е. 15) Staroselka. Inventaire d'une tombe de la seconde moitié du IVe s.—début du IIIe s. av. n. ère; 16) Свещари — Могилен некропол от IV—III в. пр. н. е. Сребърен начелник от IV в. пр. н. е. 16) Sveštari — nécropole tumulaire du IVe—IIIe s. av. n. ère. Un frontal d'argent du IVe s. av. n. ère; 17) Каварна. Златен венец от гроб от края на IV—III в. пр. н. е. 17) Kavarna. Couronne en or d'une tombe de la fin du IVe—IIIe s. av. n. ère; 18) Браничево. Могилен некропол от IV в. пр. н. е. 18) Braničevo. Nécropole tumulaire du IVe s. av. n. ère; 19) Аджигьол. Фиали от инвентара на царски гроб от втората половина на IV в. пр. н. е. 19) Adžigjol. Phiales d'inventaire d'une tombe royale de la seconde moitié du IVe s. av. n. ère; 20) Дервени. Гробен инвентар от втората половина на IV в. пр. н. е. 20) Derveni. Inventaire d'une tombe de la seconde moitié du IVe s. av. n. ère; 21) Панагюрище. Златно съкровище от нач. на III в. пр. н. е. 21) Panagjurište. Trésor en or du début du IIIe s. av. n. ère; 22) Стрелча. Скифос от втората—третата четвърт на IV в. пр. н. е. и могилно погребение от същото време. 22) Strelča. Scyphos du deuxième—troisième quart du IVe s. av. n. ère et inhumation tu-*

mulaire de la même époque; 23) Дуванли. Могилен некропол с погребения от VI до края на V—нач. на IV в. пр. н. е. 23) Duvanli. Nécropole tumulaire avec des inhumations du VIe jusqu'à la fin du Ve—début du IVe s. av. n. ère; 24) Брезово. Могилен некропол от втората половина на V—нач. на IV в. пр. н. е. 24) Brezovo. Nécropole tumulaire de la seconde moitié du Ve—début du IVe s. av. n. ère; 25) Розовец. Могилно погребение със златен венец от края на IV в. пр. н. е. 25) Rozovec. Inhumation tumulaire avec couronne en or de la fin du IVe s. av. n. ère; 26) Севтополис. Могилен некропол от края на IV—нач. на III в. пр. н. е. 26) Sevtopolis. Nécropole tumulaire de la fin du IVe—début du IIIe s. av. n. ère; 27) Казанлък. Могилно погребение от края на IV—нач. на III в. пр. н. е. 27) Kazanlăk. Inhumation tumulaire de la fin du IVe—début du IIIe s. av. n. ère; 28) Дълбоки. Гробен инвентар от около 400 г. пр. н. е. 28) Dălboki. Inventaire d'une tombe environ de l'an 400 av. n. ère; 29) Даскал Атанасово. Съкровище от три златни фиали от V в. пр. н. е. 29) Daskal Atanasovo. Trésor de trois phiales en or du Ve s. av. n. ère; 30) Мезек. Могилен некропол от края на V—нач. на IV в. до началото на III в. пр. н. е. 30) Mezek. Nécropole tumulaire de la fin du Ve—début du IVe s. jusqu'au début du IIIe s. av. n. ère

женски (срв. В-431, 466) или мъжки (срв. скифоса от Стрелча) глави, за да стигне до концентричните кръгове с негърски глави от панагюрската фиала, все още не е ясно. Засега обаче прототипите са в Тракия, изработени за тракийски цар през първата половина на IV в. пр. н. е. в тракийски ателиета[13]. Не е ясно също кога се появява при фиалите украсата от смесени орнаменти — животински, растителни и човешки. Досега мнението бе, че са характерни за Южна Русия, т. е. за торевтиката, създавана в ателиетата на северопонтийските колонии по скитска поръчка. Няколко рогозенски фиали имат обаче също такава украса (кат. № 94—97, 99—100, инв. № В-429, 543, 556, 465, 431, 466). „Южноруските" паралели насочват към IV в. пр. н. е., и то към неговия край, датирани с монета на Александър III Македонски[14]. Бъдещите изкуствоведски и други проучвания сигурно ще уточнят датировката на тези съдове, които очевидно създават моста към следващия културно-исторически хоризонт.

3. Този трети хоризонт, който се определя от находките от края на IV и началото на III в. пр. н. е., е свързан с предишния и чрез континуитета в развитието на сребърните апликации, но е белязан и с нови явления, които го приобщават към културното койне на ранноелинистическата епоха. Епоха на царе от гръко-македонски произход, наследили властта на великия завоевател от Пела до Вавилон, с „варварския" вкус към разкоша и златото; заради него елините понякога се присмивали на тракийските царе, ако съдим по сведенията на гръцките писатели. Нищо чудно, ако и тракийските династи, оцелели в държавата на Лизимах след 323 г., да са били arbitri elegantiorum в елинистическия свят благодарение именно на традицията в употребата на изящни съдове и предмети от сребро и злато[15]. Ето защо едно бъдещо, основано на проучванията на торевтиката от тази епоха, потвърждение няма да изненада никого. Предпоставка за подобно твърдение са и златните и сребърно-златните предмети от Могиланския гроб № 2, погребението при Розовец, Панагюрското съкровище и др.[16] Изработвани в Тракия или извън нея по поръчка на тракийските владетели, находките от този хоризонт са достояние на тракийската култура и плод на дълголетна традиция. В това отношение обаче има какво още да се търси и доказва. Все още в нашата историография се говори за „номиналната" само „македонска" власт на Лизимах в тракийските земи, въпреки че тя е толкова македонска, колкото е македонска и властта на Селевкидите в Мала Азия или на Птоломеите в Египет. Някои изследвачи дори избягват да датират някои забележителни находки от Лизимахово време, защото им изглеждат „македонски"; други пък виждат в ред социално-икономически явления в Тракия през елинистическата епоха „протоелинистически" или „елинистически" характеристики, макар че те могат да се открият тук още по времето на Котис или в Македония при Пердикас като резултат от некласическото развитие на тракийското и македонското общество.

Затова не бива да се сърдим, когато в чуждата историография тракийската култура се отчита като парафраза на гръцката или на македонската; когато се недоумява пред проблема, кой е бил посредникът в осъществяването на културните връзки между Италия и севернопонтийското крайбрежие (напр. по отношение на ритоните, които липсвали в Македония, която обикновено се третира като посредник заради неограничените възможности на македонския двор да привлича най-добрите торевти, майстори и други културтрегери на елинистическата епоха)[17]. Струва ми се, че е дошъл ред да покажем значението на тракийската елинистическа държава на Лизимах. На балканската карта нейната територия прилича на пеперуда, кацнала на протоците, чиито криле на Балканите и в Мала Азия очертават контактната зона на западно- и източносредиземноморската култура през елинистическата епоха[18].

V. Хронология на натрупването и трезорирането на съкровището.

Според изказаните досега становища в литературата по проблема съдовете от Рогозенското съкровище принадлежат на времето между последните десетилетия на V в. и 340 г. пр. н. е. По-ранната граница се определя чрез името на Саток върху съдовете и фиалата с паралели в Синдос и Кожани, а по-късната — с оглед на победата на Филип II Македонски над Одриската държава на Керсеблепт.

Направените по-горе наблюдения поставят под съмнение и дори оборват и двете тези граници. Казаното важи с по-малка сила за по-ранната дата, въпреки че тук основателното съмнение възниква по две причини. Първата виждам в доказаното производство на копия по изработени преди десетилетия оригинални сребърни съдове, а втората — в недоказаната все още връзка на Котисовия династически дом с Тересовия; последното съображение ми дава основание да смятам, че и след една бъдеща прецизна датировка на някои съдове към V в. пр. н. е. тяхното присъствие в Рогозенското съкровище ще може да се смята за напълно случайно. В полза на това впрочем говорят и резултатите от културно-историческата стратификация, направена по-горе, по отношение на находките от сребърни и златни съдове. Тя показва, чрез подписаните за Котис съдове и техните паралели в рогозенската и другите находки от това време, че Рогозенското съкровище няма общи характеристики с първия хоризонт; че в основата на това съкровище ще трябва да се търси съкровищницата на Керсеблепт и Котис, станала македонска плячка през 341—340 г. Тази плячка се е увеличавала след победата на Филип II над скитския цар Атей през 339 г., но някои котисови съдове са останали в добруджанските земи (Аджигьол и Борово) като обменни подаръци с новите филипови съюзници[19]. Това твърдение не изключва изказаното от Ив. Венедиков обяснение, че надписаните котисови съдове са стигнали до тези севернотракийски земи като подаръци от самия Котис[20], но известно съмнение буди съкровищният характер на находката от Борово, съдържаща липсващите в Рогозен ритони, най-характерната регалия на тракийските царе.

Благодарение на извоюваната от трибалите победа над Филип II при завръщането му след скитския поход, за която има и писмени източници, неговата плячка с котисовата хазна останала в трибалските предели[21]. Но докога? С този въпрос се стига до търсенето на последната дата за Рогозенското съкровище — времето на неговото трезориране.

В това отношение предложената в литературата дата, 340 г. пр. н. е., е силно атакуема. Дори изложената тук интерпретация за съдбата на съкровището да се отхвърли при бъдещите проучвания, дори същата съдба да сполети направеното наблюдение, че сред рогозенските съдове трябва да има и такава от ранноелинистическата епоха (т. нар. късен IV век), има поне един съд, който е достатъчен, за да отложи предложената дата на трезорирането с няколко десетилетия. Това е блюдото с изображението-„емблема“ на Херакъл и Ауге (кат. № 4, инв. № В-464). Нарекох съда блюдо, а не фиала, защото той представлява едно вариантно развитие на фиалата, чийто характерен елемент, дъното с умбо, е отстъпило като място за релефна украса на кръгла плоскост, т. нар. емблема. До нея се е стигнало според Лушей чрез развитието на „букелната“ фиала. Този вид съдове получили двойно дъно; докато на външната плоскост се е запазила старата украса от растителни, силно стилизирани орнаменти в нисък релеф, вътрешното дъно е получило богата украса. В литературата по проблема се посочва, че празнината между двете дъна била изпълнена с метал или смола, но не се изяснява необходимостта от двойното дъно. Очевидно тя не е възникнала от стремежа да се вложи самостоятелна украса на дъното отвън, иначе не би отстъпвала по изящество и орнаменти на вътрешното дъно. Според мен причината може да се търси в желанието на майстора или на потребителя да бъде тя „озвучена“ подобно на споменатата по-горе фиала с персийските глави, т. е. между двете дъна може и да е имало пълнеж заради стабилност, но той не е бил плътен, оставало е място и за приятно звънтящите бронзови зрънца. Блюдото от Рогозен има паралели, произхождащи от Италия и Предния изток[22]. Датирането на италийските съдове с релефна украса често прибягва до помощта на т. нар. каленски керамични фиали, за да обясни появата им. В това отношение рогозенският съд отново може да послужи като опора в дискусията по проблема, дали сребърните релефни съдове предхождат керамичните, или, обратно — те са черпили от последните образци[23]. Отчитайки ред исторически обстоятелства и културно-исторически феномени от тази епоха, е трудно да приема, че тези сребърни блюда са се появили след късните каленски фиали. Впрочем към ранноелинистическата епоха и по-точно — към късния IV в. пр. н. е., насочва и релефната украса на рогозенската емблема.

Според мита за Алеадите Ауге била дъщеря на тегейския цар Алей. За да избегне предсказанието, че тя ще роди син, който ще убие синовете му, Алей направил дъщеря си жрица на богинята Атина, като по този начин я обрекъл на безбрачие. Но в митологическите разкази обикновено не е по силите на смъртния човек да отмени божествения промисъл. Трябвало е да се случи така, че Херакъл, преди подвига си в Авгиевите обори, да мине през земите на Алей и потърси гостоприемството му. След един нощен пир той направил Ауге майка на своя син Телеф, който изпълнил трагичните предсказания на оракула. По-късно елинистическите владетели на Пергам, Аталидите, започнали да внушават, че Телеф бил техният митичен прародител (вероятно, за да се окажат не по-малко достойни от македоните, претендиращи, че произлизат от Хераклидите). Митът дори бил пресъздаден на по-малкия фриз на Пергамския алтар като родословна легенда на Аталидите. Някои становища по интерпретацията на блюдото с Ауге използуват именно този исторически факт, за да обвържат съда с Пергам и Мала Азия. Съдът обаче внушава по-скоро други идеи чрез гравирания очевидно от самия майстор текст пред главата на Херакъл и над тази на Ауге: AVГН ΔΗΛΑΔΗ, което преведено от старогръцки би трябвало да означава „(Това е) действително Ауге."Ако свържем сцената с текста с подобни примери от изображения върху древногръцки вази, би трябвало да приемем, че изображението визира момент от сценично произведение; за да означи именно този определен момент, художникът е поставил текста, а не, за да посочи коя е изобразената женска фигура. Това становище възниква и от известията в античната традиция за драматични произведения на Есхил, Софокъл и Еврипид, посветени на Ауге и на трагедията в двора на Алеадите. Към запазените Еврипидови фрагменти от трагедията „Ауге" напоследък бе добавено и ново доказателство[24].

Популярността на тримата трагици е била толкова голяма, че през IV в. пр. н. е. техните трагедии са били преработени от представителя на средноатическата комедия Евбул, а между известните заглавия фигурира и „Ауге". Първото впечатление от рогозенския релеф може да подведе, че сцената е лишена от трагизъм, но при една автопсия е ясна, макар и не успяла, съпротивата на Ауге преди насилието на Херакъл. Към становището за Еврипидов прототип на сцената навежда и популярността на Еврипид в държавата на Филип II и Александър III, както и неговото творчество, свързано с македонския двор. Не е без значение при определянето на произхода както на рогозенския съд, така и на развитието на релефната украса върху сребърните съдове, твърденият напоследък македонски произход на т. нар. мегарски чаши с митологически сюжети от III в. пр. н. е.[25] Впрочем тук отново достигаме до нуждата от изясняването на облика и характеристиките на тракийската култура през ранноелинистическата епоха.

За съжаление днес разполагаме с все още недостатъчно данни и за съдбата на трибалската държава на Сирм след 335 г. пр. н. е. Интерпретацията на съдържанието, направено тук, на откритото в земите ѝ Рогозенско съкровище, показа, че то представлява дълго събирана колекция. За определяне на времето на трезорирането му от решаващо значение са съдържащите се в него съдове от третия културно-исторически хоризонт, доказани тук само чрез блюдото с емблема. Находките от същия хоризонт в Могиланската могила показват връзката между двата археологически комлекса и с трибалския династически дом на Сирм[26]. Оттук следва и особено важното за тракийската история заключение, че трибалските владетели са съхранили властта си и след похода на Александър Македонски в Тракия през 335 г. пр. н. е. в съюзни или по-скоро васални отношения с Лизимах. Пълната липса на сведения в изворите за нарушаване на тези взаимоотношения позволява да свържа трезорирането на Рогозенското съкровище с първото известие за военни действия на трибалска земя — нашествието на келтите през 280—279 г. пр. н. е.[27]

---

[1] Дискусията по датирането на гробницата от Вергина, обявена от ерудирания ѝ изследовател проф. Андроникос като гробница на Филип II, все още продължава. Мнозина вече с основание говорят за нея като за „тъй наречената гробница на Филип II". Вж. напр. напоследък у M. Pfrommer. Italien—Makedonien—Kleinasien. Interdependenzen spätklassischer und frühhellenistischer Toreutik. — JdI, 98, 1983. В излезлите преди откриването на гробницата изследвания върху гръцката и македонската торевтика (където много често авторите необосновано включват и находки, произхождащи от тракийските земи) има много наблюдения и анализи върху развитието на стила и орнаментиката. Те често противоречат на датирането на предметите от Вергинската гробница преди 330 г. пр. н. е. — дата, която в европейската историография се приема като начало на ранноелинистическата епоха. Това противоречие се премълчава обаче от авторите в изданията след публикуването на гробницата. Срв. R. A. Higgins. Greek and Roman Jewellery, 1961; R. Strong. Greek and Roman Gold and Silver Plate. London, 1966; Silver for the Gods. 800 Years of Greek and Roman Silver. — The Toledo Museum of Art, 1977; Treasures of Ancient Macedonia. Thessaloniki, 1978; The earch for Alexander. An exhibition. N. J., 1982; R. A. Higgins. Macedonian Royal Jewellery. — Studies in the History of Art. Washington, 1982; B. Barr-Sharrar. Macedonian Metal Vases in Perspective: Some Observations on Context and Tradition. — Studies in the History of Art. Washington, 1982.

[2] След публикацията върху Рогозенското съкровище в сп. „Изкуство", 1986, 6, в наши ежедневници и списания бяха публикувани мнения и становища, свързани с културно-историческата характеристика на съкровището, с надписите върху фиалите и др. Много от тях вече бяха изказани на организираните от Института по тракология към БАН дискусии.

Наред с тези мнения, някои от които са преодоляни вече от по-новите наблюдения на самите автори, в научната книжнина по проблематиката се появиха само две статии на Ал. Фол. Политика и култура на древна Тракия. — Проблеми на културата, 1986, 4; Одриски и трибалски царе от рогозенските надписи. — Векове, 1986, 4. На споменатите дискусии аз защитих мнението си, че Садок, известният от изворите син на одриския цар Ситалк, не е свързан с името Сатoк върху два от рогозенските съдове; че съкровището, което според мен съдържа част от плячкосаната съкровищница на Керсеблепт по време на похода на Филип II в Тракия, е непосредствено свързано с политическите събития на Балканите през втората половина на IV в. пр. н. е. (което следва да се разбира за всички цитирани по-надолу дати). На това историческо тълкуване на съкровището е посветена и статията ми „Проблеми и становища по историческото тълкуване на Рогозенското съкровище“. — ИПр, 1986, 12.

[3] Наред с това има и други неясни обстоятелства, дължащи се по-скоро на субективни фактори. Сред тях от особена важност за оценяване на археологическата среда е липсата на сведения за разпределянето на съдовете в двете находки, които биха подкрепили становищата по повода, предизвикал трезорирането.

[4] Вж. Изкуство, 1986, 6. Становището ми, изложено в тази част, е обосновано в статията ми в Исторически преглед, 1986, 12. Към обосновките бих добавила и паралели от историята на Юдейското царство от края на VIII—VII в., сведенията за които дължа на колегата G. Foerster от Йерусалимския музей. Става дума за щемпели върху дръжките на съдове за вино или зехтин, открити в четири царски стопанства. Те съдържат знаците lmlk, които се разчитат така: „За (на) царя от (име па селището)“; те имат паралели и до IV в. пр. н. е. Вж. A. E. Rainey. Wine from the royale vinegard. — BASOR, 245, 1982, 57-62.

Според Велтен съдовете с тези щемпели са произвеждани от частни грънчари, но царски служител, който разполагал с предоставения му от царската администрация печат, поставял царския знак върху съдовете. След това те били изпращани в четирите имения, които осигурявали прехраната на царските крепости.

[5] При четенето на надписите с името на Котис в родит. падеж аз се присъединявам към изказаните вече мнения, понеже ги смятам за единствено възможни. Разликата възниква в типологическото отделяне на тези надписи, които направих въз основа на съдържанието и на мястото им върху съдовете. Малцина са склонни обаче да възприемат превода на гръцката дума ΠΑΙ͂Σ като „роб“. Вярно е, че Александър III Македонски е засвидетелствуван като ΠΑΙ͂Σ на Амон в Египет, или пък, че е трудно да си представим роб, който носи царско име. Но в робовладелската практика на Елада и Рим именуването на роба по името на неговия господар е твърде широко засвидетелствувано, за да се привличат тук нови доказателства. Тази практика продължава и в плантационното робство на близкото минало в Америка. Към посочените в Исторически преглед, 1986, 12, доказателства за употребата на ΠΑΙ͂Σ по отношение на роб, мога да добавя и нови позовавания у Полибий (XXX, 25, 1 и сл.) за 600 царски роби (ΠΑΙ͂ΔΕΣ) в Антиохия през II в. в. пр. н. е.

[6] P. Alexandrescu. Le groupe de trésors thraces du nord des Balkans. — Dacia, 27, 1983 (I); 28, 1984 (II).

[7] Вж. сведенията у H. Luschey. Die Phiale. München, 1938. Срв. по-новата разработка у Gisela Richter. — AJA, 1958.

[8] Пример за такива погребения са находките от Аджигьол и Могиланската могила (гроб № 2). Александреску датира аджигьолското погребение във втората половина на IV в. пр. н. е. и го използува като основа на хронологията си за северно-тракийските съкровища, но фиалата с посветителния надпис за Котис и двата наколенника говорят за съкровищния характер на погребалния инвентар. Още по-ясни са нещата при могиланския гроб № 2, датиран досега най-общо към втората половина на IV в. пр. н. е. В него наред с фиалите с надпис за Котис има предмети, принадлежащи според постановките на Хигинс и Стронг към ранноелинистическата епоха — наколенникът чрез инкрустациите при очите, обеците чрез полумесеците-висулки и златния венец. Венец, една безспорна регалия след вергинската находка, не е известен в Тракия преди ранноелинистическата епоха. Тогава той е засвидетелствуван в погребението от Розовец, Каварна и във фреските на гробниците от Казанлък и Свещари. Срв. бел. 11.

[9] Вж. М. Тачева. Проблеми и становища по историческото тълкуване на Рогозенското съкровище. — ИПр, 1986, 12.

[10] Вж. Treasures of Ancient Macedonia, No 45.

[11] Не е необходимо да се цитират и тук публикациите на посочените в картата съкровища, които могат да се намерят в сп. „Изкуство“ 1986, 6, и в статията на П. Александреску. Тук са използувани преди всичко датировките на последния, които с основание коригират много датировки в нашата историография. Мои са корекциите при Могиланската могила (въз основа на казаното в бел. 8) и на начелника от Свещари. Последният има много повече общи белези с находки от IV в. пр. н. е. (особено със скифоса от Стрелча), отколкото с находката от Требенище, чрез която е датиран.

[12] Вж. Treasures of Ancient Macedonia, No 280.

[13] Не е изключено да се отхвърли вбъдеще твърдяното тук първенство на тракийската торевтика по отношение появата на антропоморфния образ (не фигура), тъй като Рогозенското съкровище несъмнено ще промени датировката и на някои от находките в Македония. За това си твърдение имам предвид и становището на Д. Раевски. Елинистическите художествени занаяти в Скития и Тракия. — Изкуство, 1985. Според него антропоморфният образ в скитските паметници се явява едва през средата на IV в. пр. н. е., а в Тракия той е по-ранен.

[14] За монетата на Александър III Македонски, с която се датира известната фиала от Солоха вж. в АА, 1913, 186.

[15] Д. Попов. Проучвания върху тракийската религия, II. Пиршествата и угощенията. Съкровищата и подаръците. — ГСУ ИФ, 76, 1983, с. 198.

[16] За принадлежността им към тази епоха срв. бел. 8, 11.

[17] Вж. Pfrommer. Цит. съч., който търси обяснение за македонското посредничество в изпратената от Александър III Македонски плячка след битката при Граник в Кротон през 335 г. (според сведение на Плутарх), както и във финансовите възможности на македонския двор и неговата притегателна сила за Лизип, Апелес и други изтъкнати представители на гръцката култура от втората половина на IV в. пр. н. е.

[18] Значението на Лизимаховата държава, превърнала в свое вътрешно море Хелеспонта, този мост за културни взаимовлияния между Изтока и Запада на Средиземноморието, тепърва ще получава заслужена оценка. В тази насока заслужава да бъдат споменати като основание за твърдението борбите на Лизимах за завладяването на Мала Азия, по време на които размяната на царски подаръци е засвидетелствувана от крайдунавските земи на гетския цар Дромихайт до планината Тавър. Сред тях не бива да се забравя сведението на сицилийския тиран Дионисий II, чиито богатства били наследени от тирана на Хераклея Понтийска между 322 и 306 г. пр. н. е.; то се използува обикновено само за интерпретацията на съдовете от Панагюрското съкровище. Не бива впрочем да се забравят и по-старите, непрекъснали връзки и взаимовлияния между тракийското и ахеменидското изкуство.

[19] По-подробна обосновка на тази интерпретация чрез сведенията в античните извори вж. в статията ми в Исторически преглед, 1986, 12.

[20] И. Венедиков. Надписите върху тракийските фиали. — Археология, 1972, 2.

[21] Изворите са събрани и интерпретирани от F. Papazoglou. Srednjobalkanska plemena

u predrimsko doba. Sarajevo, 1969; B. Gerov. Zum Problem der Wohnsitze der Triballer. — KLIO, 63, 1981.

[22] N. Nachod. Die Silberschale aus Tarent in Bari. — RM, 33, 1918; H. Luschey. Op. cit.; Silver for the Gods, No 36 — emblem from a dish, repported to be from Nihawand, Iran; Treasures from Ancient Macedonia, No 181 — two silver disks from Derveni (grave A)(?)

[23] M. Vickers, O. Impey, J. Allan. From Silver to Ceramic (The Potternter's debt to Metalwork in the Graeco-Roman, Oriental and Islamic Worlds. Oxford, 1986.

[24] A. Nauck. Tragicorum Graecorum fragmenta. Lipsiae, 1889, p. 436 sqq, No 264-281; W. Luppe. Die Hypothesis zu Euripides' „Auge". — Archiv für Papyrusforschung, 29, 1983.

[25] U. Sinn. Die homerischen Becher. Hellenistische Reliefkeramik aus Makedonien. — AM, 7, Beiheft, 1979.

[26] Паралели на рогозенските фиали с релефни животински и антропоморфни изображения (освен на умбото) липсват в могиланските гробове и това може да доведе до заключението, че рогозенските съдове са трезорирани след тях. От друга страна, датираните след средата и до края на IV в. пр. н. е. съдове, които несъмнено са произведени в тракийски ателиета, показва запазването на тракийската сребърна торевтика и след македонското завоевание на Одриската държава и нейния център в Югоизточна Тракия. Това е според мен най-сигурното доказателство за продукцията на тракийските ателиета през IV в. в трибалските предели.

[27] Изворите и литературата за събитията вж. у М. Тачева. Към политическата история на Древна Тракия (III в. пр. н. е.). — ГСУ ИФ, 75, 1982. Същата. История на българските земи в древността. Ч. II. С., 1987 (под печат).

Настоящата статия бе предадена за печат през м. октомври, 1986 г. Ето защо тук не са обсъдени, нито пък е взето отношение към становищата, публикувани в нашите периодични издания, на Л. Огненова-Маринова, Г. Михайлов и Ив. Маразов. Авторът е сторил това в гл. II на книгата „Тракийското съкровище от Рогозен", предстоящо издание на БАН.

Données archéologiques pour la datation du trésor de Rogozen. Problèmes et point de vue

M. TAČEVA

(Résumé)

L'article fait partie de l'étude de l'auteur sur le trésor thrace, nouvellement découvert de village de Rogozen, qui se trouve dans le territoire des Triballes. On fait analyse du milieu archéologique de la touvaille et on propose une interprétation archéologique des données, renfermées dans les vases de Rogozen. L'exposé argumente et complète à l'aide de sources archéologiques les points de vue de l'auteur sur l'origine, la chronologie et la thésaurisation du trésor, basés sur l'interprétation des sources historiques et des inscriptions sur les récipients, qui sont déjà publiés (cf. Problèmes et points de vue au sujet de l'interprétation historique du trésor de Rogozen — ИПр., 1986, 12). L'auteur y propose pour la première fois la stratification des horizons culturels historiques du début du Ve jusqu'au début du IIIe s. av. n. ère en Thrace, basée sur les vases de métaux précieux, déjà découverts. Dans l'article est formulée notamment l'argumentation archéologique de ces horizons.

Le premier horizon conditionnellement appelé „d'or" est caractéristique du gouvernement de la dynastie odryse de Térès; sa fin est liée au point de vue archéologique avec les dernières funérailles „royales" à Douvanli, tandis qu'au point de vue politique — avec l'accession au trône de Cotys Ier en 383—382 av. n. ère. Les trouvailles de cet horizon, selon l'auteur, manquent presque exclusivement dans l'ensemble archéologique de Rogozen.

Le deuxième horizon appelé conditionnellement „d'argent" est déterminé au moyen des inscriptions avec le nom du même souverain Kotys Ier. Les monuments archéologiques de cet horizon prouvent l'épanouissement de la puissance politique et économique de l'Etat odryse de Kotys Ier.

Le troisième horizon se rapport à l'époque du gouvernement de Lysimaque en Thrace. La transition en est difficilement perceptible — les phénomènes socio-économiques et culturels de l'hellénisme en Thrace se manifestent ou bien sont déjà préparés sous le règne de Kotys Ier.

L'analyse complexe des données historiques et archéologiques, concernant le trésor et les complexes archéologiques, reliés avec lui, autorise à déterminer la chronologie de son amassement pendant tout le IVe s. av. n. ère. L'analyse d'une œuvre d'orfévrie — le plateau décoré d'une scène mythologique (un moment du mythe d'Héraclès et Augè) corigea le terminus ante quem (340 av. n. ère.) de sa thésaurisation, proposée dans l'historiographie.

D'après l'interprétation des données du trésor, sa partie fondamentale devrait représenter le butin de Philippe de la conquête de l'Etat odryse, ôté par les Triballes au cours de l'an 339. Le seul renseignement connu avec lequel on pourrait relier la thésaurisation du trésor dans les terres des Triballes, est la campagne des Celtes à travers les terres des Gètes et des Triballes en 280—279 av. n. ère.

Изобразителни програми на тракийското изкуство в ранния елинизъм

ПЕТЪР ЦАЦОВ

Представата, която дават „Илиадата“ и „Одисеята“ относно небивалото богатство от злато и сребро на траките, се илюстрира стократно от находките, открити при Вълчитрън (1924 г.), Дуванлий и Панагюрище (1929 г.), Луковит (1953 г.), Летница (1963 г.), Враца (1965 г.), Якимово (1972 г.), Борово (1974 г.) и сега уникалната находка при Рогозен (1985/6 г.). Взети заедно, тези съкровища са една световна сензация.

Потвърдиха се и разказите на Херодот за особеностите на тракийските могили чрез откритията в Дуванлий, Мезек, Казанлък и Свещари. При това отбелязваме само найважните от тях[1].

Най-забележителните находки от злато и сребро са създадени в десетилетията преди и след Александър Велики. Двете гробници — Казанлъшката и Свещарската, са ранноелинистически. Предмет на статията е тази епоха, около 300-ата година пр. н. е., която се характеризира и доминира с присъствието на гърците в Черноморието. Обаче, както показват много изследвания, от петото столетие насам тракийските области имат контакти не само с гърците. Особено тесни са връзките им с персийската и скитската култура.

През втората половина на четвъртото столетие Тракия играе вече една посредническа роля в предаването на формални елементи, които документират връзки и със Запада: напр. с Галия и към края на четвъртото столетие с Етрурия и Южна Италия[2]. Цел на изложението е критическото наблюдение, свързването на различни чужди елементи с местни и как от тази смесица се добива едно ново цяло. Друга цел на това изследване е отново да се опишат обектите, да се изтъкнат структурите им и да се дефинира начинът на тяхната употреба.

● *Обр. 1. Гробницата при Свещари. Fig. 1. Le tombeau près de Sveštari*

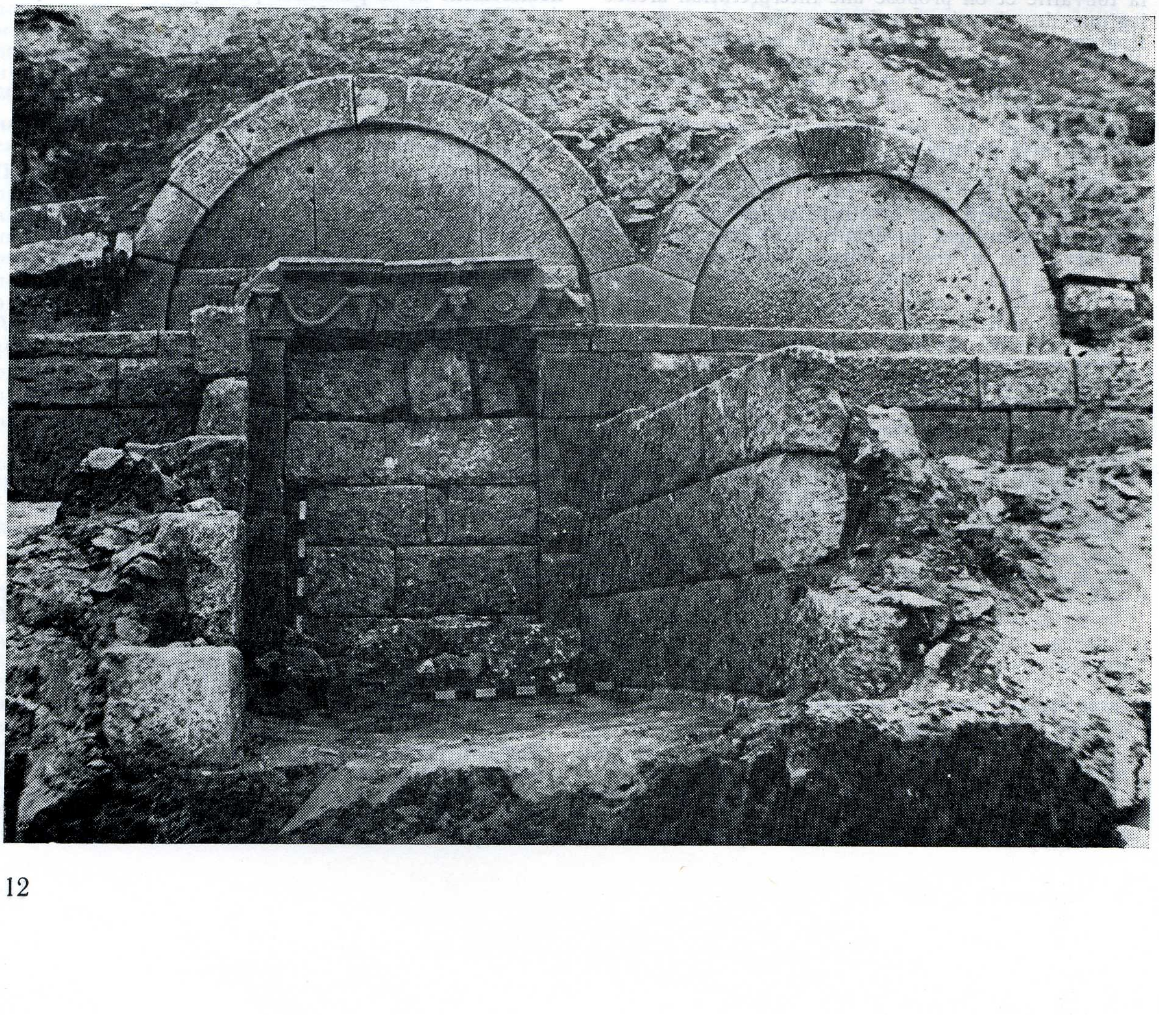

1

Най-напред ще се спрем на надгробната могила в Свещари (обр. 1)[3]. По посока на дромоса е открит вход. Над една около два метра висока стенна зона от сурови блокове се очертават два бъчвовидни свода, затворени от два тимпана с грижливо обработени камъни. Левият свод е по-голям от десния. Всъщност се касае за две различно големи камери, като към главната води направо един директен коридор.

В изграждането на входа се забелязват особености: архитравният блок с фриз от букрании, розети и гирлянди не съответствува на рамките на вратата, а също и на тимпана над него. Блокът е къс и той не изпълва цялата ширина на полукръга. Вратата не е в средата, а малко по̀ надясно. Изглежда, архитравният блок е по-високо поставен, отколкото е нужно, и той се врязва в архитравната зона. Всъщност един такъв щурц на вратата трябва да крепи и носи блоковете на тимпана над него, докато тук архитравът изглежда като че ли е сложен пред цялата зона на стената. Очевидно тази входна фасада има повече декоративно, отколкото функционално предназначение.

Цялата архитектура се намира вътре в могилата. Двете гробни камери са били покрити от насипа веднага след погребението. Те се числят, така да се каже, към всичко онова, което е трябвало да бъде скрито от погледа. Голямата церемония на погребението можем да си я представим, като си помогнем с описанието на Херодот (5.8): оплакването на покойника, жертвоприношението, след това пиршеството с пиене и музика, насипването на могилата, може би на части, а не на цяло[4] и накрая състезанията с награди. Може би е имало и други музикални, агонални или военни игри и представления[5]. След три дни завършвали обредите и насипът покривал всичко. Могилата се превръщала в едно вечно жилище за покойника заедно с нейната вечна тайна и камерите са станали вътрешни помещения. Преди това те са служили като един вид кулиси за церемониалното празненство. Дали този блок с розети и букрании на входа, който е така грижливо украсен, няма функцията да е поставен там, за да обогати споменатите кулиси? Дали и липсващата сега порта също не е била една специално изработена част от тази особено декоративна фасада? Аз мисля, че това е така.

Кой е погребан в тази гробница, ние не знаем[6]. Гробът е бил ограбен още през античността. Археолозите са намерили в двете камери големи разрушения и малко дребни находки. Скъпоценните предмети, може би от злато и сребро, са били вече ограбени.

Посетителят влиза първо в почти квадратно помещение (обр. 2 а). Вдясно е входът на страничната камера, чийто по-малък свод се вижда сега отвън. По коридора направо се стига до главната камера. Нейната големина и пищност я представят като най-главното помещение. Подовете са постлани с различно големи, добре издялани плочи.

Неточностите и асиметриите, наблюдавани при външната фасада, виждаме и вътре. Помещенията не са съвсем квадратни, ъглите едва ли някъде са под прав ъгъл, входовете са изместени от правата ос. Вратата и прозорецът на страничната камера са криви и малко наклонени (обр. 2 б). Това ни учудва, защото блоковете иначе са добре обработени. Това са неточности и неправилности, които не трябва да се третират като грубости на работата, а нарочно и съзнателно оставени така, въпреки че носят усложнения със себе си: по-мъчно е например да се строи един свод, когато стените не са правоъгълни. Тук само посочваме тези констатации.

Главната камера прави на всеки посетител силно впечатление (обр. 3). Силно е влиянието на архитектурата. Стените са украсени със скулптури и с живопис в люнета (обр. 4). В тракийския културен кръг тази камера е уникална. Над една зона от ортостати от около един метър са поставени на стените десет стоящи женски фигури в строга редица, всички доста масивни и изобразени във висок релеф: четири са на челната стена, по три на стените отляво и дясно. Те изпълват цялото помещение с техните биещи на очи вдигнати нагоре доста дебели ръце, твърде големи и груби лица, а също и с техните орнаментални, листовидни завършеци на роклите с волути. Към това идват и пъстрите пастелни бои — червено, синьо и кафяво, за лица, рокли и орнаменти. Една неканелирана йонийска полуколона дели четирите фигури на две и тя също така не се намира точно в математическата среда на стената. Другите две стени имат полуколони, обаче в дорийски стил, които не излизат от цокълната зона, а от пода. Над релефната зона се намира един дорийски фриз от триглифи и метопи, които не са еднакво широки и без ъглови триглифи. Вместо ъглови колони в ъглите на челната стена са монтирани конзоли с орел, представен релефно. Те изпълват мястото, но повече висят, отколкото подпират тежестта на архитектурата над тях.

Люнета е изпълнен от една сцена с големи, нарисувани с надебелени линии фигури, които са горе-долу симетрично наредени и отговарят на паратаксата на женските фигури долу (обр. 4). В средата стои изкачена на рампа една жена с дълго облекло и поднася с високо вдигната ръка венец на един ездач пред нея. Наляво от ездача следват двама оръженосци, а надясно от жената

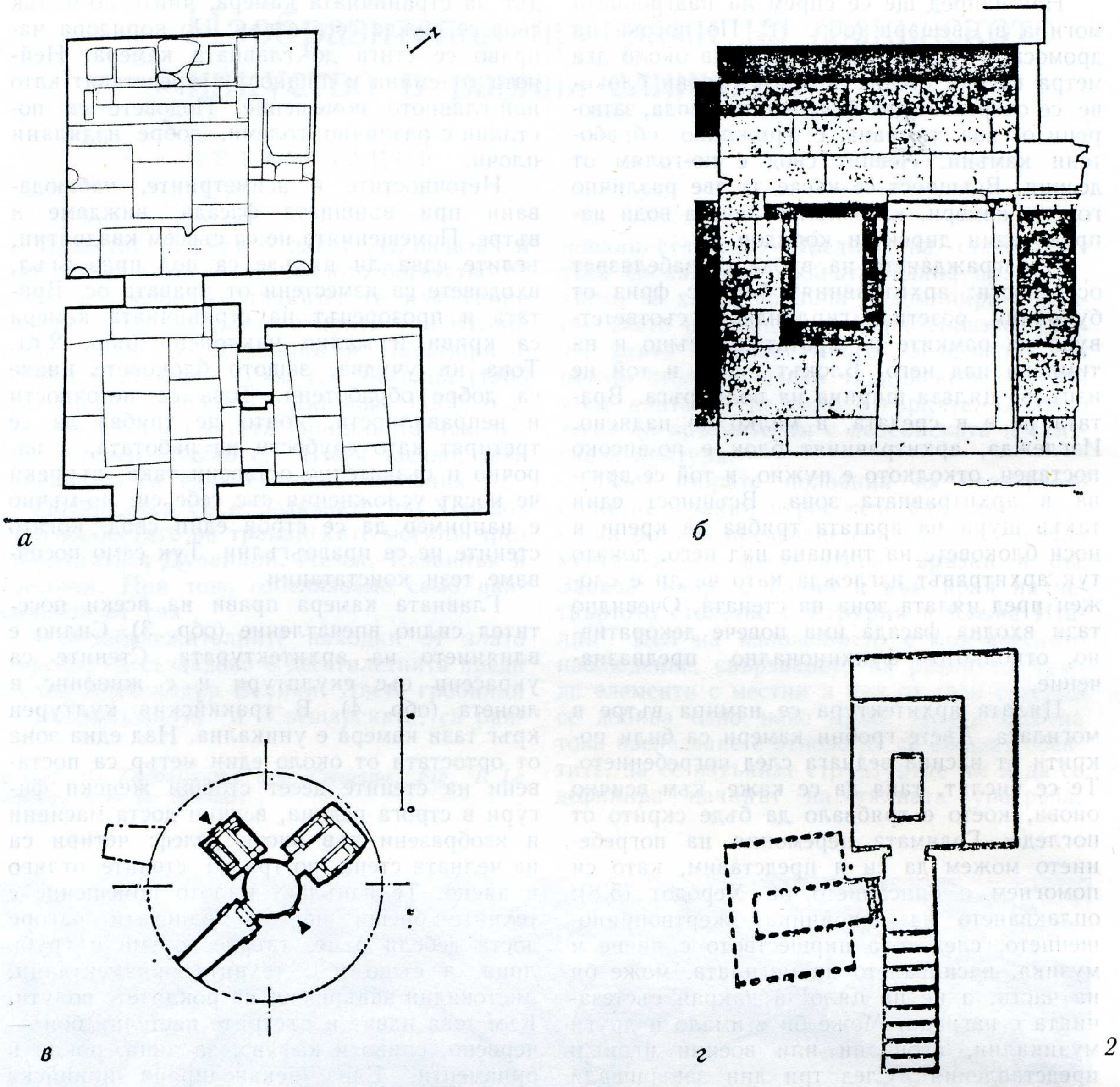

● *Обр. 2а) Гробницата при Свещари (план). Fig. 2a) Le tombeau près de Sveštari (plan); б) Гробницата при Свещари (вход към страничната камера) б) Le tombeau près de Svešari (entrée vers la caméra latérale); в) Етрурия, Черветри, „Tomba delle Croci“ (план); в) Étrurie, Cervetri, „Tomba delle Croci“ (plan); г) Апулия, Ордона: „Hippogeo di Ordona“ (план); г) Apulia, Ordona: „Hippogeo di Ordona“ (plan)*

са наредени една след друга нейните слугини. Мъжете са в източно облекло, първият с меч и копие, а другият с щит. Първата от дългополите жени вдясно държи едно сандъче с верижка и едно ойнохое. Втората държи сандъче с отворен похлупак. Последните две прислужнички се занимават с един голям съд и поставката му. Конят е добре гледан, с подстригана грива и с добра юзда. Конникът седи на червено покривало в класическа поза на ездач с къса прическа и къс хитон, с поглед, насочен към жената и с вдигната ръка към нея, а тя е с вид на знатна пеплофорка, не го поглежда, а гледа настрани и извън сцената.

Под фигуралната живопис на люнета, пред стената, е било намерено каменно легло и фрагменти на една едикула[7]. Ние няма да засягаме сега тези обекти, а ще обърнем внимание на въпроса, как е било възможно в Гетска Тракия около 300-ата г. пр. н. е. да се създаде едно ново цяло от така различни елементи на архитектурата, скулптурата и живописта. Кои импулси и кои влияния са играли тук роля? Защо и по кой начин са били приети тези очевидно чужди влияния[8]?

Гробници по схемата дромос, преддверие и главна камера се срещат често в Тракия. В Татарево[9] се наблюдава също изместване от оста, но помещенията са наредени едно зад друго. Страничната камера в Свещари не е обичайна за Тракия. Не е обичаен и сводът[10]. В Тракия се употребя-

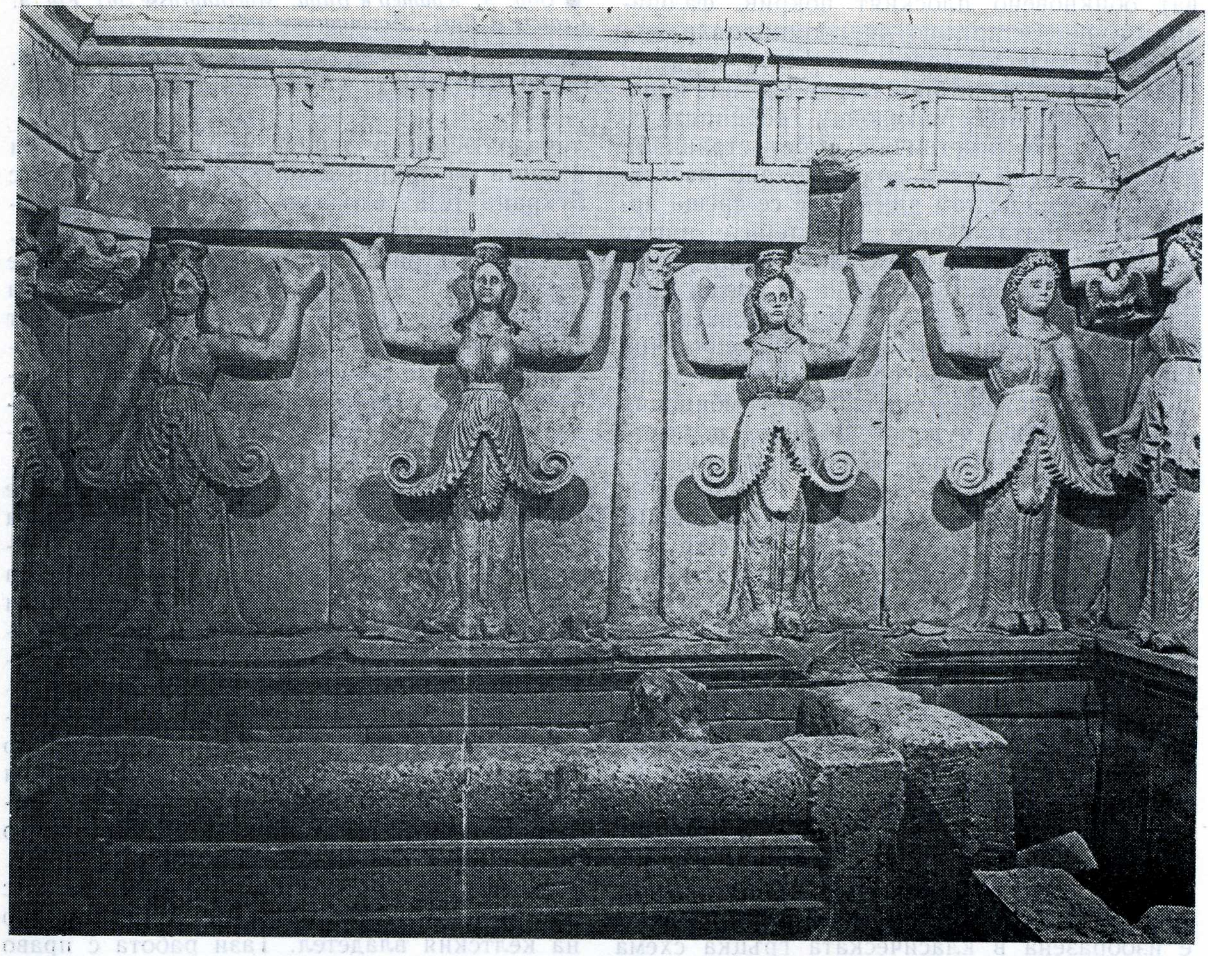

3

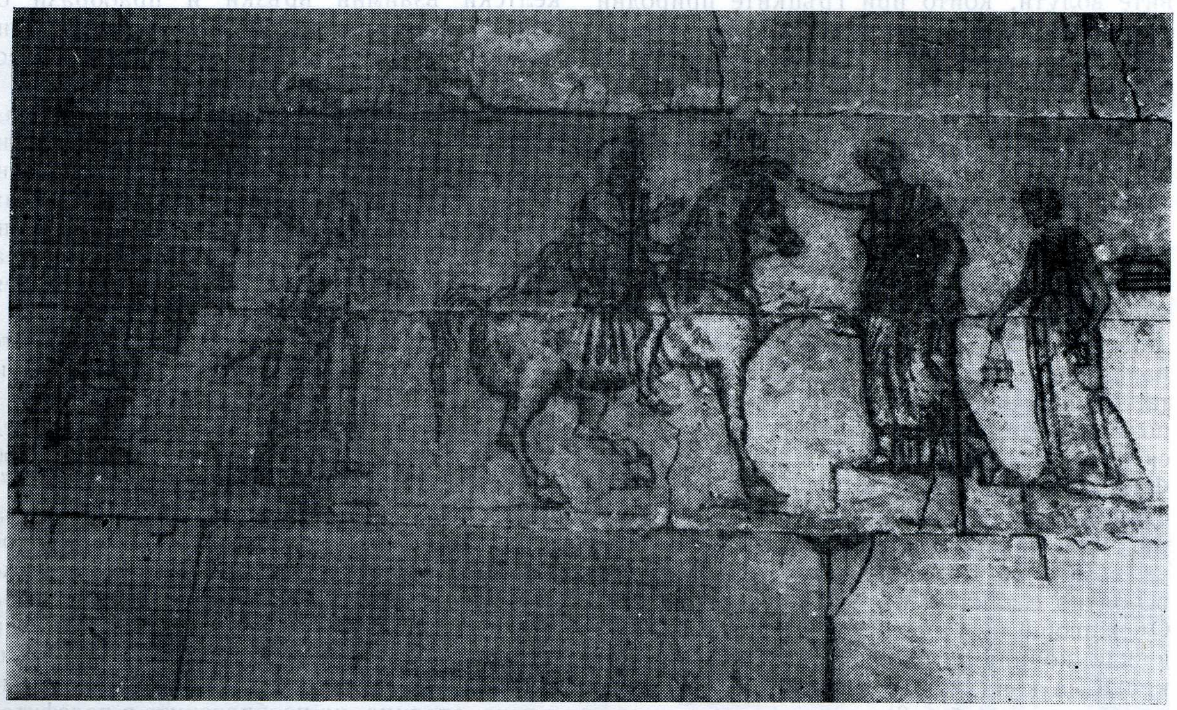

4

● *Обр. 3. Гробницата при Свещари (главна камера). Fig. 3. Le tombeau près de Sveštari (la caméra principale)*

● *Обр. 4. Гробницата при Свещари стенопис. Fig. 4. Le tombeau près de Sveštari (peinture murale)* ват обикновено плоският покрив, фалшивият купол и др., но не полуцилиндрични сводове. Тези сводове се срещат по-често в Македония, може би оттам да е дошла идеята за Свещари. В Македония гробниците са иначе строго симетрични и без странични камери[11]. И те имат архитектурно разчленени фасади, но там никъде не се среща архитектоничната украса на стените върху висок релеф, както в Свещари. Общо взето, конструкцията в Свещари не се среща нито в Македония, нито в Скития, а това значи никъде в съседните райони. Само единични взаимни елементи се срещат тук-там. Свещари представлява една нова комбинация от хетерогенни чужди елементи, повечето от които са пренесени от доста далечни области.

Странични камери, асиметрия в плана и помещенията се срещат също в Етрурия и Южна Италия (обр. 2 в, г)[12]. В гробницата в Сан Джовенале при Биеда е открит прозорец между две съседни гробни камери[13]. Вътрешни помещения с колони и архитрав са познати от един хипогей от некропола Мустафа Паша в Александрия[14], разположена съвсем накрая на тогавашния елинистически свят. Те са обаче без женски фигури, носещи архитектурата над тях. Фиктивни кареатиди се намират в приблизителна аналогия само в гробната камера в Лече[15]. Кареатидата там е също с калатос на главата, облечена с дълъг пеплос, но тя е изобразена в класическата гръцка схема без вдигнати ръце нагоре. Липсват и листовите волути, които при гръцките природни божества преминават в долната си част в клончета и змии[16]. И. Маразов е изследвал семантиката на тези фигури в различните културни области и в по-далечни епохи[17].

От далечни области са взети в Свещари също и особените конзоли с орлите[18], от които ние познаваме само няколко примера от Южна Италия. Върху една надгробна ваза от Апулия[19], сега в Бари (обр. 5), откриваме аналогия със средната група на живописта в Свещари (обр. 4). Върху публикувания кратер от Трендал, конникът в парадна езда се намира в средата на сцената. Един младеж му поднася венец в същата поза. Двамата са свързани с погребалния сюжет на изображението в един наискос. Фланкиращите ги второстепенни фигури са отвън. Дали едикулата, намерена в Свещари, има някакво подобно значение, както на вазата от Долна Италия, не знаем, но вероятно е така и М. Чичикова го загатва. От живописта на един гроб в Капуа[20] се вижда конник с парадно вдигнати предни крака на коня, който той язди в също класическа поза (обр. 6).

● *Обр. 5. Кратер в Бари, Macinagrasse coll. Fig. 5. Cratère à Bari, Macinagrasse coll*

● *Обр. 6. Фреска на един гроб в Капуа. Fig. 6. Fresque d'un tombeau à Capoue*

Тук е важно да се покаже колко различни и далечни са влиянията върху целия комплекс в Свещари. Гръцкото влияние е проличало освен в някои формални детайли и части на архитектурата, още във фриза с букраниите на входа на гробницата (сравнения има и в храма на Деметра и Пергамон[21]). От друга страна, в Свещари констатираме елементи от далечни области от края на елинистическия свят, напр. от Етрурия, от Долна Италия и Александрия — от Македония е само полуцилиндричният свод. Освободени от тяхната първоначална взаимосвързаност, тези елементи са използувани в нова общност подобно на сполии.

Ако разгледаме още един път женските скулптурни фигури (обр. 3), със строгата си сдържаност и фронтална поза те съответствуват в известна степен на гръцката схема на корите. Но техните листовидни поли и волути даже и при гръцките змииноги божества са чужди елементи. Държането на ръцете със специфичното положение на дланта се среща като елемент в източното изкуство, напр. в Персеполис, но те имат един своеобразен код — невинаги са свързани с функцията на носене[22]. Срещаме ги и при сензационното келтско легло от Хохдорф във Вюртемберг (обр. 7 и 8)[23]. Там жени с калатос на главата носят с вдигнати ръце и с обърнати длани леглото на келтския владетел. Тази работа с право се свързва с прототипи в Етрурия. Етруско-келтски взаимни връзки и праобрази от Предна Азия се срещат често и неслучайно в тракийското изкуство[24]. Към този въпрос ние ще се върнем отново.

Стенописът в люнета на Свещари ни разкрива мъж и жена в центъра на сцената на възвишено място — той на кон, тя на една рампа (обр. 4). Те са без съмнение главните лица. Жената държи венец високо, но гледа навън от сцената, а не към ездача. Вдигнатата му десница е отправена към нея, но не взима реално венеца. Това са пози, а не действия. Цялата сцена съдържа вместения в един общ сигнум картинно стилизиран знак „Високопочитание“.

Конникът, който седи на източно седло[25], изглежда е обслужван отляво от облечени по източна мода прислужници[26], но той се намира заедно с коня си на хълмист терен, както такива местности се предават в гръцките изображения. Около жената се намират облечени по гръцки образец и движещи се по гръцка схема слугини, които държат предмети, познати отново от Гърция, но всички стоят на една източна рампа от типа на изобразените в релефите в Персеполис[27]. Даже само и от тези противоположности може да се види колко ясно и обмислено се противопоставят контрасти,

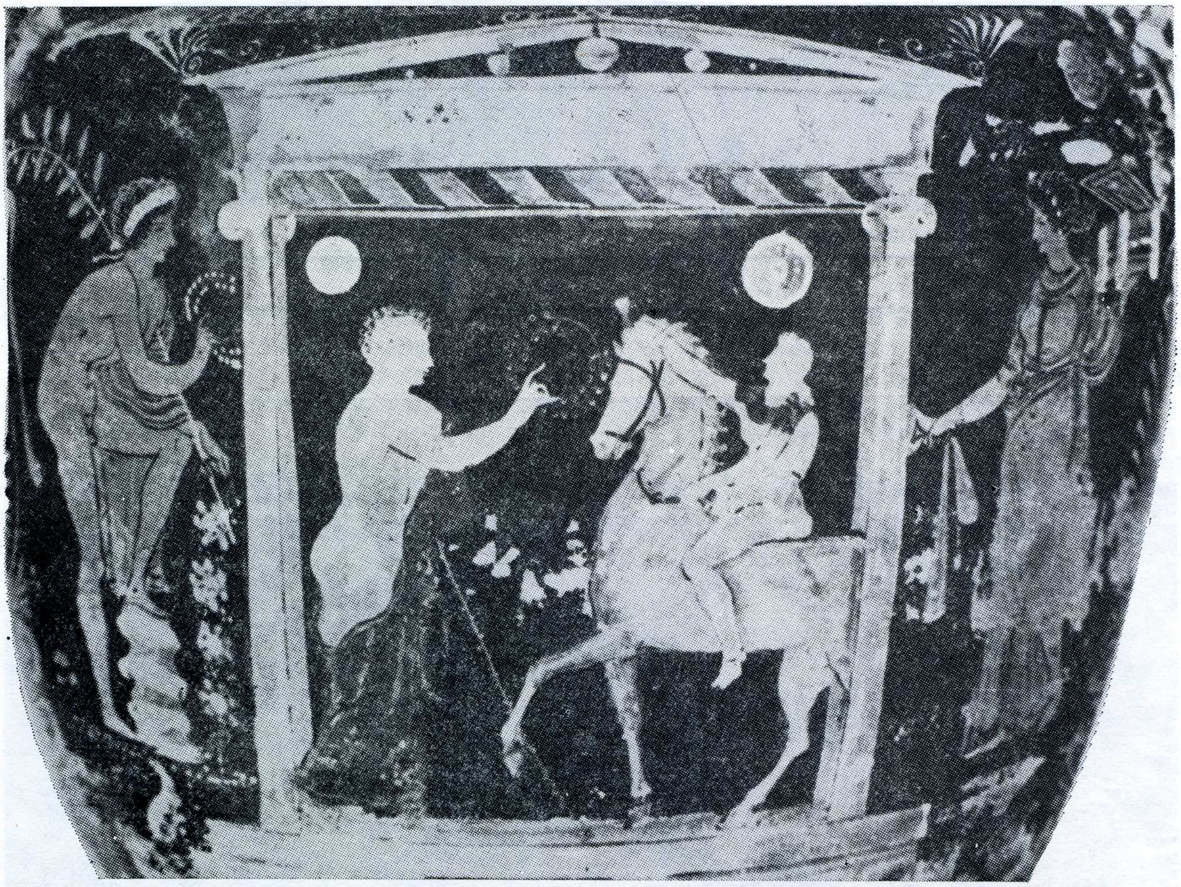

5

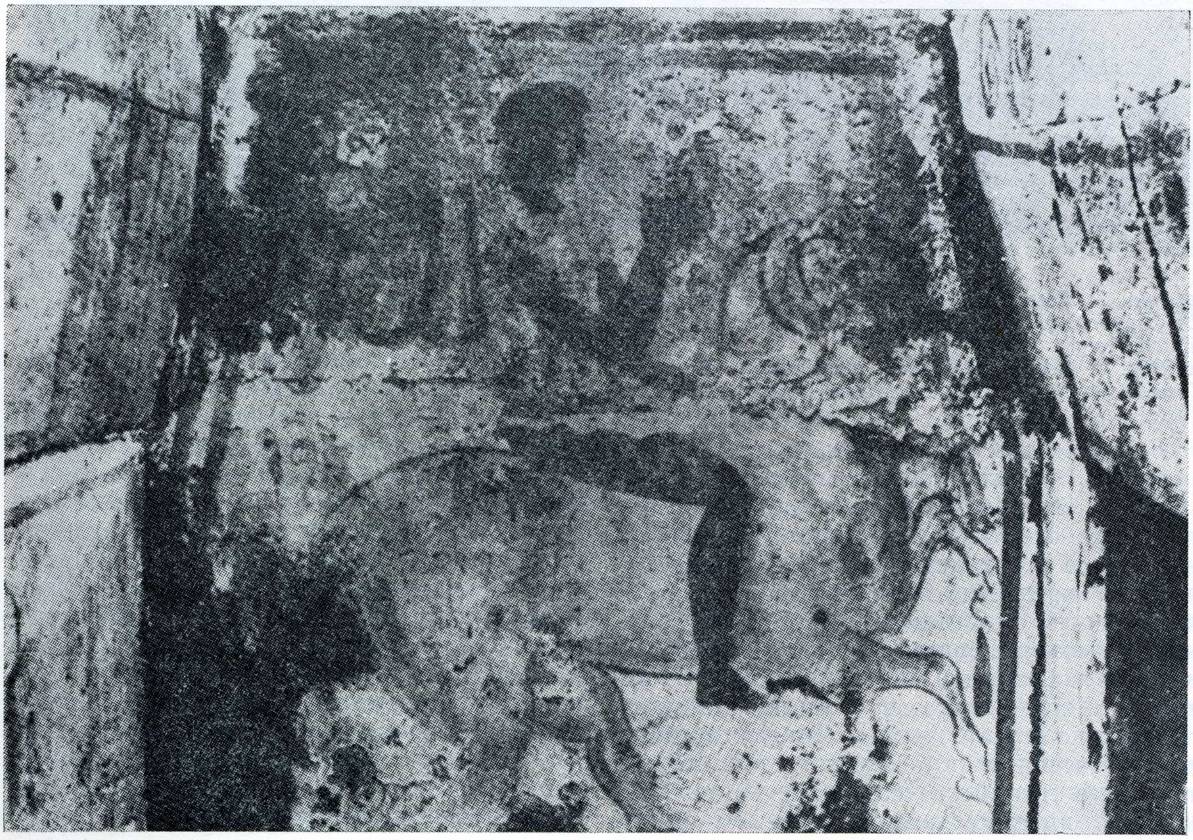

6

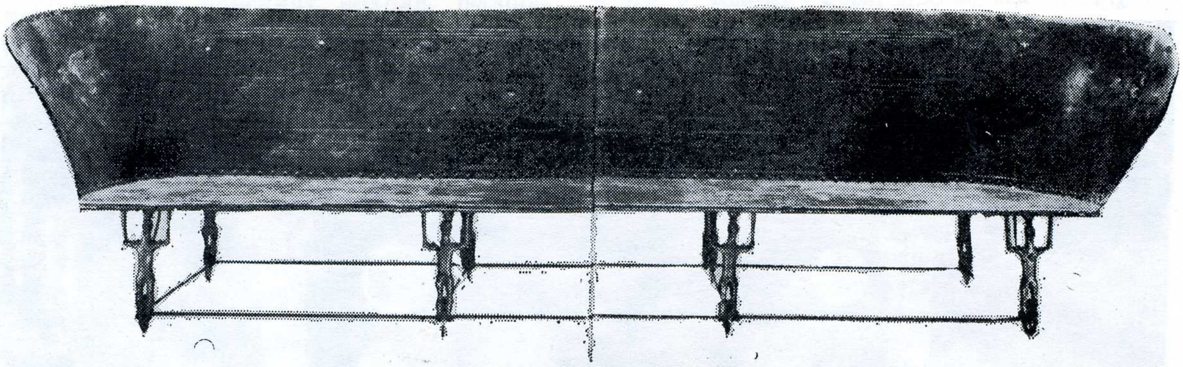

7

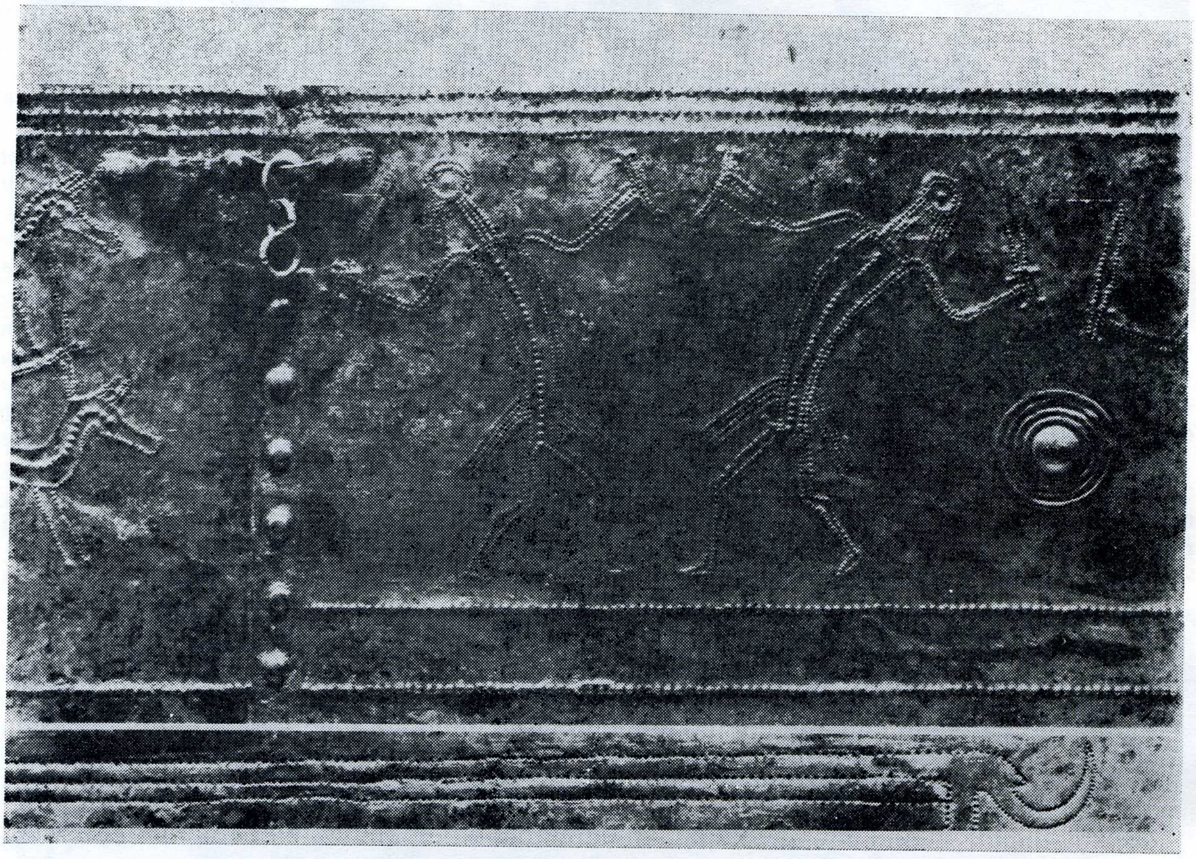

8

● *Обр. 7. Легло от бронз, намерено в Хохдорф, Вюртемберг. Fig. 7. Lit en bronze trouvé à Hohdorf, Wurtemberg*

● *Обр. 8. Легло от бронз, намерено в Хохдорф (детайл). Fig. 8. Lit en bronze trouvé à Hohdorf (détail)*

как съзнателно се кръстосват чужди елементи.

Като реквизит в голямата сцена виждаме предмети, които се превръщат в атрибути и които са употребявани във всекидневието, но тези предмети са били поставени при покойниците в гроба: оръжия, много златни и сребърни съдове, коне пред гроба[28], венци[29] и т. н., но, разбира се, не всички заедно. Липсва например чаша или ритон за пиене, ако каната е там. Такава логична последователност в изобразителния репертоар не е тракийска черта. Тук тя не буди никакъв интерес, защото в сцената не се описват реални действия или събития, а се показват някои от валидните в тракийското общество символи за сан и ранг.

Точно така е и с живописта в Казанлъшката гробница. Тук виждаме как демонстративно е седнала знатната двойка. Така както двамата са свързани очебийно един с друг, те се превръщат в един централен символ на взаимна почит и общо социално високопочитание. Също централно, предназначено за публиката е и вплитането на двете ръце. Най-важният знак на изображението, както в Свещари, е вдигнатата ръка с венеца. Отляво и дясно са добавени по една редица второстепенни фигури[30]. Мимика, облекло, накити, а тук и мебели, свързват и възвишават двойката в средата. Вино и ястия изглежда, че се поднасят отляво на мъжа, а тоалетните принадлежности на жената отдясно. И в този случай тези неща не се поднасят реално, тъй като всичко би било излишно: жената е вече накичена с всевъзможни бижута и е облечена разкошно, а мъжът седи пред препълнена с ястия маса и даже държи вече и чашата с вино в десницата си. Ако сцената се интерпретира като банкет в класическия смисъл, тогава се вижда ясно, че съпрузите не седят съвсем по гръцки[31] и не са заети с процедурата на яденето, а всичко им се носи само на показ, като се демонстрира изобилие като начин на живот, а с това се изтъкват и претенции за притежаване на всички тези стойности. Както в Свещари, така и тук се визуализира един избор от спектъра на церемониални доказателства за социална йерархия и висока чест. В изображенията от Казанлък се наблюдава по-назад една луксозна колесница и два расови коня за езда, които е нужно да се държат от слуги. Всекиму става ясно, че притежателят на всички тези неща разполага с коняри, оръженосци, фанфаристи. Но нека повторим, сцената не описва действия, тя е демонстративна и прави очевидни, от една страна, части от социалната стойностна система[32], а, от друга, поднася теми и съдържания на гореспоменатите знатни церемонии. Тези церемонии ние можем да си ги представим съвсем реално. Те са били проведени през време на погребалните тържества пред гробницата. Отчасти това на стенописа се вижда съвсем ясно: фанфари се надуват, конни състезания се приготовляват, състезания с двуколки се демонстрират в малкия концентричен кръг на купола. Военните сцени на тавана на преддверието в Казанлъшката гробница даже и да имат исторически повод също не са реално представени. Начинът на изображението говори по-скоро за ритуални битки, за играни представления пред самата гробница, на чиито стени сцената е нарисувана. И. Венедиков убедително обмисля тълкуването на сцените в този смисъл[33].

Ние се дистанцираме от класическите интерпретации на живописта на Казанлъшката гробница. Техните номенклатури и обяснения с помощта на гръцката иконография оставят тъкмо затова открити въпроси[34], защото изображенията в Казанлък и Свещари не са гръцки и не могат да се третират със същия научен инструментариум. Като тракийски творби те имат друго съдържание: самопредставяне на знатния притежател на гробницата, манифестация на социалните символи за богатство и власт. Нека да ги повторим: разкошни банкети, персонал (даже и чуждестранен), луксозни коне, участие с успех в агони и военни битки. И двете гробници показват колко консеквентно в Тракия цели програми на изобразителното изкуство са били поставяни в служба на тази постулираща репрезентация[35]. В тях не се описват конкретни събития или действия, както в гръцкото изкуство, не се разказват митологически истории даже и тогава, когато се използуват съответни чужди образци и модели. Независимо от динамиката на някои отделни артикулации сцените и фигурите се лишават от движение, превръщат се по-скоро в позиране и статика.

Показаната трансформация на чужди прояви на изкуството в една формула на статика с цел собствена репрезентация може да се изяви още по-нагледно с примери от така високо развитата тракийска торевтика.

Един пример е Панагюрското съкровище. Може би този сервиз с неговите девет части не е комплектен. Създаден е в Тракия и почти едновременно с гробниците в Свещари и Казанлък[36]: една голяма фиала, четири ритона във форма на животинско протоме, три ритона като женска глава и една амфора, която с отворите на дъното си е приспособена като ритон. Гореописаният начин на контаминация наблюдаваме даже и при формите на съдовете. Съдовете с дупчици за изтичане (ритони) с форма на животинска глава или протоме на животно първоначално не са нито тракийски, нито гръцки. Техните прототипи произхождат от Предния изток. Но само един-единствен екземпляр от Панагюрище — ритонът с протоме на козел, има типичната ритонна форма на рог. При съкровището се наблюдава желание, даже и от съдовете с формата на женски глави, да се направят ритони, както и разкошната амфора с ахеменидски дръжки да се превърне в ритон[37]. Разбира се, че за това е имало съответни модели от далечни области на античния свят. Ние познаваме глинени амфори с чучурки на дъното от Азърбейджан[38]. Амандри публикува също една сребърна амфора от Синопе[39]. На дъното на панагюрската амфора има дупки, оформени като негърски глави. Може би и там да е имало специално закрепени чучурки. Ние виждаме как една ваза с гръцка форма се снабдява с ахеменидски дръжки и по примери от далечния Понтус се приспособява като ритон. По този начин цялото съкровище от Панагюрище се състои само от ритони, с изключение на фиалата. Това сигурно е било желанието на адресата и сигурно е било зависимо от обичаите на траките да пият преди всичко от ритони. Може, разбира се, при двете дупки на амфората-ритон да мислим и за обичая на побратимяването[40]. Ако притежателят е бил грък, тези комбинации са немислими. Адресатът на така ценния сервиз от Панагюрище даже само с това се изявява като тракиец[41].

Различните съдове се социализират като комплектен сервиз също и чрез рафинирано обмислени мотивни взаимовръзки. Дръжките на ритоните във форма на животинска глава са моделирани като лъвове, а като сфинкс — дръжките на женските глави. При тях, обратно, отливният отвор долу на шията е лъвска глава, а като глави на сфинкс са изработени при животинските ритони апликациите долу на дръжките. Обаче тъкмо глави на лъв и на сфинкс красят портата в релефното изображение на амфората, както ще видим по-долу. А при тази амфора-ритон виното тече през устата на негърски глави, а негърските глави са тъкмо мотивът на голямата фиала. Тези мотивни взаимовръзки са типично тракийски. Ние току-що ги проследихме при комбинациите на гръцки с източни моменти в лявата и дясната фигурна редица в стенописа на Свещари. В Тракия, както и на други места, се работи по една добре обмислена и осъзната изобразителна програма.

При гробниците и при съдовете ние извеждаме темата от структурите на външната рамка към изобразителния им репертоар. По общопризнатото тълкуване на учените на ритона с глава на елен са представени подвизите на Тезей и Херакъл в една симетрично разположена сцена[42]. Как двамата млади герои побеждават сърната и бика — това е една безкрайно често срещана митологична история в гръцкото изкуство. Тук тя показва само една глобално приета типизация, неподвижна хералдическа схема, с която се визуализира вечният мотив „Побеждаване на противник“. Фронталната лъвска муцуна над рамото на Херакъл е един често употребяван шаблон в тракийското изкуство, една емблема, така както и цялата сцена е като емблема.

„Присъдата на Парис“ на втората ваза с глава на елен[43] се явява съвсем изменена — превърната е в едно статично изображение на група от богове в строга симетрия[44]. Но и с тази сцена се регистрира социална йерархия, на което служи също и надписването на божествени имена: една матронална жена (Хера) и един младеж (Парис-Александър) са разположени на тронове в средата на сцената. Младите девойки (Атина и Хера) ги фланкират като периферни фигури. Цялата композиция служи за показ на една идилия в дворцова обстановка.

На ритона с глава на овен[45] богът Дионис не е представен, както в гръцката митология, с Ариадна, а с една жена на име Ериопа. И тази сцена е изградена в строга симетрия. Те двамата образуват една тържествена двойка в средата, а танцуващите девойки поставят композиционната рамка. Това не е изображение на тиада, не е необузданото лудуване в дионисовска компания, не е митологически разказ, а е сцена на танцьорки пред знатни владетели в плакатно представителна форма. И чрез тази симетрична композиционна организация се изтъква йерархия, възвишаване на централните фигури и подчиняване на периферните компоненти.

Върху тези аристократически съдове чрез уместно използуване на митологически имена се показват големи подвизи, цитират се структури на обществото, за да се подчертаят същевременно перманентни обществени претенции.

В новонамерената позлатена сребърна каничка от Рогозен № 155 (обр. 9 а)[46], сцената в горния смисъл е лесноразбираема. Дали се касае за изображение на Бендида или Артемида, остава второстепенен въпрос, и античният наблюдател едва ли се е замислял за това. Изображението върху този съд се нарежда без противоречие в описаните структури: визуалната декламация е емблемата „Сила и преодоляване“, изказана с метафората „Лов и плячка“. И тук се вижда съзнателната и добре овладяна контаминация на изобразителни елементи, познати ни отчасти от Изтока, отчасти от Гърция.

Подобен е и случаят със сребърната каничка от Рогозен № 154 (обр. 9 б)[47]. Торевтът изработил на стената на съда в релеф и в тройна серия шаблона „Голям герой в далечна, чужда страна“. Той побеждава със своя боздуган-грифон, плячкосва коне и надвива опасни женски врагове (амазонки). Това тук е един код (мощност), а не разказваща сцена. Ясно е използуването на гръцкия мит за Херакъл.

При третата каничка № 157 (обр. 9 в)[48] стоят богове (Аполон и Бендида-Артемида) репрезентативно за семантичното визуализиране на формулата „Власт над звяр и природа“. В божествената сфера се издигат квадригите с крилати коне и с колесничарки. В обръщаема оптика високият релеф позволява изображението да се превърне в орнамент. Стрела и лък вляво и клонче вдясно маркират основните сфери на природата: „Флора и фауна“.

Отново Херакъл е централната фигура в изображението на фиала № 4 (обр. 10), на най-репрезентативното произведение на находката от Рогозен[49]. В тази сцена се предава добре познатата на различни места различно интерпретирана тема на легендата за Авге, която тъкмо затова на фиалата от Рогозен е от голям интерес, защото на нея се вижда типично тракийската преработка. Както гръцките майстори повтарят на техните огледала от бронз мотива по една общо разпространена схема, така и тракийският торевт приспособява образеца по свой начин: един доста пиян тракиец се занимава с една знатна, накитена тракийка. В контраст към гръцките преработки на темата Херакъл тук е повече зает с пазенето на равновесие, отколкото с това да дърпа Авге към себе си и да ѝ сваля дрехата, а тя по-скоро го подпира. Той е чорлав, не така

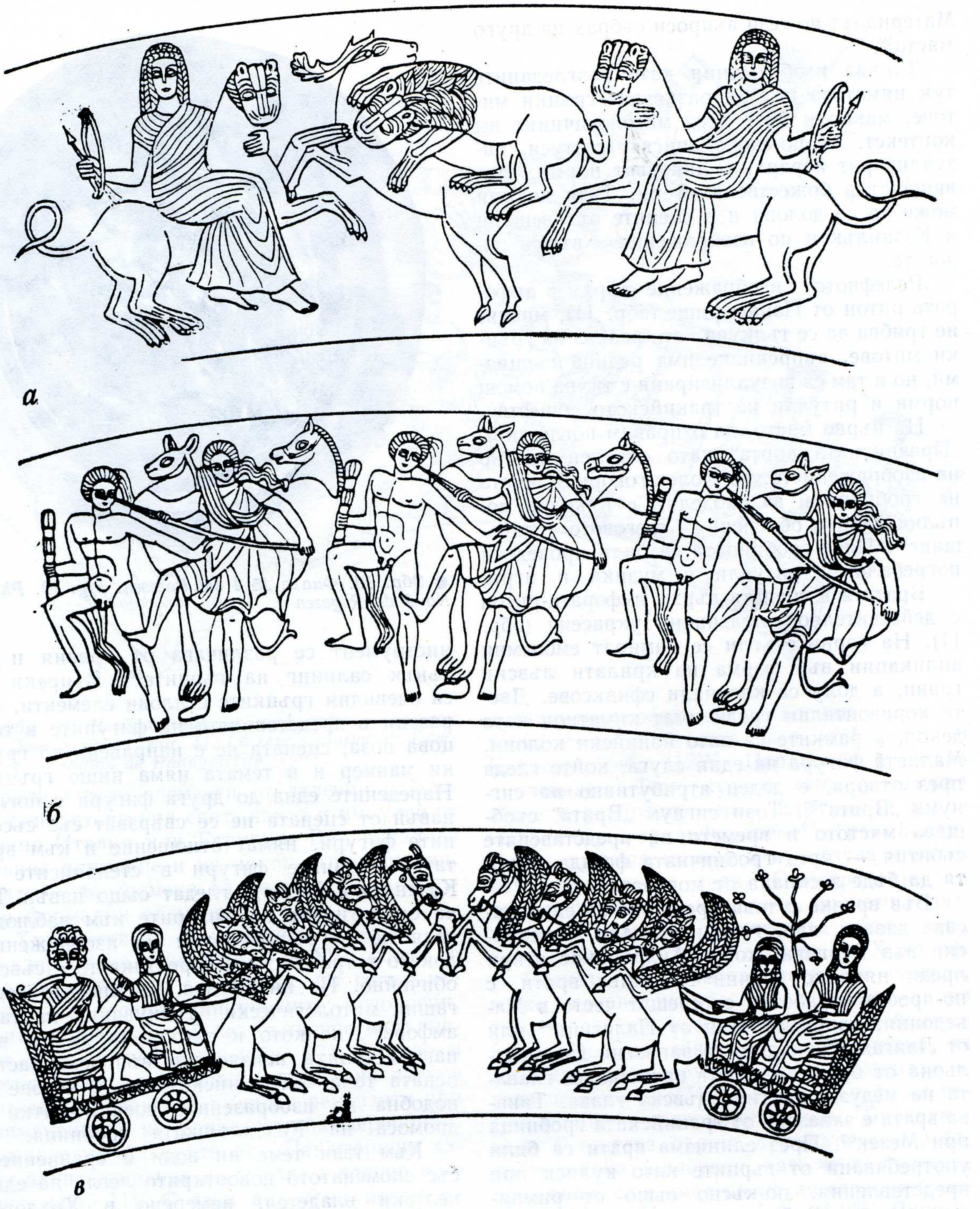

9

● *Обр. 9. а) Каничка №255 от Рогозен. а) Petit broc No 225 de Rogozen; б) Каничка № 254 от Рогозен; б) Petit broc No 254 de Rogozen. в) Каничка № 257 от Рогозен. в) Petit broc No 257 de Rogozen*

сресан като на гръцките огледала и видът му стои в противоречие с накитената му партньорка. Подчертаването на пиянството, чорлавостта, пасивното държание на мъжа, отрупването с накити на жената са различките към гръцкото предаване на разказа за изнасилването на Авге. Те изтъкват тази творба като тракийска. Това блюдо ни представя най-доброкачественото третиране на тази тема и е единственото с надпис АVГЕ. И това ни ориентира в тази посока: надписи на митологически имена, както тук, има почти редовно на етруски огледала, докато на гръцките огледала ги няма. Такава подкрепа на паметта за митологическите истории чрез надписи е била нужна само в области с негръцко население. На тракийската фиала надписът и сюжетът отразяват приоритетната същност и пренасят представената сцена от средата на тракийската аристокрация в митологическа сфера. Визуализирането на разказа за Херакъл и Авге преследва тук съвсем друга цел, отколкото в гръцките изображения.

Материалът по тези въпроси събрах на друго място[50].

Такива изображения като разгледаните тук нямат за цел да разказват гръцки митове, макар и да е ясен митологичният им контекст. Те по-скоро описват статуси, визуализират йерархии, диктуват норми, възвишават в божествени сфери. Тази дикция може да се долови и в сцените от Свещари и Казанлък и по изображенията върху съдовете.

Релефното изображение върху амфората-ритон от Панагюрище (обр. 11), мисля, не трябва да се тълкува като разказ на гръцки митове, въпреки че има редица гърцизми, но и там са визуализирани с тяхна помощ норми и ритуали на тракийското общество.

На първо място, да отправим поглед към „Празничната порта" като смислен център на изображението. К. Колев говори за врата на гробница и аз споделям с няколко допълнителни обяснения неговото схващане[51]. Пред гробницата са били проведени погребални ритуали с музика и игри.

Вратата в сцената върху амфората-ритон е действително празнично украсена (обр. 11). На горните ъгли се намират емблемни апликации във форма на крилати лъвски глави, а долу са клекнали сфинксове. Двете хоризонтални греди имат киматион като декор, а рамките са като йонийски колони. Малката фигура на един слуга, който гледа през отвора, е даден атрибутивно на сигнума „Врата"[52]. Този сигнум „Врата" съобщава мястото и времето на представените събития — пред гробничната фасада, преди тя да бъде засипана от могилата.

Във връзка с това представа за една фасада дава т. нар. гроб на Филип Македонски във Вергина, който Андроникос откри преди няколко години[53]. Такива врати с по-проста изработка се срещат често в Македония, например тези от Палатица[54] или от Лангадас[55], където са запазени два медальона от бронз, единият представящ главата на медуза, другият лъвска глава. Такава врата е запазена от тракийската гробница при Мезек[56]. През елинизма врати са били употребявани от гърците като кулиси при представления, по-късно също от римляните, както Вайцман показва[57].

Портата води към една тракийска гробница, която предизвиква представа за церемония, подобна на описаната по-горе пред фасадата на гробницата в Свещари. Фигурната сцена отляво на вратата изглежда театрална (обр. 11). Като шаблони, наредени една до друга в стереотипни пози, размахват мечове четирима мъже, облечени в кламиди. Мечове с дръжки във форма на птици (махайри)[58] са типични за траките. Като крайна фигура един музикант надува една малко крива зурла, даваща ритмите вероятно на един военен танц. Неговият инструмент се различава от правия и потънък салпинг на гърците[59]. Въпреки че са очевидни гръцките стилови елементи, изразени в представянето на фигурите в танцова поза, сцената не е направена по гръцки маниер и в темата няма нищо гръцко. Наредените една до друга фигури с поглед навън от сцената не се свързват със съседните фигури, нямат отношение и към вратата. Главните фигури в стенописите от Казанлък и Свещари гледат също навън. Това ориентиране на фигурите към наблюдателя не е гръцки начин на изображение, докато в тракийската торевтика то е съвсем обичайно. Не ни учудва, че многото досегашни митологически тълкувания на тази амфора[60], колкото и остроумни да са, винаги оставяха неизяснени въпроси. Застъпената тема „Тракийски танц с мечове" е подобна на изобразените военни битки в дромоса на Казанлъшката гробница.

10

● *Обр. 10. Фиала № 4 от Рогозен. Fig. 10. Phiale No 4 de Rogozen*

Към тази тема ни води и сравнението със споменатото новооткрито легло на един келтски владетел, намерено в Хохдорф, Вюртенмберг (обр. 7 и 8). Женски фигури носят рамката на леглото с вдигнати ръце и обърнати длани, както жените от камерата в Свещари. А на стената на рамката е изобразен с гравирани линии танц на мъжки фигури с мечове подобно на амфората от Панагюрище (обр. 11).

Тук ще се върнем към въпроса за чуждите импулсни сфери и визуален контекст в изкуството на Тракия. За хетерогенността на тези влияния е писано доста. Относно Свещари се оказа, че освен някои формални детайли, като облекло и някои реквизити, заимствувани от Гърция, важна роля са

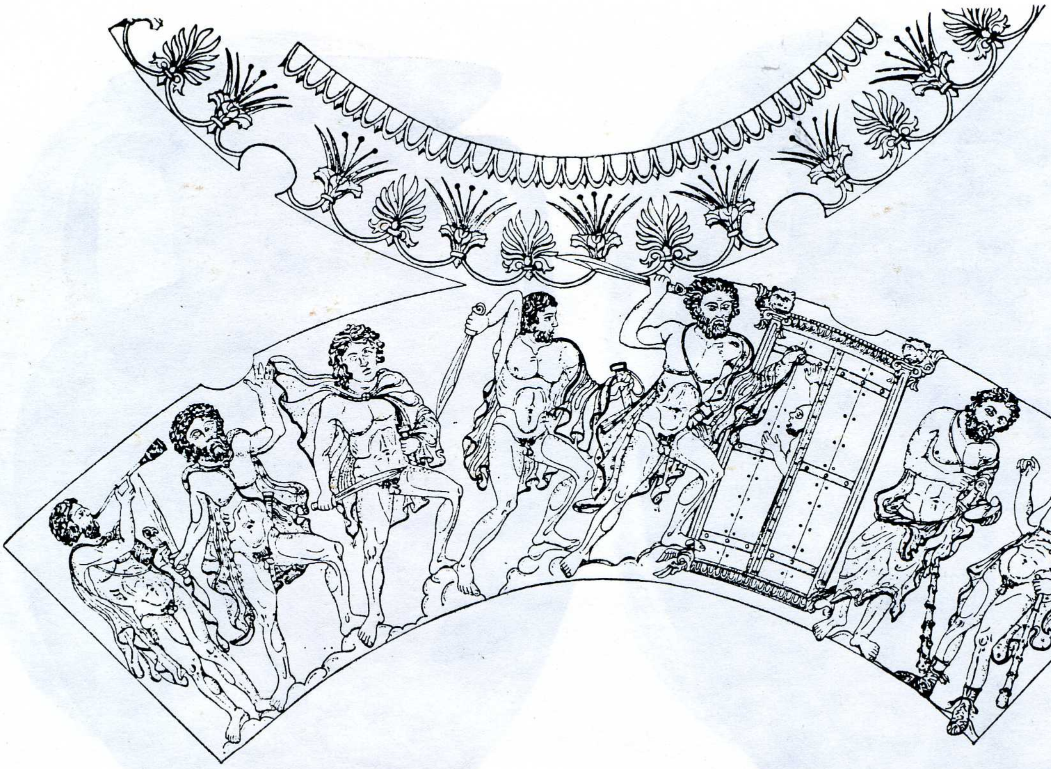

11

● *Обр. 11. Изображение на амфората — ритон от Панагюрище. Fig. 11. La représentation de l'amphore — rhyton de Panagjurište*

играли чужди елементи от далечни райони на елинистическия свят, както и импулси от Южна Италия или Етрурия. Бих искал да обърна внимание и на някои етрускицизми, както и да спомена за наличието на келтски формални елементи.

Художествено украсеното легло от Хохдорф е келтско (обр. 7 и 8)[61], обаче то показва връзки и с Етрурия. От голям интерес за нас са танцуващите мечоносци, които в този случай без съмнение изпълняват един военен танц (обр. 17). Отляво и дясно те са фланкирани от по една военна колесница, един вид кулисни реквизити при изпълнението на една култова церемония. Рамките на фигурите от Панагюрище дават вляво свирачът на зурла, а вдясно вратата (обр. 11). С тази аналогия искам да обърна внимание, че изобразените сцени са сравними и че художествените влияния са еднакви.

Тракийският торевт употребява в амфората-ритон от Панагюрище не само гръцки типологични елементи, но също келтски и етруски. Приема чужди изобразителни програми, когато те му допадат за това, което иска да изкаже: да съобщи обществени събития по представата и желанието на адресата. Военният танц тук е тракийски. Но същите изобразителни елементи се виждат още по-непосредствено, отколкото на келтското легло на етруски урни от бронз с танцуващи мечоносци, и като военни зрелищни танци също и на една ваза от Етрурия в Карлсруе (обр. 12)[62]. Паралелът с вазата е очевиден. Този култов танц с оръжия обаче е разпространен в Етрурия и горна Италия още в архаично време[63]. Тракийският торевт пренася мотива и използува вратата като семантичен знак. Същевременно тя дава информация за мястото, времето и разкоша на аристократическата обстановка, както колесниците на леглото от Хохдорф.

Сцената на двамата, заети със себе си, мъже отдясно на вратата носи смисъла на тези плакатни изобразителни съобщения (обр. 11). Самостоятелно компонирана, тя отбелязва един друг акт на церемонията — гадаенето по дроб[64] като важна част на погребалното жертвоприношение. Брадатият мъж с тоягата държи в ръката си дроба, който е така нарисуван, като че ли торевтът пред очите си е имал познатия етруски бронзов дроб от Пиаченца (обр. 13)[65]. Ясно е, че по време на ранния елинизъм именно Етрурия е родината на авгурите и харуспексите. Един харуспекс стои подобно като нашия гадател по дроб на един италийски скарабей в Берлин (обр. 14). И той, подпрян на тояга, е съсредоточен в гледането на дроба[66]. Името „харуспекс“ е написано по етруски в полето до фигурата. Трябва да отбележа, че на гръцките вази дробът и сцените с гадаенето имат съвсем друг вид и съдържание[67].

Сцената с авгура на амфората от Панагюрище е двуфигурна (обр. 11). Жрецът с

12

13

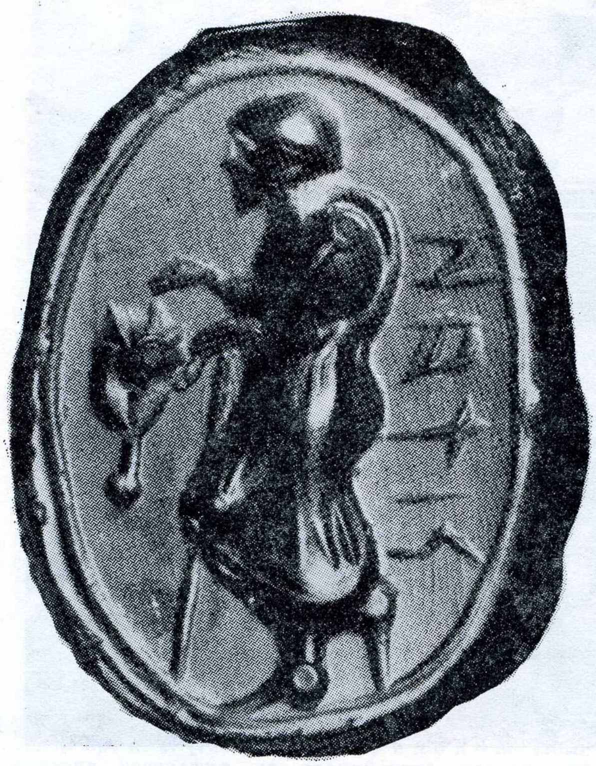

14

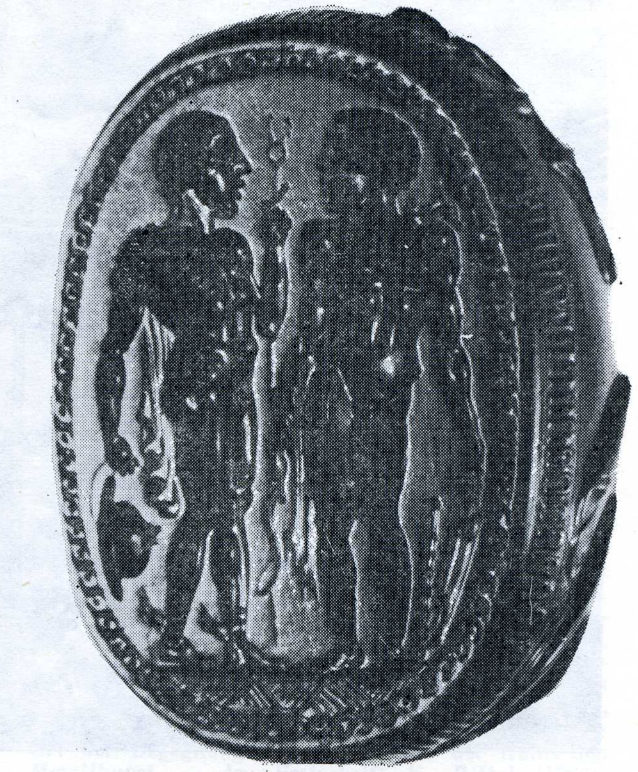

15

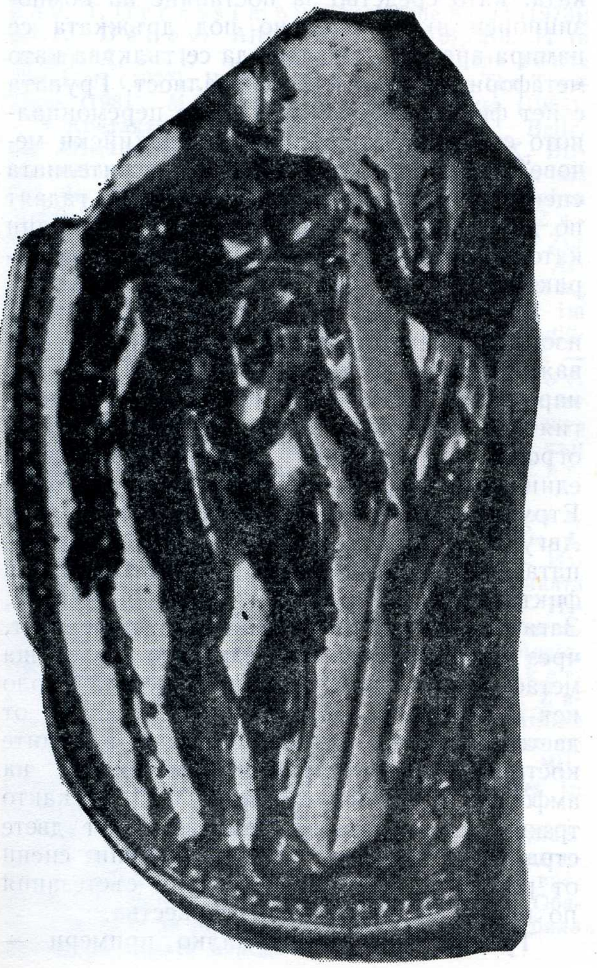

16

● *Обр. 12 а, б) Етруска амфора в Карлсруе: военен танц. Fig. 12 а, б) Amphore étrusque à Karlsruhe: danse militaire*

● *Обр. 13. Модел на дроб от бронз, Пиеченца. Fig. 13. Modèle de poumons en bronze, Piecenza*

● *Обр. 14. Италийски скарабей, Берлин. Fig. 14. Scarabée itallique, Berlin*

● *Обр. 15. Скарабей от карнеол, Лондон—Херакъл и Хермес. Fig. 15. Scarabée de carniole, London — Héraclès et Hermès*

● *Обр. 16. Скарабей от карнеол, Оксфорд — Херакъл и Атина. Fig. 16. Skarabée de carniole, Oxford — Héraclès et Athena*

тояга показва на един младеж, също с тояга, но с обувки с дълги връзки, дроба. Вижда се, че младият е засегнат, той говори. Говорната мимика на ръката му заема центъра на изображението. Ръцете в средата на сцената са едно типично композиционно средство в тракийското изкуство. Например двете вплетени ръце в средата на стенописа в Казанлък и ръката с венец в центъра на люнета в Свещари (обр. 4). Такива композиционни средства има, разбира се, и в гръцките паметници, но за нашата авгурна група торевтът е намерил за по-удобна и затова е предпочел етруската схема, тази, която виждаме на етруския скарабей от карнеол в Лондон (обр. 15)[68]. Тук двамата събеседници стоят на една теренна линия, която е маркирана от орнамент. Чрез херкулесовия боздуган и крилатите обувки тези фигури са характеризирани от гемографа като Херакъл и Хермес. При сравнението на тази група с изображе-

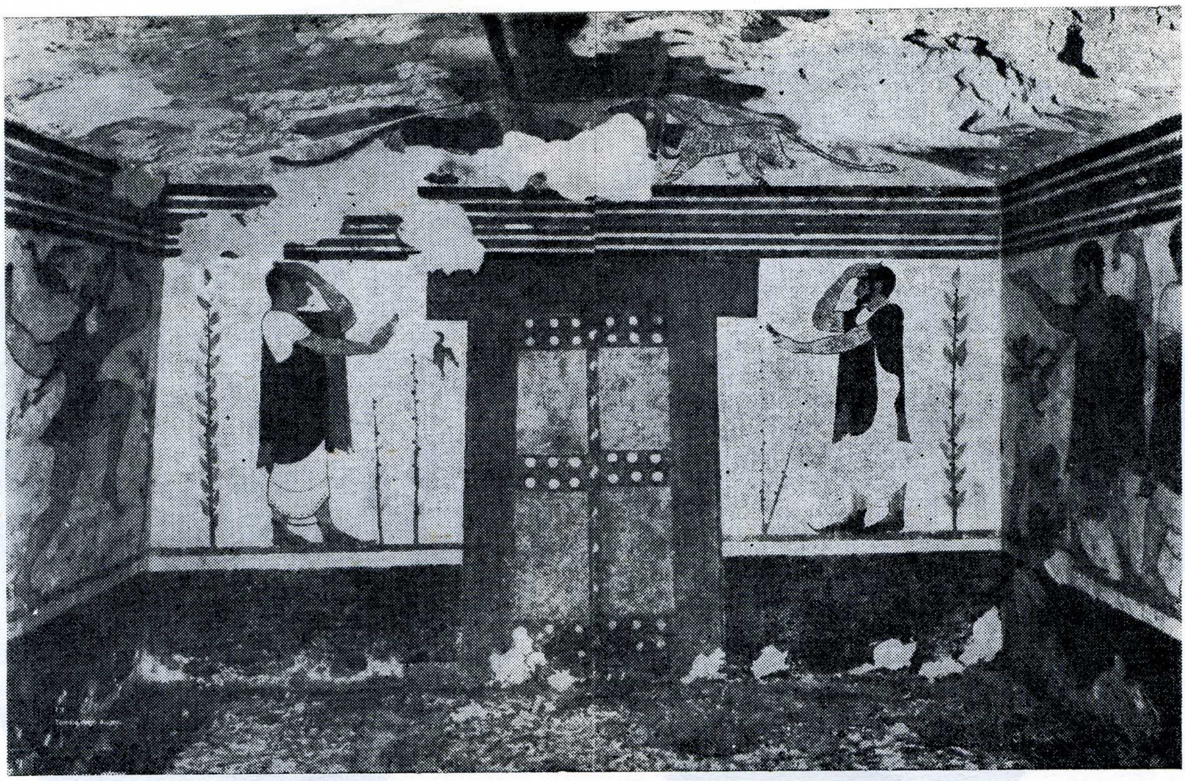

17

● Обр. 17. Стенопис в Тарквиния „Tomba degli Auguri“ — култова театрална сцена. Fig. 17. Peinture murale à Tarquinies „Tomba degli Auguri“ — scène théâtrale culturelle

нието от Панагюрище (обр. 11) може да се каже, че въпреки разликата в техниката, не само композиционните, но и стилните сходства са очевидни. При един друг скарабей от карнеол от Оксфорд[69] в постановката на фигурите и във формите на мускулатурата се наблюдават още по-тесни стилни сходства (обр. 16). На него гемоглифът е скицирал по същата схема (Хермес—Херакъл) един разговор между Херакъл и Атина. Торевтът на амфората от Панагюрище изобразява очевидно вместо Хермес един тракиец, на който той вместо крилати сандали поставя обувки с дълги връзки и вместо керикейон — тояга. Очевидно етруските реминисценции в тракийското изображение са както стилни, така и иконографски.

Тук не си поставяме за цел тълкуването на култовата сцена с двамата тракийци и гадаенето на дроб в Тракия, но смисълът на тази сцена е очевиден: гадаенето като церемониална част на обредните жертви се съобщава визуално. То се числи към често споменатите обществени ритуали и в края на краищата към това, за което цялата златна амфора е предназначена.

На старата по мое мнение вярна рисунка на Цончев (обр. 11) се вижда как тракийският торевт, както често се наблюдава, употребява зоната, където е закрепена дръжката, като средство за поставяне на композиционен акцент. Точно под дръжката се намира вратата. Тя може да се тълкува като метафоричен знак и като реалност. Групата с пет фигури онагледява вляво церемониалното събитие „Военен танц с тракийски мечове“, а вдясно представя забележителната сцена на „Двама замислени герои гадаят по дроб“. Всички лица са характеризирани като траки[70], а сцените имат театрален характер[71].

Един анализ на дълбокия смисъл на изображението „Врата“ в Тракия би бил важен, но тук не е мястото за това. За така наречената „Фиктивна врата“ в египтологията и етрускологията съществува вече огромна литература[72]. Задоволявам се с един-единствен пример пак от изкуството в Етрурия. Това е прочутата „Томба дели Авгури“ в Тарквиния (обр. 17)[73]. Нарисуваната врата се намира в действителната и фиктивната визуална ос на гробницата. Загатната е и една фиктивна измерност, чрез която вратата се гледа като разделяща метафизични сфери граница. Сцената около нея е театрална. Авгурите и тук стоят от двете страни на портата, облечени в същите костюми като театралните мечоносци на амфората в Карлсруе (обр. 12). И те, както траките, са не по-малко замислени. От двете страни на вратата са представени сцени от ритуални игри, представящи състезания по време на погребални тържества.

Тук са разгледани малко примери —

две гробници и няколко съда от злато или сребро, но те ни показват, че не само чрез нови находки, а и чрез друг начин на наблюдение се откриват нови възможности на интерпретация. Тракия е била отворена за най-различни културни влияния, идващи от най-далечни области на тогавашния свят.

Примерите показват как чужди елементи са били критично избирани, съзнателно употребявани и смислено използувани при създаването на визуални средства, като се изтъкват трайно стойностите и нормите, предписани от тракийските социални структури.

Тази статия съдържа нови наблюдения във връзка с моята публикация заедно с Х. Хьокер и Л. Шнайдер в „Archäologischer Anzeiger" (1985), и с Л. Шнайдер в „Antike Wëlt", 1986. Доклади в рамките на тази тематика изнасях през есента на 1986 г. във Виена и при „Филипополските седмици" в Пловдив. Резултатите ще излязат от печат съответно в „Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich" (без обр.) и в „Pulpudeva", 1987. Всички гореспоменати публикации са на немски език.

Новите обмисляния и допълнения нямаше да бъдат възможни без разговорите и дискусиите с редица колеги, от които искам изрично да спомена М. Чичикова, И. Маразов, А. Димитрова-Милчева и Л. Гетов. Помощ получих и от страна на Р. Станева. На всички искам и тук да благодаря. Гореспоменатите публикации съдържат по-обширен научен апарат. Тук аз цитирам само съвсем необходимата и допълнителна литература.

[1] Нови трудове определят местожителството на траките: А. Фол и Т. Спиридонов. Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е. (1983); Т. Спиридонов. Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е., Атлас (1983). Също и обобщаващи трудове описват историята и културата на траките: Г. Михайлов. Траките (1972); I. Venedikov, T. Gerassimov. Thrakische Kunst (1973); Chr. Danov. Altthrakien I (1976), Bd. II (в печат). A. Fol, I. Marazov. Goldene Fährte Thrakien (1977); R. E. Hoddinott. The Thrakians (1981); M. Oppermann. Thraker (1984).

[2] Контакти с келтите: A. Fischer. Beitr. zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift K. Bittel (1983). 191 ff.; H. Luschay. Thrakien als Ort der Begegnung der Kelten mit der iranischen Metallkunst ibidem 312—329 passim.; P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Zur thrakischen Kunst im Frühhellenismus. — In: Archäologischer Anzeiger, 1985. 596 ff. passim.; P. Zazoff, L. Schneider. Thrakien im Frühhellenismus. Eigenständigkeit und Abhängigkeit einer antiken Kultur im Spiegel ihrer Kunst. — In: Antike Welt, 1986, 4, 13 ff.; I. Venedikov. Celtes ou Thraces. Studia in honorem V. Beševliev (1978), 315—324; М. Домарадски. Келтите на Балканския полуостров (1984). Контакти към Етрурия и Долна Италия; P. Zazoff, Chr. Höcker, L. Schneider, ibidem 633.

[3] Гробницата при Свещари: М. Чичикова. Гробницата от Свещари. — Изкуство, 1983, 4, 18—27; А. Фол. Втора година гетика. — Изкуство, 1983, 4, 3—5; И. Маразов. За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари. — Изкуство, 1984, 4, 28—38; M. Cicikova. Decouverte d'une tombe royale thrace. — Archeologia, 1984, Mai, p. 17—23; P. Zazoff, Ch. Hôcker, L. Schneider. Op. cit., 595—643; P. Zazoff, L. Schneider. Op. cit., in: Antike Welt, 1986, 4, 3—21; P. Zazoff. Bildprogramme der thrakischen Kunst im Frühhellenismus. — Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, 1987 (im Druck).

[4] B. Gossel. Makedonische Kammergräber (1980), p. 68, предполага, че фасадата на македонските гробници е можела да се види само през време на строенето и на погребалните церемонии. Обаче не може и за Македония да се каже как е била проведена самата церемония.

[5] Вж. статията на И. Венедиков. Кой е погребан в Казанлъшката гробница. — Изкуство, 1986, 8, с. 2 сл., в която той споменава възможността битките в дромоса на Казанлък да са сцени на „някакъв танц или войнишки мим".

[6] Този въпрос още се дискутира: А. Фол. Втора година „Гетика". — Искуство, 1983, 4, с. 5, предполага там цар, P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit., p. 597 — заможни горни слоеве.

[7] Едно второ легло е намерено на източната стена, вж. М. Чичикова. Гробницата от Свещари. — Изкуство, 1983, 4, с. 20.

[8] Спецификация на темата: P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit., 597 ff. Регионални влияния: И. Маразов. Влияние и самобитност или Иран и Тракия. — ПрИ, 1975, 3, 54—61; I. Marazov. Influences et originalite ou l, Iran et la Thrace. — Thracia, 4, 1977, 15—32; Л. Огненова-Маринова. Влияние техники выполнения при оформлении стиля и мотивов в торевтике фракийцев и скифов. — StTh, 1, 1975, 127—138; H. Luschey. Thrakien als Ort der Begegnung der Kelten mit der iranischen Metallkunst. — In: Festschrift K. Bittel (1983), 312—329.

[9] Татарево: В. Миков. — ГНМ, 8, 1942, с. 29 сл. обр. 12 и 13; I. Venedikov, T. Gerassimov. Thrakische Kunst (1973), p. 52, Abb. 27.

[10] За бъчвовидната форма на македонските гробници вж. B. Gossel. Makedonische Kammergräber (1980), 15 ff. За македонските гробници също и: J. Miller. — In: B. Barr—Sharrer—E. N. Borzu. Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times. Studies in the History of Art 10, Kongr. Washington, 1980 (1982), 153 ff.; S. G. Miller. Hellenistic Macedonian Architecture. Its Style and Painted Ornamentation (1972).

[11] Планове на македонските гробници: B. Gossel. Op. cit., p. 30, Taf. II u. III.

[12] За формите на етруските гробни камери: F. Prayon. Frühetruskische Grab- und Hausarchitektur, 22. Ergh. RM (1975). Подобен план: Cevetri Tomba delle Croci, ibidem 104 Abb. 23a (Обр. 2в); S. Giuliano. Tomba Costa, ibidem, 105 Abb. 2 a. Вж. също и J. P. Oleson. The Sources of Innovation in Later Etruscan Tomb Design (1982). За планове на хипогеите в Южна Италия вж. J. L. Lamboley. MEFRA 94, 1982, 91 ff. 145 f. Abb. 4 — Hipogee d, Ordona (Обр. 2б).

[13] Прозорец на гробната камера при San Giovenale (Bieda): R. Herbig. JdI 44, 1929, 237 Abb. 10, bw. n F. Prayon. Op. cit., 39 ff.

[14] Колони и архитрав в Александрия: P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit., p. 633 Anm. 177.

[15] Кореатиди: G. Bandinelli, Ausonia 8, 1913, 9 ff. Abb. 4. — EAA IV (1961) 523 Abb. 615 s. v. Lecce (Bernardini). Други примери от Южна Италия вж. М. Чичикова. Гробницата от Свещари. — Изкуство, 1983, 4, с. 24 бел. 14.

[16] P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit., p. 637 Anm. 203.

[17] И. Маразов. За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари. — Изкуство, 1984, 4, с. 28 сл.

[18] Фигурални капители с орли: E. V. Mercklin. Antike Figuralkapitelle (1962) 221 ff. 53 Nr 135—137 Abb. 137.

[19] Подобна централна група като на живописта в Свещари на една ваза в Бари (обр. 5): A. D. Trendall—A. Combitoglou. The Red-Figured Vases of Apulia II (1978) Taf. 162, 3; M. Чичикова. Гробницата от Свещари. — Изкуство, 1983, 4, с. 20 обмисля, дали едикулата в Свещари може да се гледа като една част на фасада, символизираща входа към гроба.

[20] Конникът от Свещари на една гробнична фреска в Капуа (обр. 6): W. Johannowsky. in: Atti del II. Convegno di Studi sulla Magna Grecia. Le genti non grece della Magna Grecia, Kongr. Tarent 1971 (1972) 375 ff. Taf. 95. Вж. също тук бел. 28.

[21] За мотива гирлянди и букраний общо: A. E. Napp. Bukranion und Guirlande (1933). — Chr. Börker, AA 1975, 244 ff. — H. v. Hesberg, RM 88, 1981, 201 ff. Храмът на Деметра в Пергамон: D. Bohtz. Das Demeter-Heiligtum, AvP XIII (1981) 40 ff. Abb. 8. 9 Taf. 27.52.

[22] За мотива на вдигнатите ръце: И. Маразов. За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари. — Изкуство, 1984, 4, 31 (танц). Общо по темата: H. Demisch. Die erhobenen Hände. Geschichte einer Gebärde in der bildenden Kunst (1984).

[23] Леглото от Хохдорф (обр. 7 и 8): Katalog Ausst. Stuttgart (1985) Nr. 21 Abb. 109. 112—114. 166. J. Biel. Der Keltenfürst von Hochdorf (1985) 92 ff. insb. Abb. 54. 57 Taf. 25—31 (farbig).

[24] Етруско-келтски взаимовръзки вж. бел. 2.

[25] Седла от плат са известни от районите на скитите: From the Lands of Skythians. Kat. New York—Los Angeles (o. J.) Nr. 112 Taf. 24. — Or des Skythes. Kat. Paris (1975) 100 f. Nr. 133. — Gold der Skythen aus der Leningrader Eremitage. Kat. München (1984) 190 f. Nr. 105.

[26] Ориенталско облекло вж. гръко-персийска тема: P. Zazoff, Chr. Höcker, L. Schneider. Op. cit. 618 Abb. 22. 625 Anm. 138.

[27] Рампа: Хер. I, 62; B. Fehr. MarbWPr, 1969, 42. E. Strommenger. Fünf Jahrtausende Mesopotamien (1962) 113 f. Abb. 231. За рампите в ападана на Персеполис вж. H. H. v. d. Osten, Die Welt der Perser (1956) Taf. 51. 60—62.

[28] Погребения на коне: R. Rolle in: Festschrift R. Pittioni I (1976) 756 ff. — Dies., Totenkult der Skythen I (1979) 96 ff. A. Mancevic. Thracia 5, 1980, 118. — Вж. също и А. Фол. Изкуство 1983, 4, 5 и М. Чичикова, пак там, с. 20, обр. (Гинина могила). Пози на конете като резултат на дресура: P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider, op. cit. 622 Anm. 124. Вж. също тук бел. 20.

[29] Венци: K. Baus. Der Kranz in Antike und Christentum (1940) 146 f. M. Blech. Studien zum Kranz bei den Griechen (1982) 160 ff. Находки на венци в България: А. Фол. Изкуство, 1983, 4, 5; И. Венедиков. — Археология, 1966, с. 10 обр. I. За употреба на венци вж. B. Gossel. Makedonische Kammergräber (1980) 291 Anm. 390.

[30] Това двупосочно разпределяне на фигурите няма паралели в ранноелинистическото изкуство на Гърция, среща се обаче в Мала Азия, вж. P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit. 624 Anm. 131.

[31] Обичайният гръцки начин е да се хранят, лежейки на легло. Измежду така наречените „Totenmahl-Reliefs“ има само редки детайлни съответствия: E. Pfuhl u. H. Möbius. Die ostgriechischen Grabreliefs II (1979). — R. N. Thönges-Stringaris AM 80, 1965, 1 ff. — J. Borchardt. IstMitt 19, 1968, 186 ff.

[32] За ритуала като форма на обществени взаимодействия вж. P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit. 616 f. Anm. 100.

[33] Интересен и важен е сега анализът на И. Венедиков. Кой е погребан в Казанлъшката гробница. — Изкуство, 1986, 8, 2—8, който дефинира темите на живописта там като: „Севт III като царствен покойник със свитата си“ и „Пленяването на Агатокъл“. При втората тема обаче може да не били изобразени действителни битки, а танци като боен „мим“. Такива танци описват Тацит (4, 67) и Ксенофонт (6, 1, 5).

[34] Интерпретация на главната сцена на гробницата в Казанлък като погребално пиршество: В. Миков. Античната гробница при Казанлък. С., 1954; Д. П. Димитров. Археологически открития в България. Сборник, 1957, с. 88; А. Василиев. Казанлъшката гробница. С., 1958; M. Conceva. Apparition et Developpment de la peinture monumentale thrace. — Thracia 1, 1972, 288; L. Shivkova. Das Grabmal von Kazanlak (1973) 78 ff. — I. Venedikov—T. Gerassimov. Thrakische Kunst (1973) 57; Г. Цанова—Л. Гетов. Тракийската гробница при Казанлък. С., 1978, с. 89; Chr. Danov—T. Ivanov. Antike Grabmäler in Bulgarien (1980) 75. Вж. също и L. Ognenova-Marinova. Thracia IV, 1977, 181 Anm. 16. Към темата общо: J.-M. Dentzer. Le motif du banquet couche dans le Proche-Orient et le monde grec du VIIe au IVe siècle avant J.-C. (1982). Интерпретация като сватбен празник: D. B. Thompson. AJA 60, 1956, p. 295. Като Хиерос Гамос в царската идеология: И. Маразов. Към семантиката на стенописите на Казанлъшката гробница. — Изкуство, 1978, 7, 21 сл. Севт III със съпругата и свитата си: И. Венедиков. Кой е погребан в Казанлъшката гробница. — Изкуство 1986, 8, 2 сл.

[35] Така при P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit. 623 cf. Наблюдава се как в последно време в историята на литературата, след това в изкуствоведството и сега вече и в археологията се обръща особено внимание на релацията творба—наблюдател и съответните отношения на създателя към собственото произведение. Един пример от непрестанно растящата литература по немски език е антологията W. Kemp. Der Betrachter ist im Bild. Kunstwissenschaft und Rezeptionsästhetik (1985), която съдържа статии на различни засягащи тези въпроси теми.

[36] Сервизът от Панагюрище: B. Svoboda—D. Concev. Neue Denkmäler antiker Toreutik (1956) 118 ff., E. Simon. Der Goldschatz von Panagjuriste — eine Schöpfung der Alexanderzeit, Antk 3, 1960, 3 ff., И. Венедиков. Панагюрското съкровище. С., 1962. — I. Venedikov. Der Goldschatz von Panagjuriste (1961). — Gold der Thraker. Kat. Hildesheim (1980) 180 ff. — M. Oppermann. Thraker (1984) 156 ff. Изработен е в Тракия, вж. тук бел. 41.

[37] H. Luschey. Thrakien als Ort der Begegnung der Kelten mit der iranischen Metallkunst, in: Festschrift K. Bittel (1983) 326 Nr. A 17 — нарича амфората ахеменидска.

[38] Глинените амфори са били намерени при кавказкия Мингечаур, вж. Т. И. Голубкина. О зооморфной керамике из Мингечаура. — Материальная культура Азербайджана, II, Баку, 1951, обр. 15—16, така цитирани при К. Колев в ИМЮБ 1979, 5, с. 135, вж. там с. 130 обр. Iа, вж. също и И. Маразов. Ритоните в древна Тракия. С., 1978, с. 109 и обр. 110.

[39] Амфора от Синопе: P. Amandry. Antk 2, 1959, 48. Taf. 24. 30, 4, вж. и К. Колев, цит. съч., 130 обр. Iб и И. Маразов, цит. съч., пак там.

[40] Два отвора и побратимяването: А. А. Передольская. — СА 1966, I, 42 сл.; А. М. Хазанов. Обычай побратимства у скифов. — СА, 1971, № 3; I. Venedikov—T. Gerassimov. Thrakische Kunst (1973) 66; вж. K. Kolev. Pulpudeva 1, 1974, 184 Авв. 2, и И. Маразов. Ритоните в древна Тракия. С., 1978, с. 108 сл.

[41] Аз се основавам на предположението, че панагюрският сервиз е изработен в Тракия. Този факт сега се потвърждава и от находката от Рогозен, вж. забележката P. Zazoff. Mythos oder Ritual? Zum Amphora-Rhyton von Panagjuriste. —

Pulpudeva, 1987 Anm. 1 (в печат). Повече аргументи, вж. P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider 609 mit Abb. 8—11. В Тракия, работилница на еленизирани тракийци и гърци: E. Simon. Antk 3, 1960, 6 Anm. 15. Остров Тасос: H. Cahn. Die Gewichte der Goldgefäße, Antk 3, 1960, 28. В малоазийския град Лампсак: I. Venedikov—T. Gerassimov. Thrakische Kunst (1973) 67, и И. Маразов, цит. съч. 109.

[42] Вж. B. Svoboda—D. Concev. Neue Denkmäler antiker Toreutik (1956) 130 ff. Abb. 3. За Херакъл в Тракия и Скития вж. тук бел. 50.

[43] Svoboda—Concev. Jbidem 132 Abb. 5.

[44] Тази строга симетрия е чужда на ранноелинистическото картинно изкуство, вж. P. Zazoff, Ch. Höcker, L. Schneider. Op. cit. 613 Anm. 85, напротив тя е обичайна в скитските региони, пак там, 615 Anm. 93.

[45] Svoboda-Concev. Ibidem 131 Abb. 4.

[46] Сребърна кана № 155 от Рогозен (обр. 9а): Б. Николов. Каните от Рогозенското съкровище. — Изкуство, 1986, 6, с. 26 сл., с. 22 (рисунка), с. 24 (цветна снимка), с. 57 (каталог); A. Fol—B. Nikolov—R. F. Hoddinott. The new Thracian Treasure from Rogozen, Bulgaria (1986) 18. 59 (цветна снимка и рисунка). За орнаменталните системи на съдовете от Рогозен вж. и L. Schneider. Figur und Ornament in der thrakischen Bildsprache des 4. Jhs. v. Chr.: Zum Schatzfund von Rogozen, Pulpudeva 1987 (в печат). За фиалата № 4 (обр. 10): P. Zazoff. Ein thrakischer Herakles. Zur Phiale von Rogozen. — Юбилеен Сборник за Иван Венедиков, 1987 (в печат).

[47] Сребърна кана № 154 от Рогозен (обр. 9б): Николов, цит. съч., с. 22 (рисунка), с. 24 (цветна снимка), с. 57 (каталог); A. Fol—B. Nikolov—R. F. Hoddinott. Op. cit. 58 (сникма и рисунка). Митът на Херакъл в Тракия вж. бел. 50. И. Маразов. Амазонката и самодивата. — В: МИФ — 1. С., 1985.

[48] Сребърна кана № 157 от Рогозен (обр. 9в): Б. Николов, цит. съч. с. 23 (рисунка), с. 25 (цветна снимка), с. 58 (каталог); A. Fol—B. Nikolov—R. F. Hoddinott, пак там 18. 60 (снимка).

[49] Фиалата от Рогозен № 4 (обр. 10): Б. Николов, цит. съч., с. 9 и 10 (детайлна снимка), с. 46 (каталог); A. Fol—B. Nikolov—R. F. Hoddinott, пак там 32 (цветна снимка), 34 (каталог); Zazoff. Ein thrakischer Herakles. Zur Phiale von Rogozen. — В: Сборник за Иван Венедиков, 1987 (в печат).

[50] Моята статия за Херакъл и Авге вж. бел. 49. Херакъл и неговата женска авантюра е в тракийската творба съвсем другояче интерпретирана, отколкото на гръцките огледала, на които също са копирани същите версии на същата тема. Те тук са приспособени към местните тракийски представи. Също и в скитските райони се избират от репертоара на делата на Херакъл само тези, които съответствуват на локалните изисквания и могат съответно да се представят картинно, вж. D. S. Raevskij. Anthropomorphe Motive in der Kunst Skythiens, Altertum 27, 1981, 26 ff. Вж. също и Д. С. Раевский. Очерки идеологии скифо-сакских племен. М., 1977, с. 167 сл. Към феномена приспособяване вж. и новата работа на И. Венедиков. Кой е погребан в Казанлъшката гробница. — Изкуство, 1986, 8, с. 2 сл.: изображението представя Севт III и съпругата му на трапезата като тракийци, но в картинната схема на гръцките т. нар. „Totenmahlreliefs". Вж. И. Маразов. Сюжети от гръцката митология в паметници на торевтиката от древна Тракия. — В: Тракийски легенди. С., 1981, 151—167.

[51] К. Колев. Тракийското панагюрско златно съкровище. — Тракия, 1976, 3, 172 сл.; K. Kolev. Scènes thraces sur l'amphore-rhyton du trésor d'or de Panagjuriste, Pulpudeva 1, 1976, 184 ff.

[52] Портата и портиерът, вратата и вратарът, принадлежат един към други, представляват единство. Вратарят е още и в епоса на Ищар пазачът на вратата, това е неговата роля, вж. J. Kroll. Gott und Hölle. Der Mythos vom Descensuskampfe (1963) 195 ff., 207 ff.

[53] Вергина: M. Andronicos. Vergina, The Royal Tomb's and the ancient city (1984) 101 (цветна снимка).

[54] Гробът на Палатица: L. Heuzey—H. Daumet. Mission archéologique de Macédoine (1876), 226—233 Taf. 15.16.21° B. Gossel. Makedonische Kammergräber (1980) 204 ff.

[55] Гробът при Лангадас: Th. Macridy. JdI 24, 1911, 196 Abb. 5. 199 Abb. 8 (врата); B. Gossel, ibidem 142 ff. u. 147 ff. (врата и бронзови аплики).

[56] Врата от гробницата Малтепе до Мезек: Б. Филов. Куполните гробници при Мезек. — ИАИ XI, 1937, с. 21 обр. 22; K. Kolev. Scénes thraces sur l'amphore-rhyton du trésor d'or de Panagjuriste, Pulpudeva 1, 1976, 188 Abb. И в Свещари са намерени три крила на порта, вж. М. Чичикова. Гробницата от Свещари. — Изкуство, 1983, 4, 20 бел. 10.

[57] Театрални сцени с врата като кулиса: K. Weitzmann—E- G. Turner. Antk 24, 1981, 33 ff. Taf. 8.9.

◀ [58] Махайра: K. Kolev. Op. cit. 195 Abb. 8 (меч от Дуванлий), вж. там и изворите, вж. също и J. G. P. Best, Thracian Peltasts and their Influence on Greek Warfare (1969).

[59] Салпингс на фиалата на Олтос: Beazely, ARVP 55, 16. — A. Bruhn, Oltos (1943) Abb. 14.

[60] Досегашни тълкувания, напр. като „Ахил на остров Скирос": B. Svoboda, D. Concev. Neue Denkmäler antiker Toreutik (1956) 149 ff. — D. Zontschew. Der Goldschatz von Panagjuriste (1959) 14 f. „Седемте срещу Тива": E. Simon. Der Goldschatz von Panagjuriste — eine Schöpfung der Alexanderzeit, Antk 3, 1960, 11 ff. — M. Dalumas. Antk 21, 1978, 23 ff. — Gold der Thraker, Kat. Hildesheim (1980) 187; И. Маразов. Ритоните в древна Тракия. С., 1978, 106 сл. „Убийството на Неоптолем". G. Roux. Antk 7, 1964, 30 ff. — H. Hoffmann вж. долу. „Комос": J. G. Griffith. JHS 94, 1976, 148 ff. „Тезей и Един": J. G. F. Hind in: Ancient Bulgaria, Symposium Nottinghan (1983) I 153 ff. „Гадаене на дроб": H. Hoffmann. RM 65, 1958, 134. — G. Roux. Op. cit. „Тракийски военен танц" и „Гадаене на дроб": K. Kolev. Pulpudeva 1, 1974, 184 ff. — P. Zazoff. Pulpudeva 1987 (в печат).

[61] Хохдорф: Katalog Ausst. Stuttgart (1985) Nr. 21 Abb. 109. 112—114. 166. — J. Biel. Der Keltenfürst von Hochdorf (1985) 92 ff. insb. Abb. 54. 57 Taf. 25—31 (farbig).

[62] Амфора в Карлсруе (обр. 12): K. Schauenburg. Festschrift für Bernhard Neutsch (1980) 439 ff. Taf. 1. — J. G. Szilagyi. 'Impletae modis saturae', Prospettiva 24, 1981, 7 ff. Abb. 15. 16.

[63] Култов танц с оръжия в Етрурия: R. Block. Mel. 70, 1958, 7 ff. — J. Heurgon. La vie guotidienne chez les etrusques. 114 f. Забележителни резултати за темата, вж. J. G. Szilagyi. Op. cit.: извори относно театралните игри в Етрурия. На вазата е изобразена „danza ormata" с култов характер.

[64] Гадаене на дроб: H. Hoffmann. RM 65, 1958, p. 134. — L. B. van der Meer. Iecur Placentinum and the Orentation of the Etruscan Haruspex, BaBesch 54, 1979, 49 ff. (Abb. 20 — сцената от Панагюрище). Тази статия е важна за разрешението на въпроса, тя съдържа изворите и нужните сравнения с други изображения от Етрурия.

[66] Дробът от Пиаченца (обр. 13): M. Cristofani. Die Etrusker (1985) Abb. — van der Meer ibidem Abb. 1—5.

[66] Харуспекс (обр. 14): Karneol-Skarabäus AGD II Berlin 110 Taf. 53 u. 49, 147 (там обяснения на

думата Natis=Haruspex). — P. Zazoff. HdArch (1983) 305 Anm. 213 Taf. 90, 11. — van der Meer op. cit. Abb. 11.12. Аз сега съм съгласен с ван дер Мер, че харуспексът държи дроба, не една птица, както аз по-рано бях вярвал.

[67] Гръцки вази със сцени „Гадаене на дроб“ са събрани при: J.-L. Durand—F. Lissaragne. Hephaistos 1, 1979, 93 ff. Taf. 1—3, вж. също и van der Meer. Op. cit. Abb. 14—18.

[68] Скарабей от карнеол в Лондон с Херакъл и Хермес в разговор (обр. 15): P. Zazoff. HdArch (1983) 234 Anm. 102 Taf. 59, 9. — Ders., Etrushkische Skarabäen (1968) 72 Taf. 24, 103.

[69] Скарабей от карнеол в Оксфорд с Херакъл и Атина в разговор (обр. 26): P. Zazoff. Etruskische Skarabäen 72 Taf. 24, 102.

[70] K. K. Kolev. Pulpudeva 1, 1974, 196 f. Тълкуване на сцената като военен танц, вж. бел. 62 и 63.

[71] Тя има театрален характер, вж. бел. 57 и 63.

[72] За така наречената „Фиктивна порта“, изобразена на археологически паметници в Етрурия, вж F. Prayon. Frühetruskische Grab- und Hausarchitektur, 22. Ergh. RM (1975) 102 ff. Anm. 562. Измежду многото значения (напр. резервни помещения зад вратата за очаквани погребения, домашната порта на покойника, врата към отвъдния свят) има и схващания като външна врата на гробницата: P. Romanelli. Tarquinia (Itinerario Nr. 75, 1940) 26. — M. Moretti—A. Zanelli. Tarquinia (o. J.) 96. Интересна е сега работата на S. Wiebach. Die ägyptische Scheintur. Morphologische Studien zur Entwicklung und Bedeutung der Hauptkultstelle in der Privat-Gräbern des Alten Reiches (1981). — Редица полезни забележки има също и при J. Kroll. Gott und Hölle. Der Mythos vom Descensuskampfe (1963) 194 ff., 207 ff., вж. също и тук бел. 52.

[73] Tomba degli Auguri: S. Steingräber. Etruskische Wandmalerei (1985) Taf. 18. Важна е статията на J. G. Szilagyi. Op. cit. вж. бел. 62, в която е събран материалът за театралните игри в Етрурия.

Programmes représentatifs dans l'art thrace de la haute époque hellénistique

P. CACOV

(Résumé)

Le but du présent article est de découvrir le lien mutuel entre éléments étrangers et locaux dans un ensemble nouveau — l'art thrace. L'auteur analyse de ce point de vue le tombeau de Svèštari qui représente une nouvelle combinaison d'éléments hétèrogènes de traditions étrangères (grecque, italique, étrusque, macédonienne). La scène pittoresque est définie comme signe de „haute considération“. Les personnages traités à la manière grecque sont rangés sur une rampe d'est. La même idée est traitée également dans la peinture du tombeau de Kazanlăk. La préférence envers le rhyton, exprimée dans le trésor de Panagjurište montre que son propriétaire était un Thrace. Dans le duel d'Héraclès avec la biche et de Thésée avec le taureau de l'un des rhytons est représenté le thème éternel „victoire sur l'adversaire“. Dans les compositions sur les autres rhytons, l'auteur découvre une hiérarchie rigoureuse: dans un petit broc de Rogozen avec une déclamation visuelle des thèmes „force et triomphe“, exprimé par la métaphore „chasse et butin “et dans un autre — „le héros en pays étranger“ (Héraclès et les amazones). Dans la phiale avec Augias et Héraclès que l'auteur considère étant thrace, on voit un Thrace ivre s'amusant avec une Thrace noble. Ainsi les programmes représentatifs dans l'art thrace n'ont pas pour but de conter des mythes grecs, mais de décrire des situations, de représenter des hiérarchies, de dicter des normes. L'auteur attire l'attention spécialement sur la sémantique de la frise de l'amphore de Panagjurište.

Типология и датиране на ранноримските фибули от Южна България

ЕВГЕНИЯ ГЕНЧЕВА

Фибулите, като част от облеклото, подлежат на непрекъснати промени в зависимост от модата и стила на дадената епоха. Тази тяхна особеност ги причислява към едни от най-точно датираните археологически източници. Това важи в голяма степен и за ранноримските фибули, при които разнообразието на формите позволява да се проследи тяхното типологическо развитие.

В настоящата статия са използувани 87 фибули, намиращи се във фондовете на музеите в град София, Пловдив, Хасково, Стара Загора, Казанлък, Сливен, Ямбол, Бургас, Благоевград, Сандански[1]. Повечето от тях са случайни находки без достатъчна документация за мястото и начина на намиране. Въпреки това те представляват интересен материал за изследване поради някои особености в състава, процентното съотношение и датирането, отличаващи ги от фибулите в другите римски провинции.

Ранноримските фибули се появяват още през I в. пр. н. е. и са в употреба до средата на III в. на н. е., когато биват изместени от унифицираните за цялата Римска империя късноримски типове. От техническа гледна точка те се делят на две групи — едноделни и двуделни. Първата се състои от фибули, изработени от една бронзова или желязна тел, на която чрез извиване е придадена формата на лъка, пружината и иглата. Втората група обхваща фибули, състоящи се от две части — лък и прикрепен към него отделно изработен пружинен или шарнирен механизъм за затваряне на иглата. Това е най-разпространеният начин за направа на фибули през римската епоха.

Сред фибулите от Тракия преобладават бронзовите, което е характерно и за другите римски провинции. Най-често срещаният начин за изработка на бронзови фибули е чрез отливане във форми. Извадената от формата отливка е била оглаждана и украсявана. Иглодържателят е бил допълнително извиван, за да се направи легло за иглата. Друг начин за изработване на бронзови фибули е чрез извиване на бронзовата тел, за да ѝ се придаде исканата форма на лъка.

Характерно за ранноримските фибули е, че всички видове, оформили се под влиянието на къснолатенските фибули, са запазили пружинния механизъм за затваряне на иглата. Останалите видове имат шарнирен механизъм, който за пръв път се появява при фибулите тип Aucissa.

Според произхода, формата на лъка и начина на изработка ранноримските фибули от Южна България се делят на пет групи. Названията на групите се покриват с класическата класификация на О. Алмгрен[2], приета за основна при разглеждането на римските фибули. Освен на групи фибулите се делят на типове и варианти. В рамките на групите и типовете е проследен произходът и разпространението им, а сред вариантите е уточнена тяхната хронология.

Група I. Силнопрофилирани фибули.

Това е една от най-рано датираните групи римски фибули, произлизащи непосредствено от къснолатенски образци. Типологически те се развиват от форми със сложно профилиране на лъка към по-опростено. В конструктивен аспект това са фибули, състоящи се от две части с пружинен механизъм за затваряне на иглата. Едва сред най-късните типове се среща шарнирната конструкция.

Ранните форми на силнопрофилираните фибули са разпространени в Панония, Норикум, Реция, Далмация, Мизия. Единични екземпляри се срещат и в Тракия. По-късните типове имат локален характер и се ограничават в разпространението си до Мизия, Тракия и Дакия. Липсата на ранните типове в Дакия показва, че те са излезли от употреба още през I в. на н. е.

Група I се състои от 4 типа фибули:

— фибули с два профилирани пръстена върху лъка (обр. 1 б, в);

— фибули с един профилиран пръстен върху лъка (обр. 1 а, г, д, е и обр. 2 а—е);

— фибули с форма на котва (обр. 2 ж, з);

— фибули с висок иглодържател (обр. 3 а, б, г, д).

Тип I/1. Този тип обхваща фибули с два профилирани пръстена върху лъка, ажурен или рамков иглодържател и пружинен механизъм за затваряне на иглата. Типологически формите с ажурен иглодържател са по-ранни (обр. 1 в), отколкото тези с рамков иглодържател (обр. 1 б). Фибулите с ажурен иглодържател се срещат често в Североизточна Панония, Норикум, Реция, а на запад достигат до Рейн. Намират се често в легионните лагери в Реция, което позволява да бъдат датирани по времето на Тиберий (14—37)[3]. Най-силно се разпространяват през 20-те—70-те години на I в. на н. е., застъпени по-късно от фибулите с рамков иглодържател (обр. 1 б)[4]. Последните са срещани най-често в Югозападна Панония, главно областта край Птуи и Любляна, но са намирани и в Норикум, Реция, Далмация и Чехия[5]. Датирани са от управлението на Тиберий (14—37) до края на I в.[6] Най-късните находки на този вид фибули са от Таехайм, намерени с монети на Траян (98—117)[7]. Този тип фибули е много рядко срещан в Тракия, известни са само 2 екземпляра. Фибулата от гроб 2 на могила I в Меричлери е от богата гробна находка, датирана през II и отчасти през III в.[8], което показва, че тези фибули са били в употреба и през II в.

Тип I/2. Този тип обхваща фибули с един профилиран пръстен върху лъка и силно разширена главичка над пружината, с рамков или ажурен иглодържател, който в по-късните варианти е вече плътен. Механизмът на затваряне на иглата е пружинен. Те произхождат от къснолатенския тип фибули Ornavasso, при което тяхното типологическо развитие е вървяло от силно профилиране на лъка и рамков иглодържател към редуциране на профилирането и изпълване на иглодържателя[9]. Сред фибулите от Южна България не се срещат най-старите

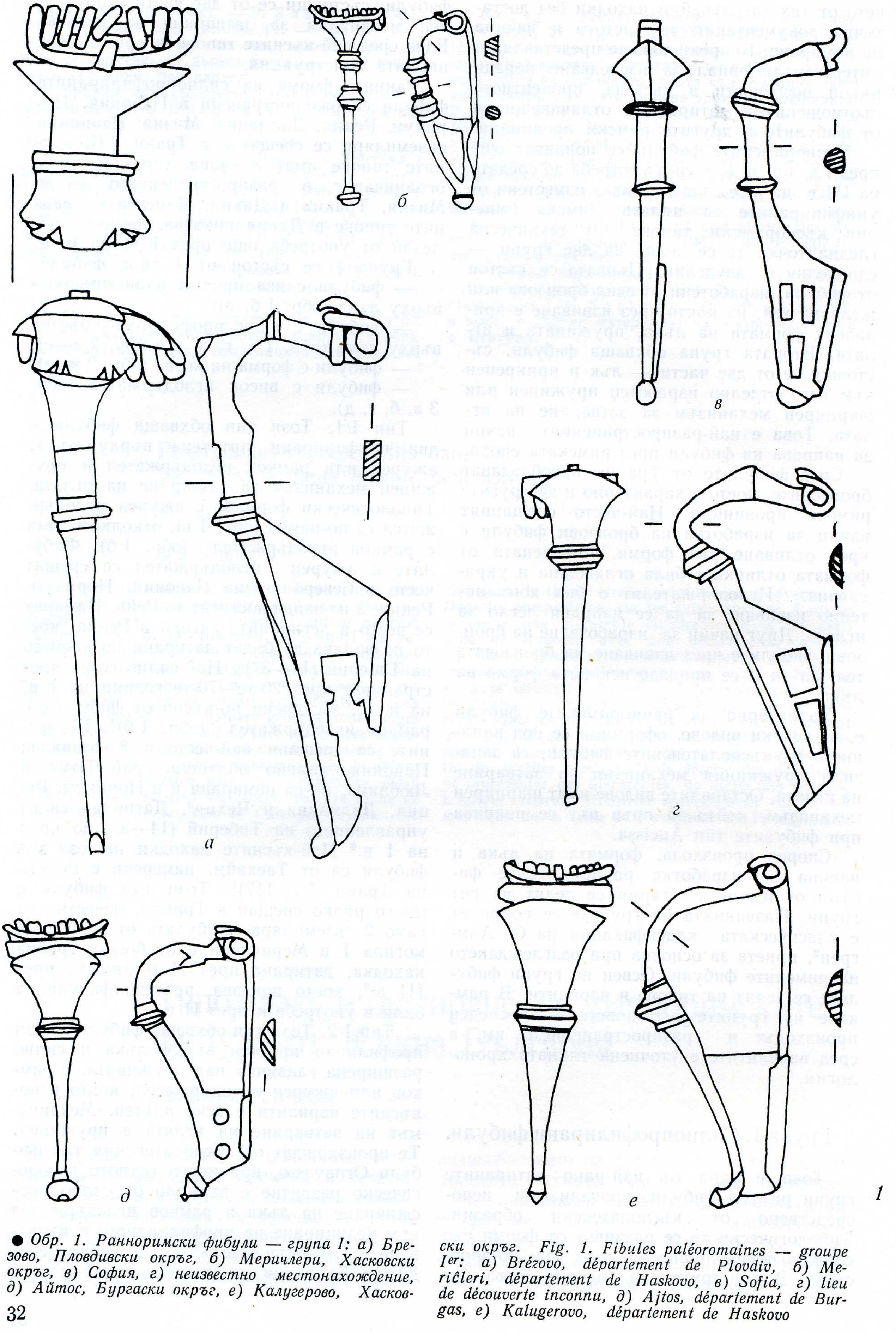

● *Обр. 1. Раннoримски фибули — група I: а) Брезово, Пловдивски окръг, б) Меричлери, Хасковски окръг, в) София, г) неизвестно местонахождение, д) Айтос, Бургаски окръг, е) Калугерово, Хасковски окръг. Fig. 1. Fibules paléoromaines — groupe Ier: а) Brézovo, département de Plovdiv, б) Meričleri, département de Haskovo, в) Sofia, г) lieu de découverte inconnu, д) Ajtos, département de Burgas, е) Kalugerovo, département de Haskovo*

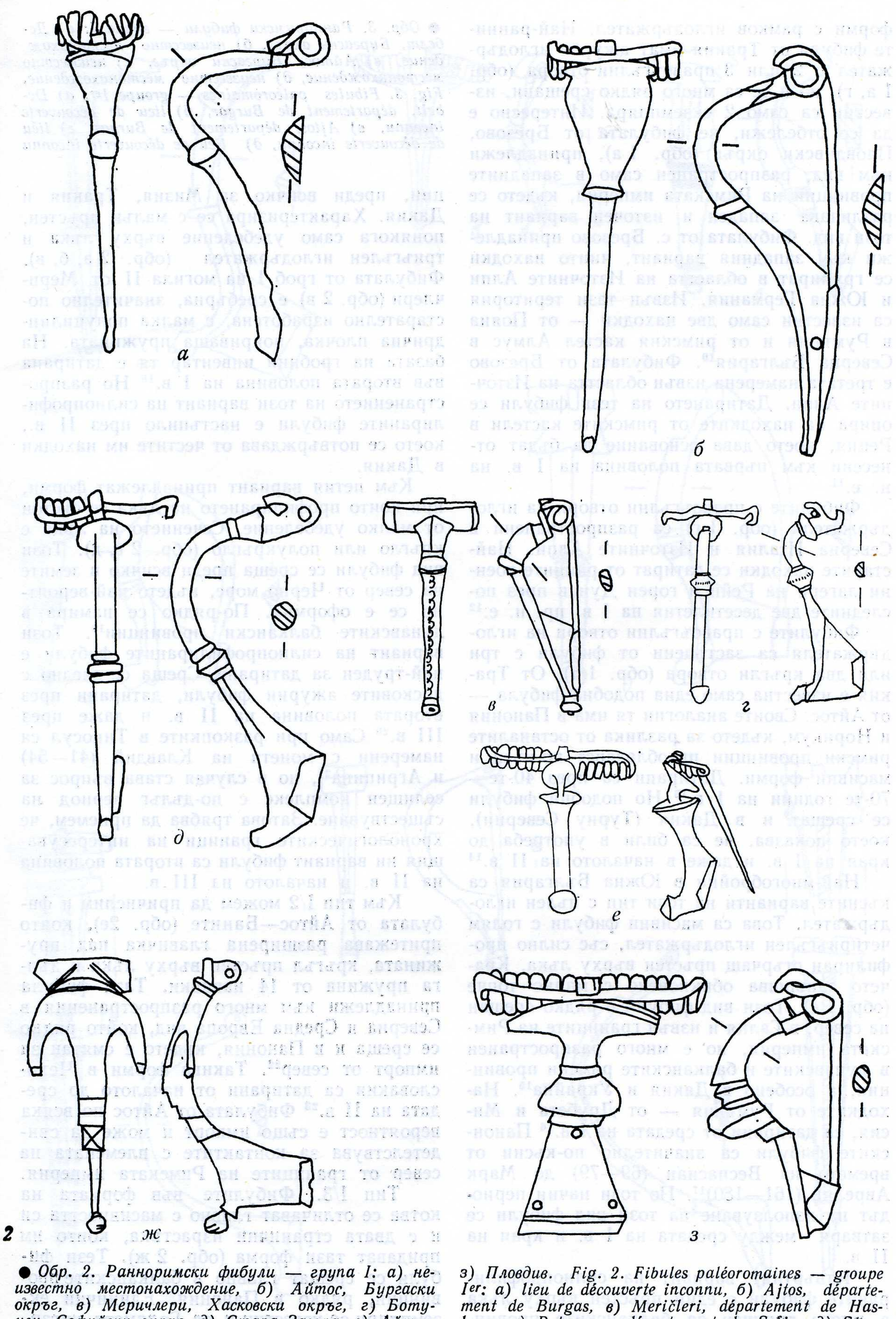

● *Обр. 2. Раннoримски фибули — група I: а) неизвестно местонахождение, б) Айтос, Бургаски окръг, в) Меричлери, Хасковски окръг, г) Ботунец, Софийски окръг, д) Стара Загора, е) Айтос, Бургаски окръг, ж) Сухиндол, Софийски окръг, з) Пловдив.* *Fig. 2. Fibules paléoromaines — groupe Ier: а) lieu de découverte inconnu, б) Ajtos, département de Burgas, в) Meričleri, département de Haskovo, г) Botunec, département de Sofia, д) Stara Zagora, е) Ajtos, département de Burgas, ж) Suhindol, département de Sofia, з) Plovdiv* форми с рамков иглодържател. Най-ранните фибули от Тракия имат ажурен иглодържател с 2 или 3 правоъгълни отвора (обр. 1 а, г), но и те са много рядко срещани, известни са само 2 екземпляра. Интересно е да се отбележи, че фибулата от Брезово, Пловдивски окръг (обр. 1 а), принадлежи към вид, разпространен само в западните провинции на Римската империя, където се различава западен и източен вариант на този вид. Фибулата от с. Брезово принадлежи към западния вариант, чиито находки се групират в областта на Източните Алпи и Южна Германия. Извън тази територия са известни само две находки — от Пояна в Румъния и от римския кастел Алмус в Северна България[10]. Фибулата от Брезово е третата намерена извън областта на Източните Алпи. Датирането на тези фибули се опира на находките от римските кастели в Реция, което дава основание да бъдат отнесени към първата половина на I в. на н. е.[11]

Фибулите с правоъгълни отвори на иглодържателя (обр. 1 г) са разпространени в Северна Италия и Източните Алпи. Най-старите находки се датират от ранните военни лагери на Рейн и горен Дунав през последните две десетилетия на I в. пр. н. е.[12]

Фибулите с правоъгълни отвори на иглодържателя са застъпени от фибули с три или два кръгли отвора (обр. 1 д). От Тракия е известна само една подобна фибула — от Айтос. Своите аналогии тя има в Панония и Норикум, където за разлика от останалите римски провинции преобладават по-къси и масивни форми. Датирани са през 40-те—70-те години на I в.[13] Но подобни фибули се срещат и в Дакия (Турну Северин), което показва, че са били в употреба до края на I в. и даже в началото на II в.[14]

Най-многобройни в Южна България са късните варианти на този тип с пълен иглодържател. Това са масивни фибули с голям четириъгълен иглодържател, със силно профилиран стърчащ пръстен върху лъка. Крачето завършва обикновено с малко топче (обр. 1 е). Този вид фибули е рядко срещан на север, в Галия и извън границите на Римската империя, но е много разпространен в дунавските и балканските римски провинции, а особено в Дакия и Украйна[15]. Находките от Румъния — от Друбета и Мисия, са датирани от средата на I в.[16] Панонските фибули са значително по-късни от времето на Веспасиан (69—79) до Марк Аврелий (161—180)[17]. По този начин периодът на използуване на този вид фибули се затваря между средата на I в. и края на II в.

Четвъртият вариант на силнопрофилираните фибули с един пръстен върху лъка е много типичен за балканските провинции, преди всичко за Мизия, Тракия и Дакия. Характеризира се с малък пръстен, понякога само удебеление върху лъка и триъгълен иглодържател (обр. 2 а, б, в). Фибулата от гроб 1 на могила II от Меричлери (обр. 2 в) е сребърна, значително по-старателно изработена, с малка полуцилиндрична плочка, покриваща пружината. На базата на гробния инвентар тя е датирана във втората половина на I в.[18] Но разпространението на този вариант на силнопрофилираните фибули е настъпило през II в., което се потвърждава от честите им находки в Дакия.

● *Обр. 3. Раннoримски фибули — група I: а) Дебелт, Бургаски окръг, б) неизвестно местонахождение, в) Айтос, Бургаски окръг, г) неизвестно местонахождение, д) неизвестно местонахождение. Fig. 3. Fibules paléoromaines — groupe Ier: a) Debelt, département de Burgas, б) lieu de découverte inconnu, в) Ajtos, département de Burgas, г) lieu de découverte inconnu, д) lieu de découverte inconnu*

Към петия вариант принадлежат форми, при които профилирането на лъка се състои от малко удебеление. Сечението на лъка е кръгло или полукръгло (обр. 2 г, д). Този вид фибули се среща преди всичко в земите на север от Черно море, където най-вероятно се е оформил. По-рядко се намира в дунавските балкански провинции[19]. Този вариант на силнопрофилираните фибули е най-труден за датиране. Среща се заедно с дисковите ажурни фибули, датирани през втората половина на II в. и даже през III в.[20] Само при разкопките в Тиносул са намерени с монети на Клавдий (41—54) и Агрипина[21], но в случая става въпрос за селищен комплекс с по-дълъг период на съществуване. Затова трябва да приемем, че хронологическите граници на интересуващия ни вариант фибули са втората половина на II в. и началото на III в.

Към тип I/2 можем да причислим и фибулата от Айтос—Баните (обр. 2е), която притежава разширена главичка над пружината, кръгъл пръстен върху лъка и дълга пружина от 14 навивки. Тази фибула принадлежи към много разпространения в Северна и Средна Европа вид, който рядко се среща и в Панония, където е смятан за импорт от север[22]. Такива форми в Чехословакия са датирани от началото до средата на II в.[23] Фибулата от Айтос по всяка вероятност е също импорт и може да свидетелства за контактите с племената на север от границите на Римската империя.

Тип I/3. Фибулите във формата на котва се отличават главно с масивността си и с двата странични израстъка, които им придават тази форма (обр. 2 ж). Тези фибули се срещат главно в балканските провинции, рядко в Панония. Единични екземпляри са известни и от Голямата унгар-

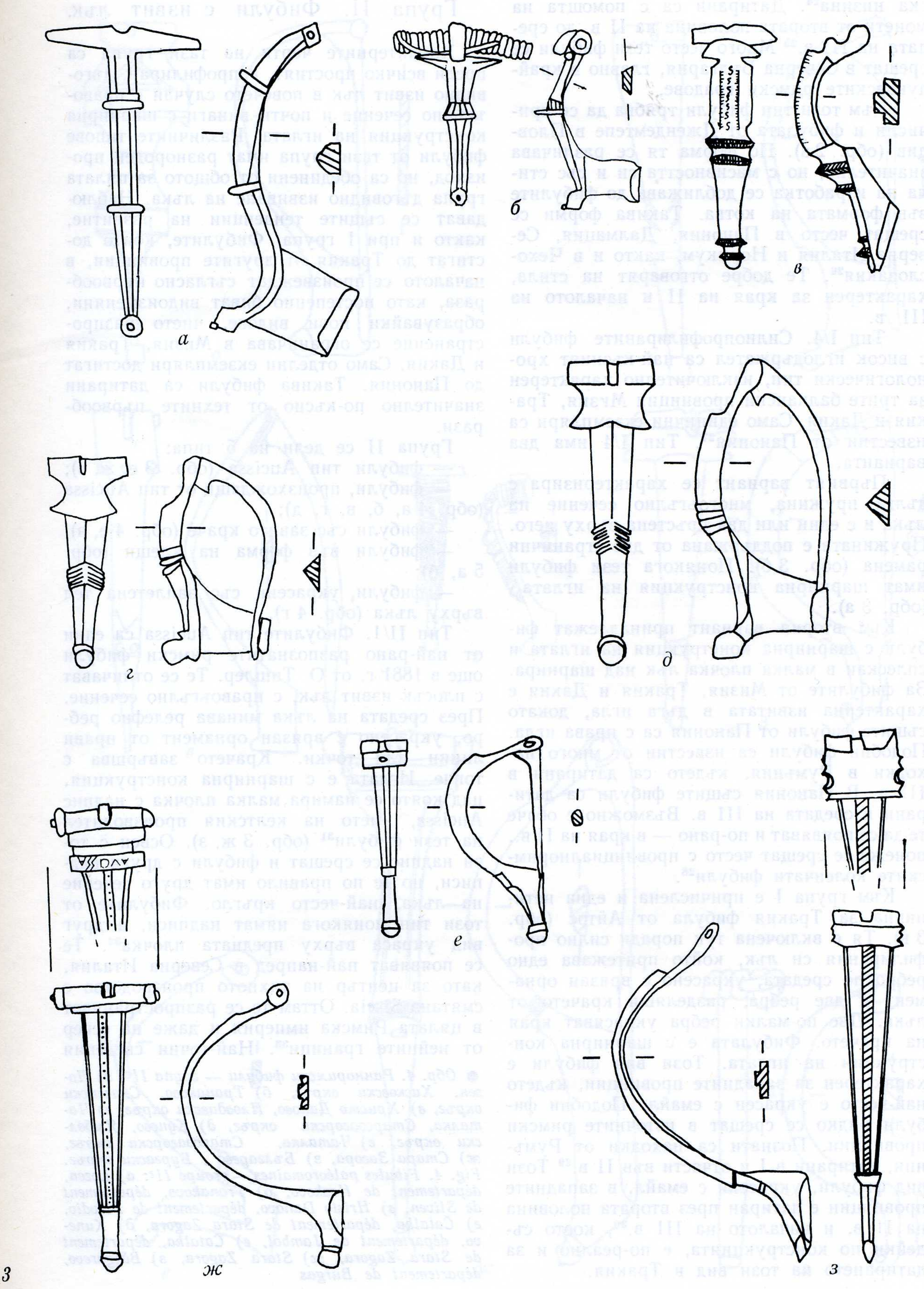
а
б
в
д
е
з
ж
з

ска низина[24]. Датирани са с помощта на монети от втората половина на II в. до средата на III в.[25] Много често тези фибули се срещат в Северна България, главно в крайдунавските римски градове.

Към този тип фибули трябва да се причисли и фибулата от Джендемтепе в Пловдив (обр. 2 з). По форма тя се различава значително, но с масивността си и със стила на изработка се доближава до фибулите във формата на котва. Такива форми се срещат често в Панония, Далмация, Северна Италия и Норикум, както и в Чехословакия[26]. Те добре отговарят на стила, характерен за края на II и началото на III в.

Тип I/4. Силнопрофилираните фибули с висок иглодържател са най-късният хронологически тип, изключително характерен за трите балкански провинции Мизия, Тракия и Дакия. Само единични екземпляри са известни от Панония[27]. Тип I/4 има два варианта.

Първият вариант се характеризира с дълга пружина, многоъгълно сечение на лъка и с един или два пръстена върху него. Пружината е поддържана от две странични рамена (обр. 3 б). Понякога тези фибули имат шарнирна конструкция на иглата (обр. 3 а).

Към втория вариант принадлежат фибули с шарнирна конструкция на иглата и сплескан в малка плочка лък над шарнира. За фибулите от Мизия, Тракия и Дакия е характерна извитата в дъга игла, докато същите фибули от Панония са с права игла. Подобни фибули са известни от много находки в Румъния, където са датирани в III в. В Панония същите фибули са датирани в средата на III в. Възможно е обаче те да се появяват и по-рано — в края на II в., понеже се срещат често с провинциалноримските коленчати фибули[28].

Към група I е причислена и една нетипична за Тракия фибула от Айтос (обр. 3 в). Тя е включена тук поради силно профилирания си лък, който притежава едно ребро по средата, украсено с врязан орнамент и две ребра, разделящи крачето от лъка. Две по-малки ребра украсяват края на крачето. Фибулата е с шарнирна конструкция на иглата. Този вид фибули е характерен за западните провинции, където най-често е украсен с емайл. Подобни фибули рядко се срещат в източните римски провинции. Познати са находки от Румъния, датирани в I и отчасти във II в.[29] Този вид фибули, украсени с емайл, в западните провинции е датиран през втората половина на II в. и началото на III в.[30], което съдейки по конструкцията, е по-реално и за датирането на този вид в Тракия.

Група II. Фибули с извит лък.

Характерните черти на тази група са преди всичко простият, непрофилиран, дъговидно извит лък в повечето случаи с правоъгълно сечение и почти винаги с шарнирна конструкция на иглата. Различните типове фибули от тази група имат разнороден произход, но са обединени от общото за цялата група дъговидно извиване на лъка. Наблюдават се същите тенденции на развитие, както и при I група. Фибулите, които достигат до Тракия от другите провинции, в началото се произвеждат съгласно първообраза, като постепенно биват видоизменяни, образувайки нови видове, чието разпространение се ограничава в Мизия, Тракия и Дакия. Само отделни екземпляри достигат до Панония. Такива фибули са датирани значително по-късно от техните първообрази.

Група II се дели на 5 типа:

— фибули тип Aucissa (обр. 3 е, ж, з);

— фибули, произхождащи от тип Aucissa (обр. 4 а, б, в, г, д);

— фибули със завито краче (обр. 4 е, з);

— фибули във форма на клещи (обр. 5 а, б);

— фибули, украсени със заплетена тел върху лъка (обр. 4 г).

Тип II/1. Фибулите тип Aucissa са едни от най-рано разпознатите римски фибули още в 1881 г. от О. Тишлер. Те се отличават с плосък извит лък, с правоъгълно сечение. През средата на лъка минава релефно ребро, украсено с врязан орнамент от прави линии или точки. Крачето завършва с топче. Иглата е с шарнирна конструкция, над която се намира малка плочка с надпис Aucissa, името на келтския производител на тези фибули[31] (обр. 3 ж, з). Освен с този надпис се срещат и фибули с други надписи, но те по правило имат друго сечение на лъка, най-често кръгло. Фибулите от този тип понякога нямат надписи, а друг вид украса върху предната плочка[32]. Те се появяват най-напред в Северна Италия, като за център на тяхното производство е смятана Siscia. Оттам те се разпространяват в цялата Римска империя и даже на север от нейните граници[33]. Най-точни сведения

● *Обр. 4. Ранноримски фибули — група IIe: а) Лозен, Хасковски окръг, б) Траnаково, Сливенски окръг, в) Христо Даново, Пловдивски окръг, г) Чаталка, Старозагорски окръг, д) Кунево, Ямболски окръг, е) Чаталка, Старозагорски окръг, ж) Стара Загора, з) Българево , Бургаски окръг.*
Fig. 4. Fibules paléoromaines — groupe IIe: a) Lozen, département de Haskovo, б) Tranakovo, département de Sliven, в) Hristo Danovo, département de Plovdiv, г) Čatalka, département de Stara Zagora, д) Kunevo, département de Jambol, е) Čatalka, département de Stara Zagora, ж) Stara Zagora, з) Bălgarevo, département de Burgas

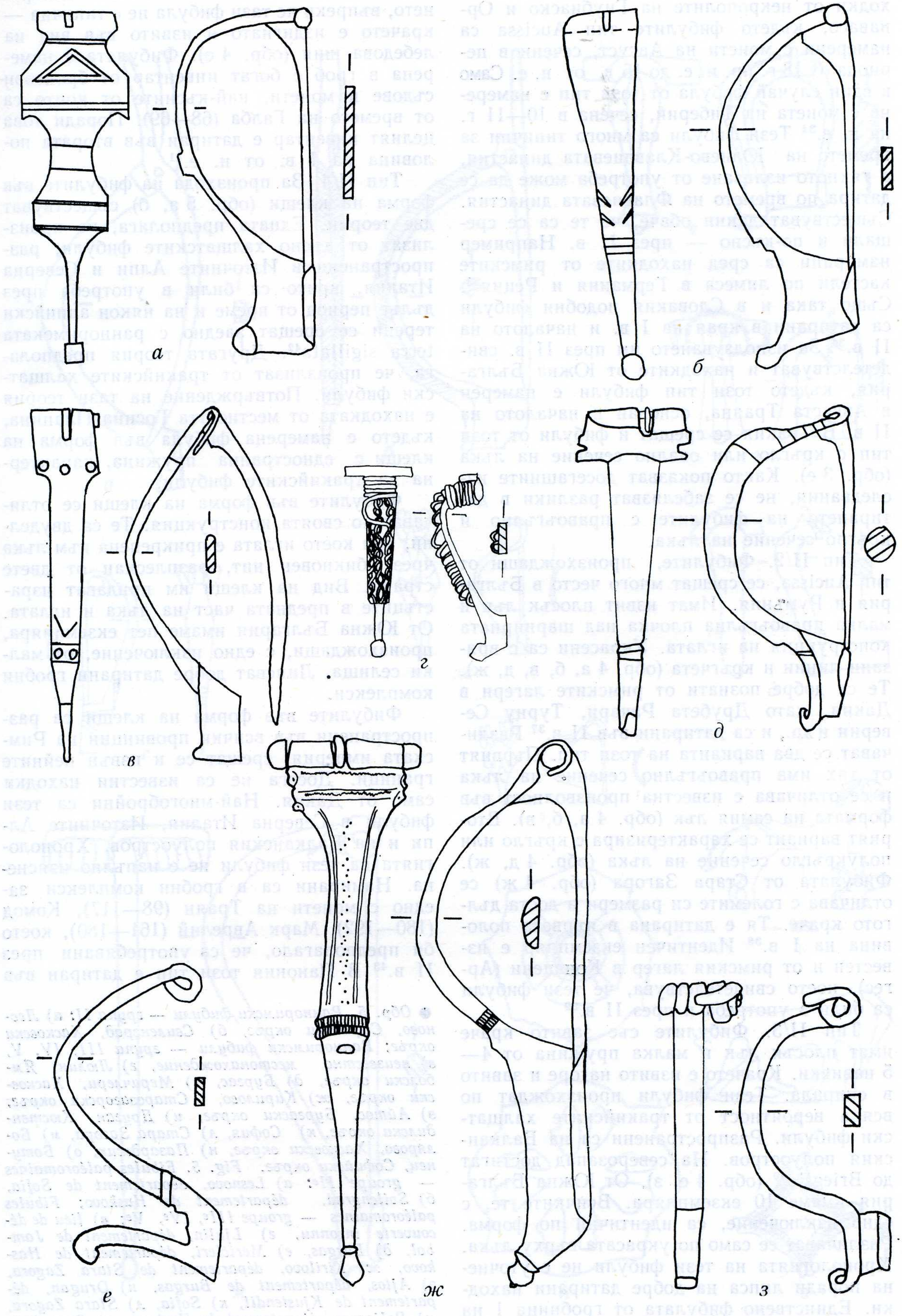

може да внесе известна точност в датирането, въпреки че тази фибула не е типична — крачето е [illegible] извито във вид на лебедова шия (обр. 4 е). Фибулата е намерена в гроб с богат инвентар — [illegible] съдове и монети, най-късната от които е от времето на Галба (68—69). Поради това целият инвентар е датиран във втората половина на I в. от н. е.

Тип [illegible] За произхода на фибулите във форма на клещи (обр. 5 а, б) съществуват две теории. Едната предполага, че произлизат от късно халщатските фибули, разпространени в Източните Алпи и Северна Италия, където са били в употреба през дълъг период от време и на някои алпийски територии се срещат заедно с ранноримската terra sigillata.[42] Другата теория предполага, че произлизат от тракийските халщатски фибули. Потвърждение на тази теория е находката от местността [illegible], където е намерена фибула във форма на клещи с едностранна пружина, характерна за тракийските фибули.

Фибулите във форма на клещи се отличават по своята конструкция. Те са двучленни, като иглата е прикрепена към тялото чрез обикновен шип, [illegible] от двете страни. Вид на клещи им придават израстъците в предната част на тялото и иглата. От Южна България имаме [illegible] екземпляра, произхождащи, с едно изключение, от малки селища. Липсват добре датирани гробни комплекси.

Фибулите във форма на клещи са разпространени във всички провинции на Римската империя, срещат се и извън нейните граници. Досега не са известни находки само от Дакия. Най-многобройни са тези фибули в Северна Италия, Източните Алпи и на Балканския полуостров. Хронологията на тези фибули не е напълно изяснена. Намерени са в гробни комплекси заедно с монети на Траян (98—117), Комод (180—192), Марк Аврелий (161—180), което би предполагало, че са употребявани през II в.[43] В Панония този тип е датиран във

Обр. 5. Ранноримски фибули — група II: а) Лесново, Софийски окръг, б) Свиленград, Хасковски окръг; Късноримски фибули — група III, IV, V: в) неизвестно местонахождение, г) [illegible], Ямболски окръг, д) Бургас, е) Меричлери, Хасковски окръг, ж) Кирилово, Старозагорски окръг, з) Айтос, Бургаски окръг, и) Драган, Кюстендилски окръг, к) София, л) Стара Загора, м) Болярово, Хасковски окръг, н) Пазарджик, о) Ботунец, Софийски окръг. Fig. 5. Fibules paléoromaines — groupe II: а) Lesnovo, département de Sofia, б) Svilengrad, département de Haskovo; Fibules paléoromaines — groupe III, IV, V: в) lieu de découverte inconnu, г) [illegible], département de Jambol, д) Burgas, е) Mericleri, département de Haskovo, ж) Kirilovo, département de Stara Zagora, з) Ajtos, département de Burgas, и) Dragan, département de Kjustendil, к) Sofia, л) Stara Zagora, м) Boljarovo, département de Haskovo, н) Pazardžik, о) Botunec, département de Sofia

за точното датиране ни дават гробните находки от некрополите на [illegible] и [illegible], където фибулите тип Aucissa са намерени с монети на Август, сечени в периода 18—16 г. пр. н. е. до 8 г. от н. е. Само в един случай фибула от този тип е намерена с монета на Тиберий, сечена в 10—11 г. от н. е.[34] Тези фибули са много типични за времето на Юлиево-Клавдиевата династия. Тяхното излизане от употреба може да се датира до времето на Флавиевата династия. Съществуват данни обаче, че те са се срещали и по-късно — през II в. Например намерени са сред находките от римските кастели по лимеса в Германия и Реция. Също така и в Словакия подобни фибули са датирани в края на I в. и началото на II в.[35] За използуването им през II в. свидетелствуват и находките от Южна България, където този тип фибули е намерен с монета на Траян, сечена в началото на II в. [illegible] се срещат и фибули от този тип с кръгло или овално сечение на лъка (обр. 3 е). Както показват досегашните изследвания, не се забелязват разлики в датирането на фибулите с правоъгълно и кръгло сечение на лъка.

Тип II 2. Фибулите, произхождащи от тип Aucissa, се срещат много често в България и Румъния. Имат извит плосък лък и малка правоъгълна плочка над шарнирната конструкция на иглата. Украсени са с врязани линии и кръгчета (обр. 4 а, б, в, д, ж). Те са добре познати от римските лагери в Дакия, като Друбета, Ромула, Турну Северин и др., и са датирани във II в.[37] Различават се два варианта на този тип. Първият от тях има правоъгълно сечение на лъка и се отличава с известна промяна във формата на самия лък (обр. 4 а, б, в). Вторият вариант се характеризира с кръгло или полукръгло сечение на лъка (обр. 4 д, ж). Фибулата от Стара Загора (обр. 4 ж) се отличава с големите си размери и дългото краче. Тя е датирана в първата половина на I в.[38] Идентичен екземпляр е известен и от римския лагер в [illegible] (Арчар), което свидетелствува, че тези фибули са били в употреба през II в.[39]

Тип II 3. Фибулите със завито краче имат плосък лък и малка пружина от 4—5 навивки. Крачето е извито нагоре и завито в спирала. Тези фибули произхождат по всяка вероятност от тракийските халщатски фибули. Разпространени са на Балканския полуостров. На северозапад достигат до Brigetio (обр. 5 е, з). От Южна България имаме 10 екземпляра. Всичките те, с едно изключение, са идентични по форма. Различават се само по украсата на лъка. Хронологията на тези фибули не е уточнена, понеже липсват добре датирани находки. Единствено фибулата от гробница I на могила VII в Чаталка, Старозагорски окръг, за тяхното датиране ни дават гробните находки от некрополите на Гиубиаско и Орнавасо, където фибулите тип Aucissa са намерени с монети на Август, сечени в периода от 18 г. пр. н. е. до 15 г. от н. е. Само в един случай фибула от този тип е намерена с монета на Тиберий, сечена в 10—11 г. на н. е.[34] Тези фибули са много типични за времето на Юлиево-Клавдиевата династия, а тяхното излизане от употреба може да се датира по времето на Флавиевата династия. Съществуват данни обаче, че те са се срещали и по-късно — през II в. Например намирани са сред находките от римските кастели по лимеса в Германия и Реция[35]. Също така и в Словакия подобни фибули са датирани в края на I в. и началото на II в.[36] За използуването им през II в. свидетелствуват и находките от Южна България, където този тип фибули е намерен в Августа Траяна, основан в началото на II в. В Тракия се срещат и фибули от този тип с кръгло или овално сечение на лъка (обр. 3 е). Както показват досегашните изследвания, не се забелязват разлики в датирането на фибулите с правоъгълно и кръгло сечение на лъка.

Тип II/2. Фибулите, произхождащи от тип Aucissa, се срещат много често в България и Румъния. Имат извит плосък лък и малка правоъгълна плочка над шарнирната конструкция на иглата. Украсени са с врязани линии и кръгчета (обр. 4 а, б, в, д, ж). Те са добре познати от римските лагери в Дакия, като Друбета Рачари, Турну Северин и др., и са датирани във II в.[37] Различават се два варианта на този тип. Първият от тях има правоъгълно сечение на лъка и се отличава с известна произволност във формата на самия лък (обр. 4 а, б, в). Вторият вариант се характеризира с кръгло или полукръгло сечение на лъка (обр. 4 д, ж). Фибулата от Стара Загора (обр. 4 ж) се отличава с големите си размери и доста дългото краче. Тя е датирана в първата половина на I в.[38] Идентичен екземпляр е известен и от римския лагер в Копацени (Аргес), което свидетелствува, че тези фибули са били в употреба и през II в.[39]

Тип II/3. Фибулите със завито краче имат плосък лък и малка пружина от 4—5 навивки. Крачето е извито нагоре и завито в спирала. Тези фибули произхождат по всяка вероятност от тракийските халщатски фибули. Разпространени са на Балканския полуостров. На северозапад достигат до Briegtio[40] (обр. 4 е, з). От Южна България имаме 10 екземпляра. Всичките те, с едно изключение, са идентични по форма. Различават се само по украсата върху лъка. Хронологията на тези фибули не е уточнена поради липса на добре датирани находки. Единствено фибулата от гробница 1 на могила VII в Чаталка, Старозагорски окръг, може да внесе известна точност в датирането, въпреки че тази фибула не е типична — крачето е издигнато и извито във вид на лебедова шия (обр. 4 е). Фибулата е намерена в гроб с богат инвентар от бронзови съдове и монети, най-късните от които са от времето на Галба (68—69). Поради това целият инвентар е датиран във втората половина на I в. от н. е.[41]

Тип II/4. За произхода на фибулите във форма на клещи (обр. 5 а, б) съществуват две теории. Едната предполага, че произлизат от късно халщатските фибули, разпространени в Източните Алпи и Северна Италия, които са били в употреба през дълъг период от време и на някои алпийски терени се срещат заедно с ранноримската terra sigillata[42]. Другата теория предполага, че произлизат от тракийските халщатски фибули. Потвърждение на тази теория е находката от местността Госина Планина, където е намерена фибула във форма на клещи с едностранна пружина, характерна за тракийските фибули.

Фибулите във форма на клещи се отличават по своята конструкция. Те са двуделни, при което иглата е прикрепена към лъка чрез обикновен нит, разплескан от двете страни. Вид на клещи им придават израстъците в предната част на лъка и иглата. От Южна България имаме пет екземпляра, произхождащи, с едно изключение, от малки селища. Липсват добре датирани гробни комплекси.

Фибулите във форма на клещи са разпространени във всички провинции на Римската империя, срещат се и извън нейните граници. Досега не са известни находки само от Дакия. Най-многобройни са тези фибули в Северна Италия, Източните Алпи и на Балканския полуостров. Хронологията на тези фибули не е напълно изяснена. Намирани са в гробни комплекси заедно с монети на Траян (98—117), Комод (180—192), Марк Аврелий (161—180), което би предполагало, че са употребявани през II в.[43] В Панония този тип е датиран във

● *Обр. 5. Ранноримски фибули — група II: а) Лесново, Софийски окръг, б) Свиленград, Хасковски окръг; Ранноримски фибули — група III, IV, V, в) неизвестно местонахождение, г) Люлин, Ямболски окръг, д) Бургас, е) Меричлери, Хасковски окръг, ж) Кирилово, Старозагорски окръг, з) Айтос, Бургаски окръг, и) Друган, Кюстендилски окръг, к) София, л) Стара Загора, м) Болярово, Хасковски окръг, н) Пазарджик, о) Ботунец, Софийски окръг. Fig. 5. Fibules paléoromaines — groupe IIe: а) Lesnovo, département de Sofia, б) Svilengrad, département de Haskovo; Fibules paléoromaines — groupe IIIe, IVe, V^{e}; в) lieu de découverte inconnu, г) Ljulin, département de Jambol, д) Burgas, е) Meričleri, département de Haskovo, ж) Kirilovo, département de Stara Zagora, з) Ajtos, département de Burgas, и) Drugan, département de Kjustendil, к) Sofia, л) Stara Zagora, м) Boljarovo, département de Haskovo, н) Pazardžik, о) Botunec, département de Sofia*

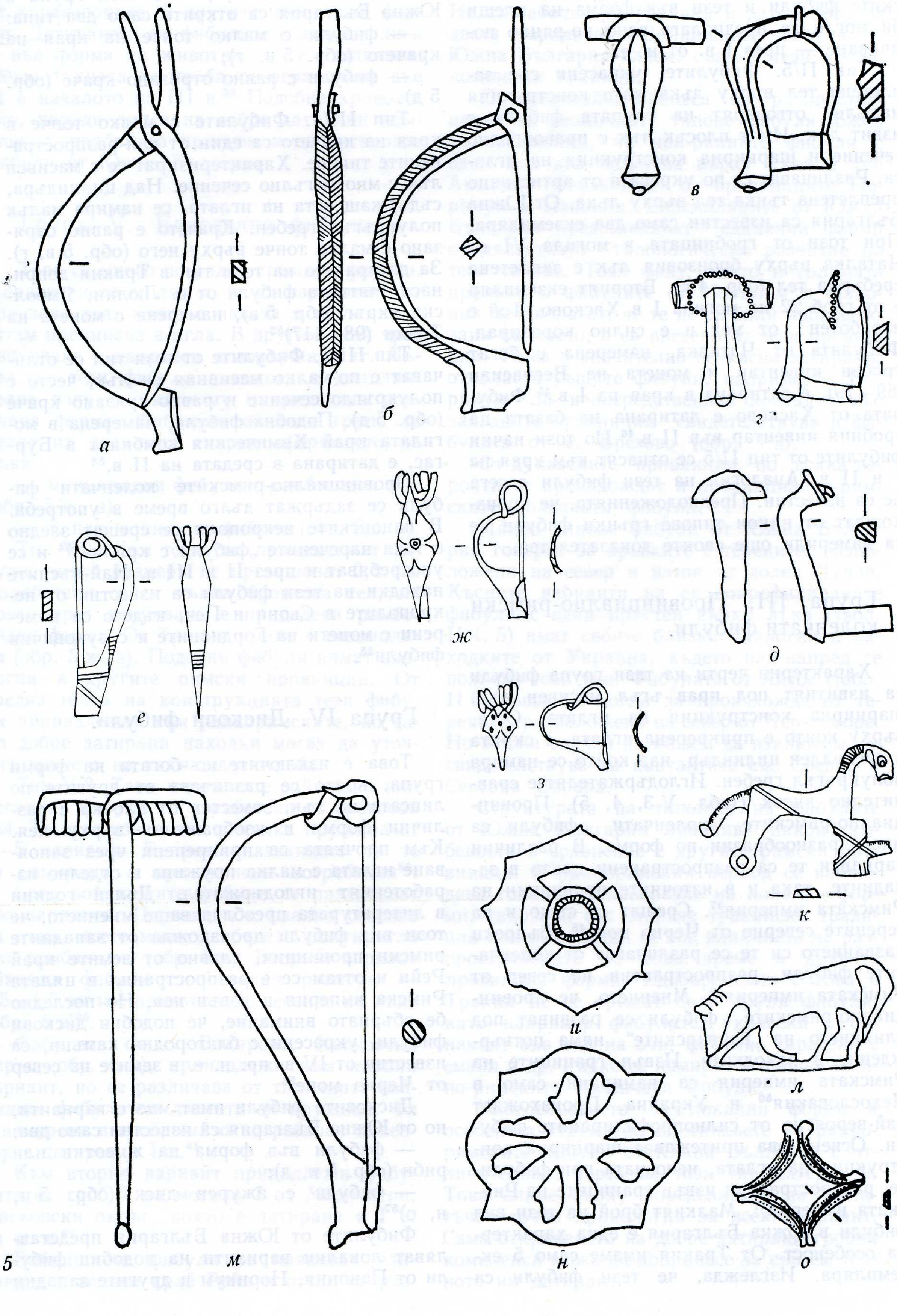
а
б
в
д
ж
е
з
к
л
5
м
н
о

II и III в.[44] Обаче липсата на фибули във форма на клещи в Дакия, както и съществуването на междинни форми между тракийските фибули и тези във форма на клещи би могло да предполага едно по-ранно появяване — през I в. от н. е.

Тип II/5. Фибулите, украсени със заплетена тел върху лъка, като конструкция напълно отговарят на групата фибули с извит лък. Имат плосък лък с правоъгълно сечение и шарнирна конструкция на иглата. Различават се по украсата от артистично преплетена тънка тел върху лъка. От Южна България са известни само два екземпляра. При този от гробницата в могила VI от Чаталка върху бронзовия лък е заплетена сребърна тел (обр. 4 г). Вторият екземпляр е от гроб 22 на могила I в Хасково. Той е изработен от мед и е силно корозирал. Фибулата от Чаталка, намерена с богат гробен инвентар и монета на Веспасиан (69—79), е датирана в края на I в.[45] Фибулата от Хасково е датирана на базата на гробния инвентар във II в.[46] По този начин фибулите от тип II/5 се отнасят към края на I и II в. Аналогии на тези фибули досега не са известни. Предположенията, че произхождат от някои типове гръцки фибули не са намерили още своите доказателства.

Група III. Провинциално-римски коленчати фибули.

Характерни черти на тази група фибули са извитият под прав ъгъл масивен лък, шарнирна конструкция на иглата. Оста, върху която е прикрепена иглата, е скрита в специален цилиндър, над който се намира полукръгъл гребен. Иглодържателят е сравнително висок (табл. V 3, 4, 5). Провинциално-римските коленчати фибули са много разнообразни по форма. В различни варианти те са разпространени както в западните, така и в източните провинции на Римската империя[47]. Срещат се също и на терените северно от Черно море[48]. Въпреки названието си те се различават от коленчатите фибули, разпространени на север от Римската империя[49]. Мнението, че провинциално-римските фибули се развиват под влиянието на „варварските“, няма потвърждение в находките. Извън границите на Римската империя са намирани само в Чехословакия[50] и Украйна. Произхождат най-вероятно от силнопрофилираните фибули. Освен това притежават шарнирна конструкция на иглата, непозната при фибулите, разпространени извън границите на Римската империя[51]. Малкият брой на този вид фибули в Южна България е една характерна особеност. От Тракия имаме само 5 екземпляра. Изглежда, че тези фибули са разпространени преди всичко в граничните провинции.

От множеството форми в тази група в Южна България са открити само два типа:

— фибули с малко топче на края на крачето (обр. 5 в, г);

— фибули с равно отрязано краче (обр. 5 д).

Тип III/1. Фибулите с малко топче в края на крачето са един от най-разпространените типове. Характеризират се с масивен лък с многоъгълно сечение. Над цилиндъра, съдържащ оста на иглата, се намира малък полукръгъл гребен. Крачето е равно отрязано с малко топче върху него (обр. 5 в, г). За датирането на този тип в Тракия допринася златната фибула от с. Люлин, Ямболски окръг (обр. 5 в), намерена с монета на Траян (98—117)[52].

Тип III/1. Фибулите от този тип се отличават с по-малко масивния си лък, често с полукръгло сечение и равно срязано краче (обр. 5 д). Подобна фибула, намерена в могилата край Химическия комбинат в Бургас, е датирана в средата на II в.[53]

Провинциално-римските коленчати фибули се задържат дълго време в употреба. В панонските некрополи се срещат заедно с така наречените „фибули с крилца“[54] и се употребяват и през II и III в. Най-късните находки на тези фибули са известни от некрополите в Сьони и Печ, където са намерени с монети на Гордианите и с луковични фибули[55].

Група IV. Дискови фибули.

Това е изключително богата на форми група, която се различава от другите по липсата на лък, заместен от плочка с различни форми и изображения върху нея. Към плочката са прикрепени чрез запояване иглата с малка пружина и отделно изработеният иглодържател. Дълги години в литературата преобладаваше мнението, че този вид фибули произхожда от западните римски провинции, главно от земите край Рейн и оттам се е разпространил в цялата Римска империя и извън нея. Но последно бе обърнато внимание, че подобни дискови фибули, украсени с благородни камъни, са известни от IV в. пр. н. е. в земите на север от Черно море[56].

Дисковите фибули имат много варианти, но от Южна България са известни само два:

— фибули във форма на животни или риби (обр. 5 к, л);

— фибули с ажурен диск (обр. 5 и, н, о)[57].

Фибулите от Южна България представляват локални варианти на подобни фибули от Панония, Норикум и другите западни провинции. Но за разлика от тях в Тракия не се срещат екземпляри, украсени с емайл, гранулация или филигран. Липсват и някои от характерните за другите провинции форми. Датирането на фибулите с ажурен диск и във форма на животни не се различава. Общо тяхната употреба се ограничава във II и началото на III в.[58] Подобна хронология, поради липса на добре датирани комплекси, трябва да приемем и за дисковите фибули от Южна България.

Група V. Еднодeлни фибули.

Това са много по-рядко срещани фибули. Характерното за тях е, че са изработени от бронзова тел, която е извита в пружина и оттам преминава в игла. В другия край чрез изчукване е направен иглодържателят. Лъкът на тези фибули понякога е допълнително изчукан, като му е придадена различна форма. Фибулите от тази група се делят на два типа според оформянето на лъка:

— миниатюрни фибули с ромбовиден лък (обр. 5 ж, з);

— т. нар. войнишки фибули (обр. 5 е, м).

Тип V/1. Към този тип принадлежат фибули, чиито размери не превишават 2,8 см. Изработени са от тънка бронзова тел, на която чрез изчукване е придадена ромбовидна форма. От Тракия имаме 4 екземпляра (обр. 5 ж, з). Подобни фибули нямат аналогии в другите римски провинции. От гледна точка на конструкцията тези фибули принадлежат към ранноримските, но само добре датирани находки могат да уточнят времето на тяхната употреба.

Тип V/2. Така наречените войнишки или легионни фибули са изработени от бронзова тел. Те са с извит лък и малка пружина от 4—5 навивки. Въпреки названието си те са намирани и при женски погребения[59].

Сред войнишките фибули се различават два варианта. Първият е с овално сечение на лъка, което може да бъде и полукръгло или ромбовидно (обр. 5 м). Вторият вариант обхваща фибули с по-малки размери — 3,5—4,5 см и с правоъгълно сечение на лъка (обр. 5 е)[60].

Фибулата от с. Болярово, Хасковски окръг (обр. 5 м), принадлежи към първия вариант, но се различава от типичните войнишки фибули по дългата си пружина. Тя е намерена в гроб, чийто погребален инвентар е датиран в I в.[61]

Към втория вариант принадлежи фибулата от гроб 7 на могила I от Меричлери, Хасковски окръг, която е датирана в I в. на н. е.[62]

Войнишките фибули се появяват найнапред в земите край Рейн и оттам се разпространяват по другите провинции на Римската империя. Датирани са във втората половина на I в. до първата половина на II в. Не са забелязани разлики в датирането на двата варианта[63]. Войнишките фибули от Южна България влизат също в тези хронологически граници.

Проследявайки процеса на разпространение на различните типове фибули можем да забележим, че най-ранните фибули с един или два пръстена върху лъка и тип Aucissa произхождат от провинциите Норикум и Панония. Екземплярите от Южна България представляват единични форми от цялостното типологическо развитие на тези типове. Този факт, както и голямата прилика с фибулите от Норикум и Панония предполагат, че те не са били произвеждани на място, а са внесени от тези провинции. Те са и значително по-късно датирани, отколкото същите фибули, например в Норикум. За непосредствените контакти със западните провинции свидетелствува и фибулата от с. Брезово (обр. 1 а).

От дунавските провинции по всяка вероятност произхождат и провинциално-римските коленчати фибули.

Някои типове фибули от Южна България говорят за връзките с терените, разположени на север и изток от долен Дунав. Късните варианти на силнопрофилираните фибули с един пръстен върху лъка (табл. II 4, 5) имат своите близки аналогии в находките от Украйна, където най-напред се появява този тип. Фибулата от Айтос (табл. II 6) също би могла да произхожда от терените, разположени на север от Черно море. Но в този случай не можем да изключим, че свидетелствува за контактите със Средна и Северна Европа.

Структурата на типовете на фибулите от Южна България проявява някои особености в сравнение с другите римски провинции. В ранноримския период се наблюдава голямо разнообразие на локални форми, свързани със старите тракийски традиции или развиващи се под влиянието на разпространените по това време в другите провинции форми. Едновременно с това в Тракия не се срещат цели групи фибули, като например фибулите, украсени с орнамент във вид на очи, фибули, украсени с емайл и др. Рядко се намират и провинциално-римските коленчати фибули.

Многообразието на локални форми и особената структура на типовете на ранноримските фибули от Южна България е отличителната черта на този тип материали. Това влияе върху определянето на достатъчно точна хронология за всеки вариант. Само откриването на добре датирани гробни комплекси може да допринесе за съвсем точното им датиране.

[1] Авторката благодари на ст. н. с. М. Станчева, ст. н. с. Л. Ботушарова, ст. н. с. Д. Николов, н. с. Ив. Сотиров, доц. Л. Гетов, н. с. Д. Аладжов, н. с. Ив. Карайотов, н. с. М. Домарадски и на другите колеги от музеите в Южна България за помощта, оказана ѝ при събирането на материалите.

[2] O. Almgren. Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. — Mannus Bibliotek, 32, 1923.

[3] J. Garbsch. Die norisch-pannonische Frauentracht im I—II Jahrhundert. — Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 11, 1965, p. 29.

[4] J. Garbsch. Ein Flügelfibelfragment von Lorenzberg bei Epfach. Bemerkungen zu Fibel der Frauentracht von Raetien und Iuvavum. — Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für J. Werner zu 65 Geburtstag, 1, 1974, p. 168.

[5] J. Garbsch. Op. cit., 1965, p. 29, Abb. 7.

[6] J. Garbsch. Op. cit., 1974, p. 172.

[7] I. Kovrig. Die Hauptypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. — Dissertationes Pannonicae, 114, 1937, p. 107.

[8] Д. Аладжов. Разкопки на тракоримски некропол при Меричлери. — ИАИ, 28, 1965, с. 82.

[9] E. Patek. Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien. — Dissertationes Pannonicae, II 19, 1942, 91—92; O. Almgren. Op. cit., p. 36.

[10] M. Menke. Raetische Siedlung und Bestattungsplatze der frühromischen Kaiserzeit in Voralpenland. — Studien zur Vor- und Frühgeschichtchen Arhäologie. Festschrift für J. Werner zum 65 Geburtstag, 2, 1974, 152—153, Abb. 5.

[11] M. Menke. Op. cit., p. 152.

[12] P. Glusing. Studien zur Chronologie und Trachtgeschichte der Spätlaténezeit und der frühen Kaiserzeit. Kiel, 1968, p. 26.

[13] G. Kossack. Frühe römische Fibeln aus en Alpenland und ihre Bedeutung für germanischen Kulturverhältniss. — Byerns Frühzeit. F. Wagner zum 75 Geburtstag. Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 62, 1962, 125—137.

[14] D. Popescu. Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités. — Dacia, 5—6, 1938, p. 241; това се потвърждава и от разкопките на римския некропол в Птуи. — E. Patek. Op. cit., p. 96; H. Preidel. Die absolute Chronologie der germanischen Fibeln der frührömischen Kaiserzeit. — Mannus, 20, 1928, p. 93.

[15] D. Protase. Un cimitir dacic din epoca romana la Soporu de Çimpe. Contributie la problema continuitatii in Dacia. Bucureşti, 1976, p. 61; А. Амброз. Фибулы юга европейской части СССР—II в. до н. э.— IV в. н. э. — Археология СССР. Свод археологических источников Д1-30. М., 1966, 36—38.

[16] D. Popescu. Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertumer in Bucureşti. — Dacia, 9—10, 1941—1944 (1945), p. 490.

[17] A. Burger. Le cimetier de la haute époque impérial de Kékésd. — Archaeologiai Ertesitö, 93, 1966, p. 257; E. Patek. Op. cit., p. 97.

[18] Д. Аладжов. Разкопки на тракоримски некропол при Меричлери. — ИАИ, 28, 1965, с. 87.

[19] А. Амброз. Цит. съч., с. 38.

[20] E. Patek. Op. cit., p. 122.

[21] R. E. Vulpe. Les fouilles de Tinosul. — Dacia, 1, 1924, p. 214.

[22] E. Patek. Op. cit., 112—113.

[23] T. Kolnik. Pohrebisko v Bešeňove (Prisperok k študiu doby rimskej na Slovensku). — Slovenska archeologia, 9, 1961, p. 245—246; I. Peškař. Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praga, 1972, p. 85.

[24] E. Patek. Op. cit., p. 99.

[25] Revista Muzeului Minicipiului Bucureşti, 1935 p. 209; D. Popescu. Op. cit., p. 243; E. Patek. Op. cit., p. 103.

[26] D. Popescu. Op. cit., 1945, tab. V/58; E. Patek. Op. cit., tab. IV/14; M. Lamiová-Schmiedlova. Spony z doby rimskej na Slovensku. — Študijne zvesti Archeologického ustavu Slovenskej akademie vied, 5, 1961, tab. XII/2; I. Peškař. Op. cit., p. 81.

[27] I. Kovrig. Op. cit., tab. 14/141, 143.

[28] D. Popescu. Op. cit., 1938, p. 245; G. Popilian. Un quartier artisanal à Romula. — Dacia, 20, 1976, p. 243.

[29] D. Popescu. Op. cit., 1945, p. 487.

[30] K. Exner. Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinland. — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 29, 1941, p. 77.

[31] CIL XII/3, p. 699.

[32] I. Marović. Fibeln mit Inschrift von Typus Aucissa in der archeologischen Muzeen von Zagreb, Zadar und Split. — Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuzeums Mainz, 8, 1961, p. 120.

[33] I. Marović. Op. cit., p. 108; J. Behrens. Römische Fibeln mit Inschrift. — Reinecke Festschrift, 1950, p. 6.

[34] J. Graue. Die Gräberfeld von Ornavasso. Ein Studie zur Chronologie des späten Laténe- und frühen Kaiserzeit. — Hamburger Beiträge zur Archaelogie, I, 1974.

[35] E. Patek. Op. cit., p. 109.

[36] M. Lamiova-Schmiedlova. Op. cit., p. 12.

[37] D. Popescu. Op. cit., 1945, p. 487.

[38] Б. Филов. Новооткрити старини. — ИАИ, 5, 1915, с. 228.

[39] D. Popescu. Op. cit., 1945, p. 487.

[40] E. Patek. Op. cit., p. 98, Abb. 3.

[41] Д. Николов, Хр. Буюклиев. Нови тракийски могилни погребения от Чаталка, Старозагорско. — Археология, 9, 1967, 1, с. 27.

[42] G. Behrens. Zangenfibeln. — Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, LVI-LIX/2, 1954—1957, p. 71—73.

[43] G. Behrens. Op. cit., 1954—1957, p. 69.

[44] E. Patek. Op. cit., p. 98.

[45] Д. Николов, Хр. Буюклиев. Цит. съч., с. 21.

[46] Д. Аладжов, А. Китанова. Разкопки на могила I в Хасково. — Археология, 15, 1973, 3, с. 77.

[47] E. Patek. Op. cit., 130—131; V. Kondić. Zbirka rimskich fibula z Vrsackog muzeja. — Rad Vojvodanskich Muzeja, 10, 1961, p. 209.

[48] А. Амброз. Цит. съч., с. 28.

[49] O. Almgren. Op. cit., група V, серия IX.

[50] M. Lamiova-Schmiedlova. Op. cit., p. 19; I. Peškař. Op. cit., p. 19.

[51] W. Barthel. Einzelfunde: E. Fibeln. Das Kastel Zugmantel. — Der Obergermanisch-Raetische Limes der Römerreiches, 32, 1909, p. 71.

[52] Л. Гетов, Ж. Попов. Гробни находки от Ямболско. — Археология, 14, 1972, 3, с. 44.

[53] Ив. Карайотов. Могилни погребения в района на Нефтокомбината край Бургас. — Известия на музеите от Югоизточна България, 1, 1976, с. 55.

[54] Става въпрос за „Flügelfibeln", датирани на I в. на н. е.

[55] I. Kovrig. Op. cit., p. 120; E. Patek. Op. cit., p. 137.

[56] S. Thomas. Die germanischen Scheibenfibeln der römischen Kaiserzeit im frein Germanien. — Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 7, 1966, p. 71.

[57] S. Thomas. Op. cit. — група F и C.

[58] K. Exner. Op. cit., p. 77; S. Thomas. Op. cit., p. 143; A. Böhme. Die Fibeln der Kastelle Saalsburg und Zugmantel. — Saalsburg Jahr-

buch, 29, 1972, p. 41.

[59] A. Böhme. Op. cit., p. 13.

[60] A. Böhme. Op. cit., 13—14.

[61] Д. Аладжов. Археологически вести. — Вести на народния музей в Хасково, 1, 1965, с. 248.

[62] Д. Аладжов. Разкопки. . . , с. 89, 116.

[63] H. Kerchler. Die römerzeitlichen Brandbestattungen unter Hügeln in Niederösterreich (norisch-pannonischen Hügelgräber). Beiträge zur Kenntnis der norisch-pannonischen Hügelgräbkultur 2. — Archaelogia Austriaca, Beiheft 8, 1967, p. 63; A. Böhme. Op. cit., 13—14.

Typologie et datation des fibules de la haute époque romaine de la Bulgarie du Sud

E. GENČEVA

(Résumé)

Dans le présent article sont utilisées 87 fibules se trouvant dans les fonds des musées de Sofia, Plovdiv, Haskovo, Stara Zagora, Kazanlăk, Sliven, Jambol, Burgas, Blagoevgrad, Sandanski. Parmi elles on distingue 5 groupes. Le groupe I comprend les fibules fortement profilées dont les types les plus anciens apparaissent à la fin du Ier s. av. n. ère, tandis que les variantes les plus récentes sont en usage encore à la fin du IIe et au début du IIIe s. de n. ère. Le groupe II comprend des fibules à crochet retourné. Il se compose de 5 types. Chaque type est d'origine différente, mais ce qui les unit c'est la torsion arquée commune du crochet. Ce groupe apparaît également très tôt — à la fin du Ier s. av. n. ère et au début du Ie s. de n. ère. Les formes les plus récentes sont en usage au cours du IIe s. Le groupe III comprend des fibules coudées provinciales-romaines dont en Thrace nous connaissons seulement 2 types. Elles peuvent être datées à l'aide de riches complexes sépulcraux dans le IIe s. Le groupe IV comprend les fibules dites circulaires, datées du milieu du IIe jusqu'au milieu du IIIe s. Le groupe V comprend les fibules unilatérales, connues déjà de la période latine et continuant à exister au début de l'époque romaine. Le groupe se compose de deux types — fibules en fil de fer miniatures et fibules de soldat.

Jusqu'en Thrace avec un certain retard parviennent presque toutes les formes de fibules connues étalement dans les autres provinces romaines. Elles donnent naissance à un grand nombre de formes locales qui confèrent un caractère spécifique à cette sorte de matériaux de la Bulgarie du Sud.

Материали и съобщения

Медни находки от праисторическото селище в м. Редутите при с. Телиш, Плевенски окръг

В. ГЕРГОВ

При спасителните археологически разкопки на праисторическото селище в м. Редутите при с. Телиш, Плевенски окръг, бяха открити значителен брой медни предмети[1]. Тяхната точна стратиграфска позиция и датировка допринасят за изясняване хронологията на голям брой случайно намерени подобни находки от България и от Балкано-Дунавския район.

Праисторическото селище с площ от 4 дка се намира непосредствено до североизточния край на с. Телиш. Разположено е върху естествен хълм, ограден от дълбоки долове, а на изток граничи с обширна равнина (обр. 1). Принадлежи към групата на височинно разположените селища, характерни за ареала на култура Криводол—Салкуца—Бубани[2]. Културният пласт със средна дебелина 1,20 м е образуван от три строителни хоризонта (обр. 2).

Първи строителен хоризонт. Селището е възникнало върху стерилен пласт, образуван от кафява глина и чакъл. Дебелината на строителния хоризонт е 0,35 м. Селището е загинало при вражеско нападение и пожар. Отделено е от следващия II хоризонт от слой с дебелина 0,20 м. Откритите находки в I строителен хоризонт намират многобройни паралели в други едновременно съществували селища (обр. 3). Технологически и типологически те позволяват следните синхронизации[3]:

Телиш I хоризонт=Салкуца II в[4]=Криводол[5]?! и предхожда Бубани Хум IA[6].

В I строителен хоризонт на Телиш е застъпена най-характерната т. нар. „класическа“ фаза на комплекса Криводол—Салкуца—Бубани. Датировката по C_{14} е: 3450±50 г. пр. н. е.[7] Стратиграфската позиция на I хоризонт, възникнал на стерилен терен, отделен с добре изразен стратиграфски хиатус от II хоризонт, многобройните и добре запазени археологически находки спомагат същия да бъде разгледан като затворен комплекс.

Слоят между I и II хоризонт. Образуван е от разрушените и размити глинобитни стени на жилищата от I хоризонт. Дебелината му достига до 0,20 м. Хиатусът свидетелствува за прекъсване на живота в сели-

● *Обр. 1. Геодезичен план на праисторическото селище в м. Редутите при с. Телиш. Fig. 1. Plan géodésique du site préhistorique au lieu dit Redutite, près du village Téliš*
● *Обр. 2. Централен профил кв. Ж 7. Fig. 2. Profil central carré Ж 7*
● *Обр. 3. Керамика (I строителен хоризонт). Fig. 3. Céramique (Ier horizon de construction)*

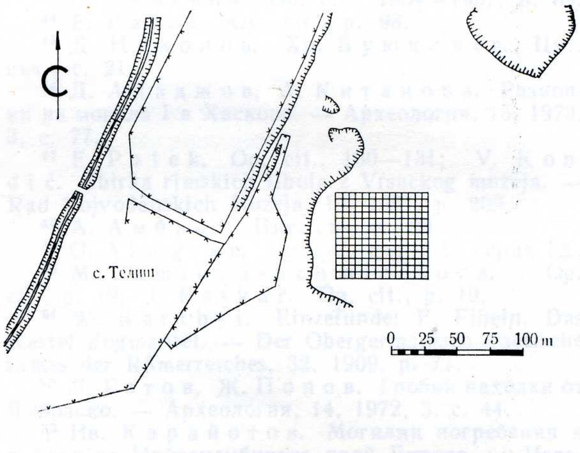

1

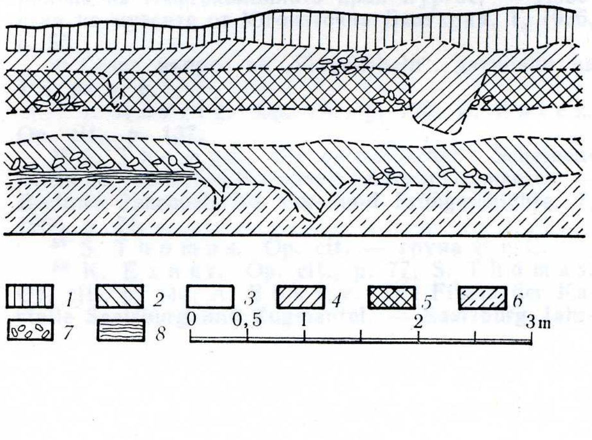

2

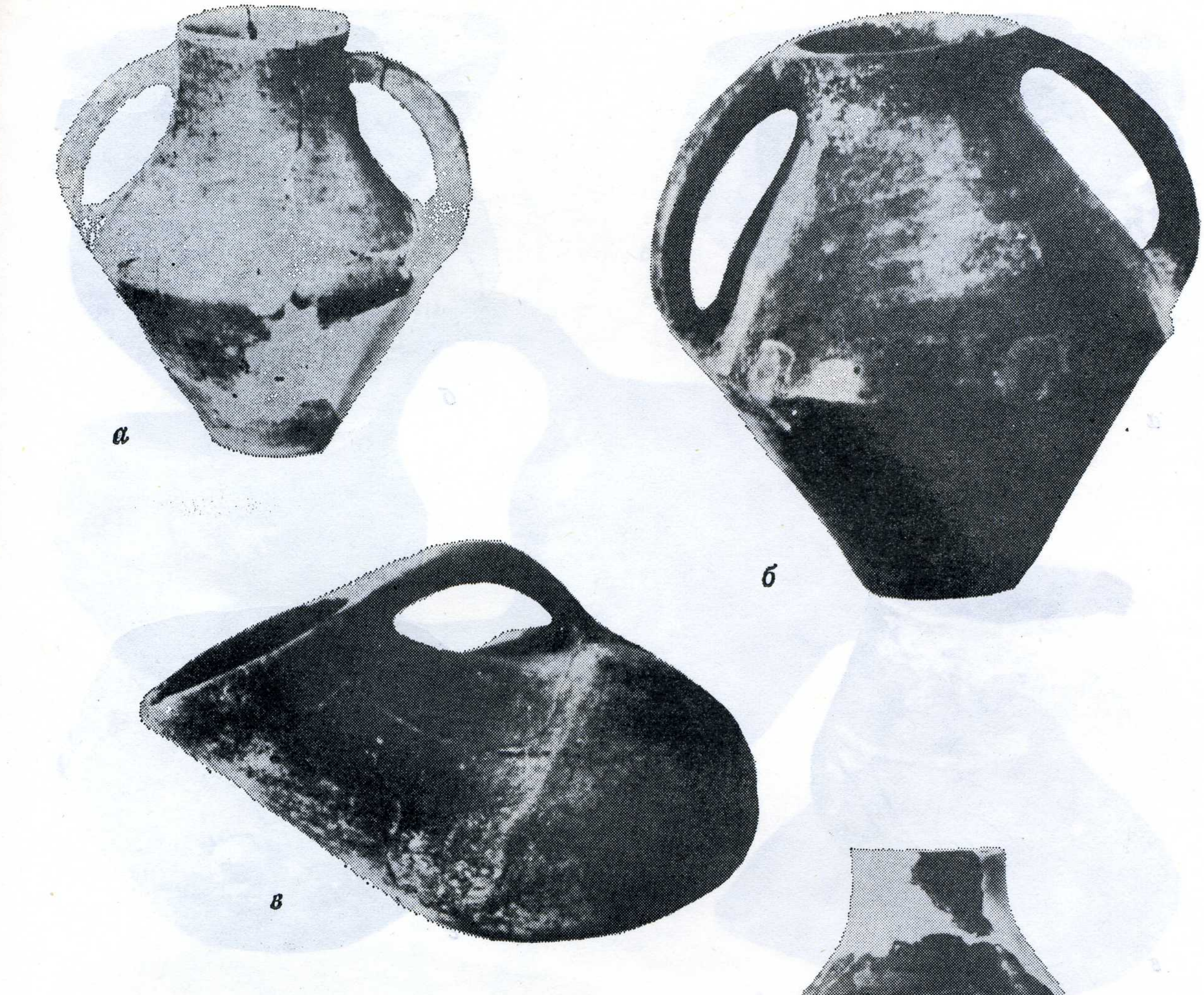

щето за неопределено време. Този слой има ясна хронологическа и стратиграфска позиция.

Втори строителен хоризонт. Разположен е върху хиатусния слой, покриващ I хоризонт. Дебелината на II хоризонт е

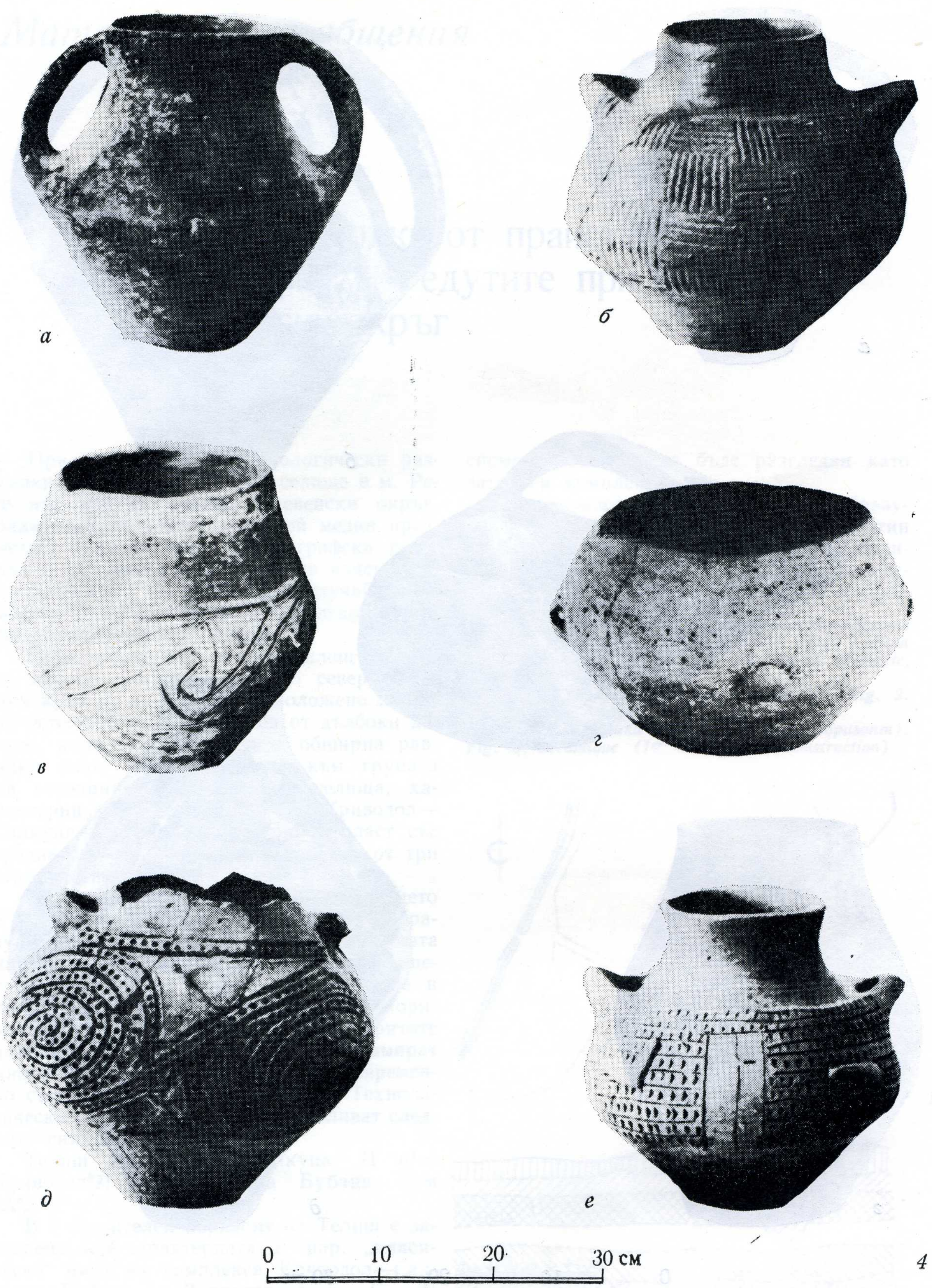

● *Обр. 4. Керамика (II строителен хоризонт).*
Fig. 4. Céramique (IIe horizon de construction)

около 0,30 м. Между двата хоризонта съществува приемственост в развитието на материалната култура. Въпреки аналогиите с находките от I хоризонт тук се наблюдават редица самостоятелни явления, типични за II хоризонт — финална фаза на

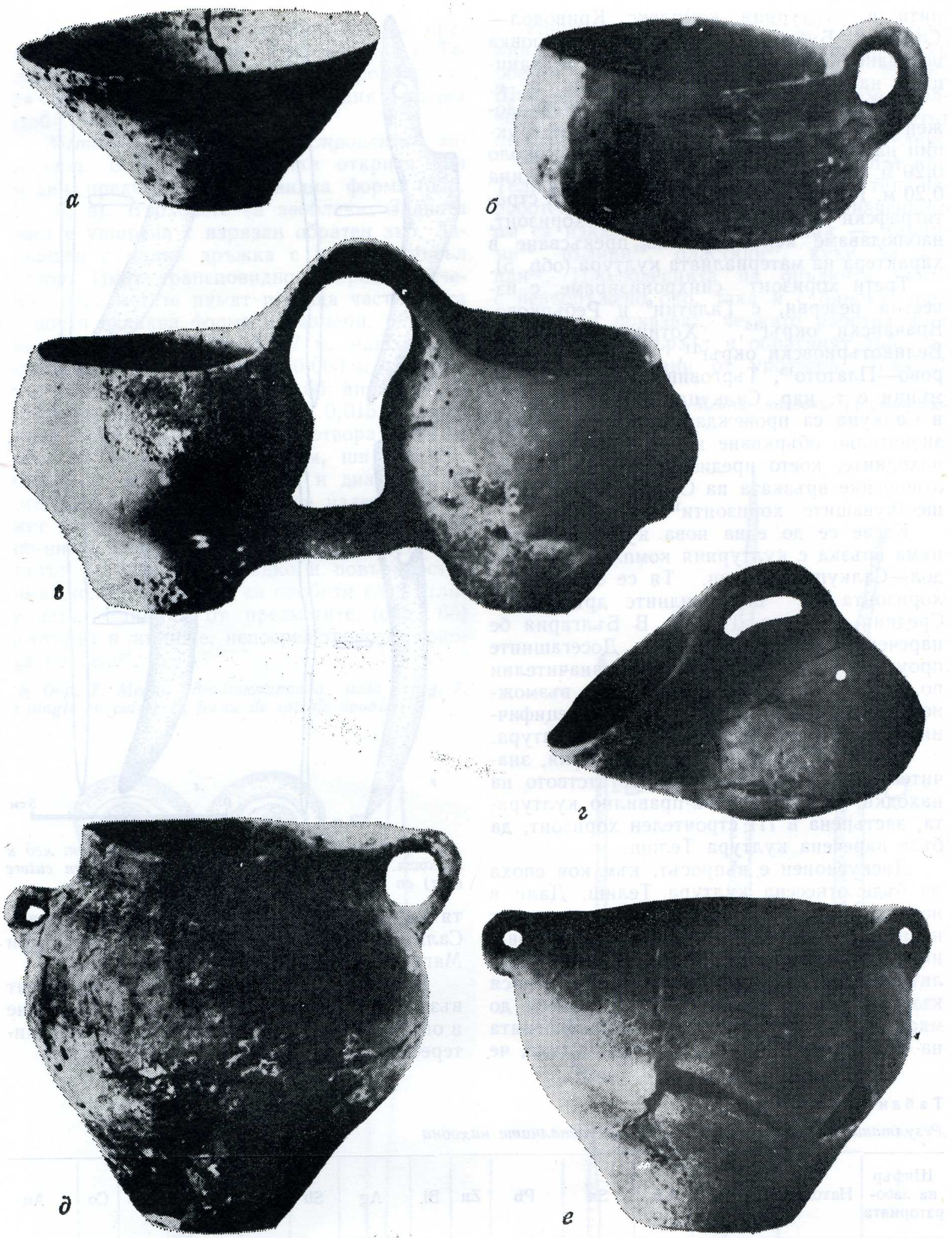

● *Обр. 5. Керамика (III строителен хоризонт).*
Fig. 5. Céramique (IIIe horizon de construction)

халколита[8] (обр. 4). Втори строителен хоризонт е бил разрушен и опожарен. Той също представлява затворен комплекс без смесване с находки от другите нива.

Втори строителен хоризонт допринася съществено за проблема за края на халколита в културния комплекс Криводол—Салкуца—Бубани. Абсолютната датировка по радиовъглеродния метод (C_{14}) е в границите на 3290±45—3220±45 г. пр. н. е.

Трети строителен хоризонт. Разположен е непосредствено върху горелите деструкции на II хоризонт. Дебелината му е около 0,20 м. Покрит е с хумусен слой с дебелина 0,20 м. Независимо от това, че не личи стратиграфски хиатус между II и III хоризонт, наблюдаваме ясно изразено прекъсване в характера на материалната култура (обр. 5).

Трети хоризонт синхронизираме, с известни резерви, с Галатин[9] и Ребърково, Врачански окръг[10], Хотница—Водопада, Великотърновски окръг[11], Певец[12] и Овчарово—Платото[13], Търговищки окръг, в Румъния с т. нар. Салкуца IV[14]. Разкопките в Салкуца са провеждани сондажно и има значително объркване на стратиграфията и находките, което предизвиква съмнения по отношение връзката на Салкуца IV с предшествуващите хоризонти[15].

Касае се до една нова култура, която няма връзка с културния комплекс Криводол—Салкуца—Бубани. Тя се отнася към хоризонта на шайбовидните дръжки по Средния и Долен Дунав[16]. В България бе наречена култура Галатин[17]. Досегашните проучвания на този период са незначителни по площ и находки и те не дават възможност за изясняване характера и специфичните особености на материалната култура.

На базата на точната стратиграфия, значителната проучена площ и богатството на находки смятаме за най-правилно културата, застъпена в III строителен хоризонт, да бъде наречена култура Телиш.

Дискусионен е въпросът, към коя епоха да бъде отнесена култура Телиш. Дали в нея се изживяват стари, или се зараждат нови елементи[18]. Не е уточнено и наименованието на периода, т. е. дали е постхалколит[19], преходен период[20], или вече се отнася към бронзовата епоха[21]. Що се отнася до мястото на култура Телиш в хронологията на българската праистория, ние считаме, че тя заема място след финала на Криводол—Салкуца и е преди раннобронзовите култури Магура[22]—Коцофени[23] и Езеро[24].

Наличните археологически данни дават възможност култура Телиш да се превърне в опорен репер при изследването на този интересен период от нашата праистория.

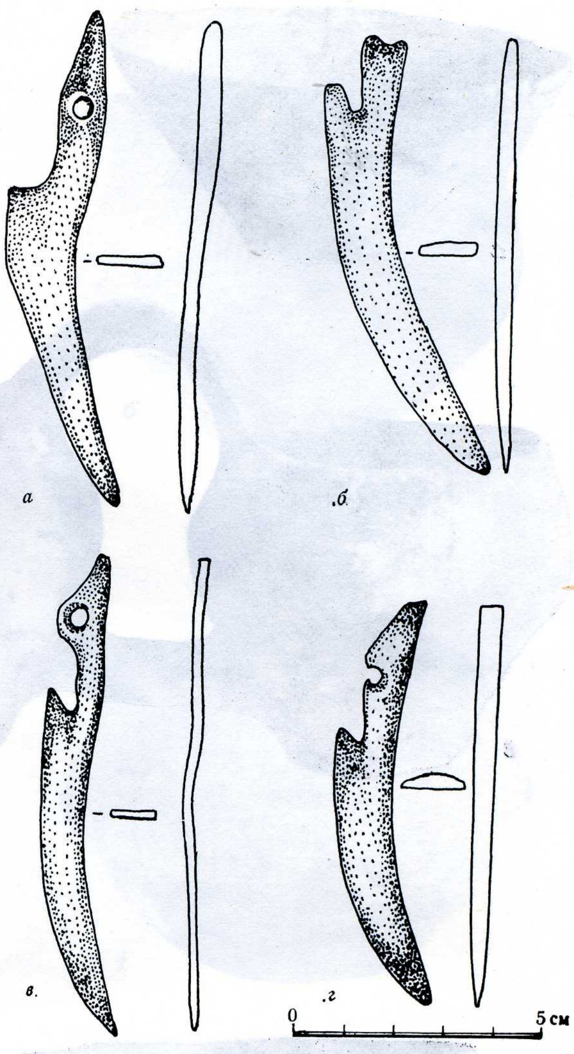

6

Обр. 6 а, б, в) Предмети изработени от мед и г) кост. Fig. 6,а, б, в) Objets travaillés en cuivre et г) en os

Таблица 1

Резултати от спектралния анализ на металните находки

Шифър на лабораторията	Находка	Хоризонт	Cu	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Co	Au
28348	шило	I хоризонт	основно	0,004	<0,0003	?	?	~0,0003	—	—	0,6	0,015	?	—
28349	шило	I хоризонт	„	<0,0001	~0,001	?	?	0,02	—	—	0,06	0,005	?	—
28350	брадва-копач	II хоризонт	„	~0,0003	0,015	?	?	0,002	0,004	0,035	<0,001	0,006	?	<0,001
28351	меден предмет	I хоризонт	„	~0,0003	~0,0004	?	?	~0,0005	0,025	—	0,04	0,05	?	—
28352	меден предмет	I хоризонт	„	<0,0001	~0,0006	?	?	0,03	—	0,01	0,004	0,015	?	—

Стратиграфията и датировката на праисторическото селище Редутите при с. Телиш допринасят за изясняване хронологията на намерените в него медни оръдия (табл. 1).

Метални находки от I строителен хоризонт. В I хоризонт бяха открити три медни предмета[25] с дъговидна форма (обр. 6а, б, в). Върховете са заоблени. Задната част е уширена с изрязан обратен зъб. Завършва с малка дръжка с пробит кръгъл отвор. Имат трапецовидно напречно сечение. Предметите нямат режеща част. Те са с почти еднаква форма и размери: обр. 6а, ан. 28353[26], дължина 0,097 м, максимална ширина 0,014 м, дебелина 0,003 м и диаметър на отвора 0,004 м; обр. 6б; ан. 28351 — дължина 0,088 м, ширина до 0,015 м, дебелина 0,004 м и диаметър на отвора 0,004 м; обр. 6в — дължина 0,096 м, ширина до 0,0011 м, дебелина 0,002 м и диаметър на отвора 0,004 м. Оръдията са излети. Предмет на обр. 6а е отливан при температура, по-ниска от оптималната, поради което металът не се е леел гладко и повърхността има „кожа". Отворите са пробити след отливането. Единият от предметите (обр. 6б) е открит в жилище, непосредствено до основа на пещ[27].

● *Обр. 7. Медна двойноспирална игла. Fig. 7. Epingle en cuivre en forme de spirale double*

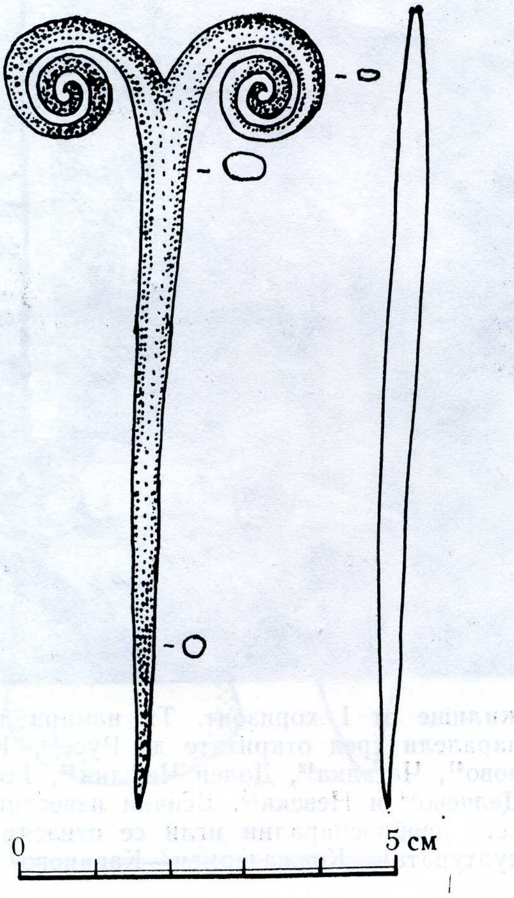

7

Предмети, аналогични по форма и големина, са открити в редица праисторически обекти — селищните могили до Русе[28], Шумен[29], Невски[30], Виница[31], Голямо Делчево[32], Овчарово[33]. Подобен е и предметът от Салкуца[34], датиран както тези от Телиш.

В Югоизточна Европа за първи път при Телиш се откриват находки от този тип, изработени от мед. Относно предназначението им са изказани различни мнения — харпуни[35], въдици[36], пластини[37], куки за капан[38]. Наблюденията на оръдията както с невъоръжено око, така и с бинокулярен микроскоп показват, че като работна част е използуван върхът и обратният зъб. Същите са полирани от употреба. Това се

● *Обр. 8 а, б, в, г, д) Медни находки (I строителен хоризонт)*

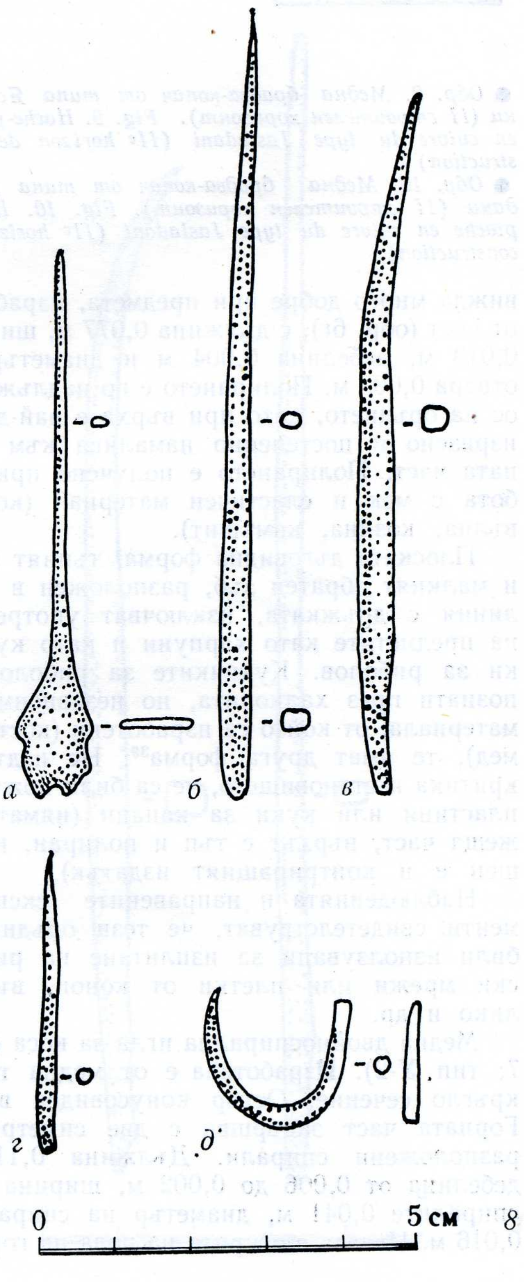

8

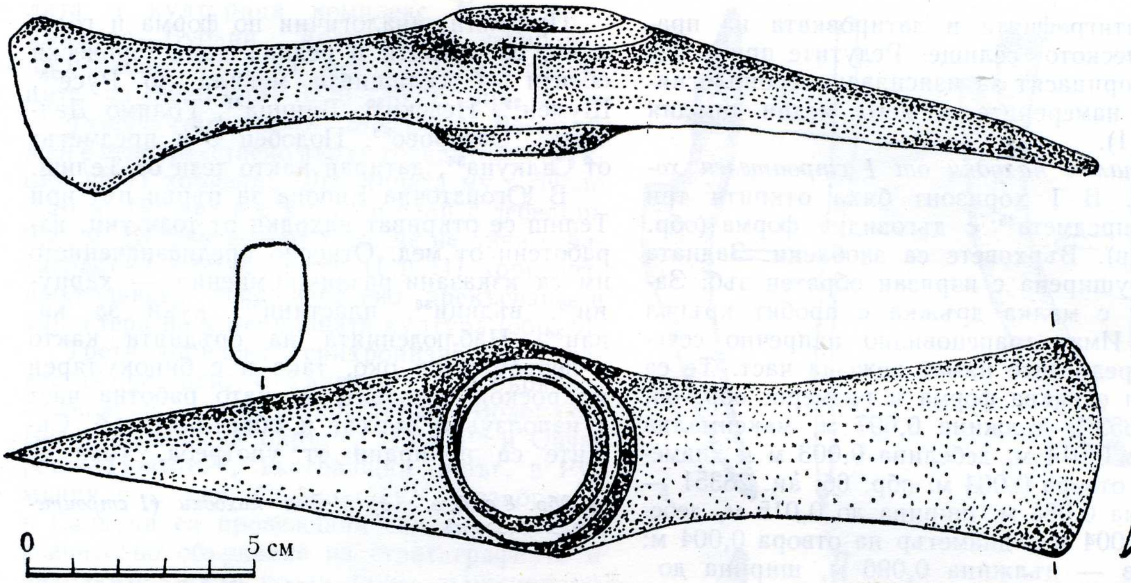

9

● *Обр. 9. Медна брадва-копач от типа Ясладани (II строителен хоризонт). Fig. 9. Hache-pioche en cuivre du type Jasladani (IIe horizon de construction)*

● *Обр. 10. Медна брадва-копач от типа Ясладани (II строителен хоризонт). Fig. 10. Hache-pioche en cuivre du type Jasladani (IIe horizon de construction)*

10

вижда много добре при предмета, изработен от кост (обр. 6г), с дължина 0,077 м, ширина 0,013 м, дебелина 0,004 м и диаметър на отвора 0,003 м. Полирането е по надлъжната ос на оръдието, като при върха е най-добре изразено и постепенно намалява към задната част. Полирането е получено при работа с мек и еластичен материал (коноп, вълна, козина, камъшит).

Плоската дъговидна форма, тъпият връх и малкият обратен зъб, разположен в една линия с дръжката, изключват употребата на предметите като харпуни и като кукички за риболов. Кукичките за риболов са познати през халколита, но независимо от материала, от който са изработени (кост или мед), те имат друга форма[39]. Не издържа критика и становището, че са били ножчета, пластини или куки за капани (нямат режеща част, върхът е тъп и полиран, излишен е и контриращият издатък).

Наблюденията и направените експерименти свидетелствуват, че тези оръдия са били използувани за изплитане на рибарски мрежи или плетки от коноп, вълна, лико и др.

Медна двойноспирална игла за коса (обр. 7; тип У-2). Изработена е от медна тел с кръгло сечение. Остър конусовиден връх. Горната част завършва с две симетрично разположени спирали. Дължина 0,11 м, дебелина от 0,006 до 0,002 м, ширина при спиралите 0,041 м, диаметър на спиралите 0,016 м. Иглата е открита на пода на горяло жилище от I хоризонт. Тя намира точни паралели сред откритите до Русе[40], Караново[41], Чаталка[42], Долен Чифлик[43], Голямо Делчево[44] и Невски[45]. Всички известни досега двойноспирални игли се отнасят към културата Коджадермен—Караново VI—

Гумелница. Иглата от Телиш засега е най-северозападният представител на този тип в България. Това позволява, с известни резерви по отношение точната датировка и различията в етнокултурните райони, да синхронизираме Телиш I с горепосочените обекти и съответните им хоризонти.

В I хоризонт са открити и една кукичка за риболов, декоративна игла и три шила (обр. 8).

Кукичката за риболов (обр. 8а; Кр-2) е изработена от медна тел с правоъгълно сечение. Върхът е остър, а горната част завършва с малка халкичка[46]. Медни куки за риболов са известни само от селищната могила до Русе[47]. Значителен брой са намерени в селищата от триполската култура — етап А и В[48].

Декоративната медна игла (обр. 8б) е изработена от тел с овално сечение. Има остър връх, а горната част завършва с елипсовидна плочка, украсена с три симетрично разположени по периферията полукръгли врязвания. Дължина 0,08 м, дебелина 0,0002 м, диаметри на плочката 0,016× 0,008 м. Иглата няма паралели сред откритите досега медни находки. По всяка вероятност е предназначена за украса към облеклото.

Шилото (обр. 8в; ПИ-2; Ан. 28348) е изработено от медна тел с квадратно сечение в основата и кръгло при върха. Дължина 0,104 м, дебелина 0,004 м, диаметър 0,003 м. Медните шила (обр. 8г, д; ПИ-4) имат квадратно сечение по цялата дължина. Едното шило има дължина 0,10 м и дебелина 0,004 м (обр. 8г), а другото — дължина 0,045 м и дебелина 0,002 (обр. 8д). Шилата са били поставяни в дървени или костни дръжки. Те са най-често срещаните оръдия през целия халколит[49].

● *Обр. 11. Фрагмент от медна брадва-копач от типа Ясладани (II строителен хоризонт). Fig. 11. Fragment de hache-pioche en cuivre du type Jasladani (IIe horizon de construction)*

11

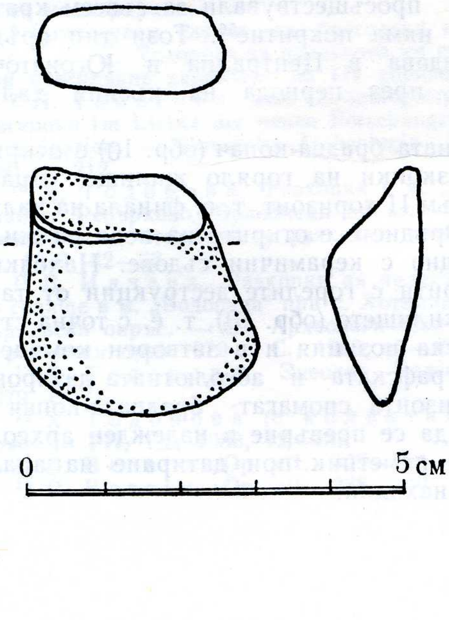

Медна брадва-копач от типа Ясладани[50] (обр. 9; ТТ-2; Ан. 28350). Брадвата-копач има закривено тяло, добре оформена и профилирана втулка от двете страни на отвора за дръжка. Сечащата част е разположена перпендикулярно на копача. Тя е дъговидно оформена и има следи от употреба. Копачът има дъговидно сечение, корубест от долната страна. Асиметрично изхабен в процеса на работа. Оръдието е отливано при оптимална температура. Има гладка повърхност, без следи от допълнителна обработка, с добре изразени странични бордове при дупката. Дължина 0,252 м, ширина на брадвата 0,045 м, ширина на копача 0,055 м, диаметър на втулката 0,033 м, дебелина при втулката 0,028 м, тежина 0,980 кг.

● *Обр. 13. Медни предмети (III строителен хоризонт). Fig. 13. Objets en cuivre (IIIe horizon de construction)*

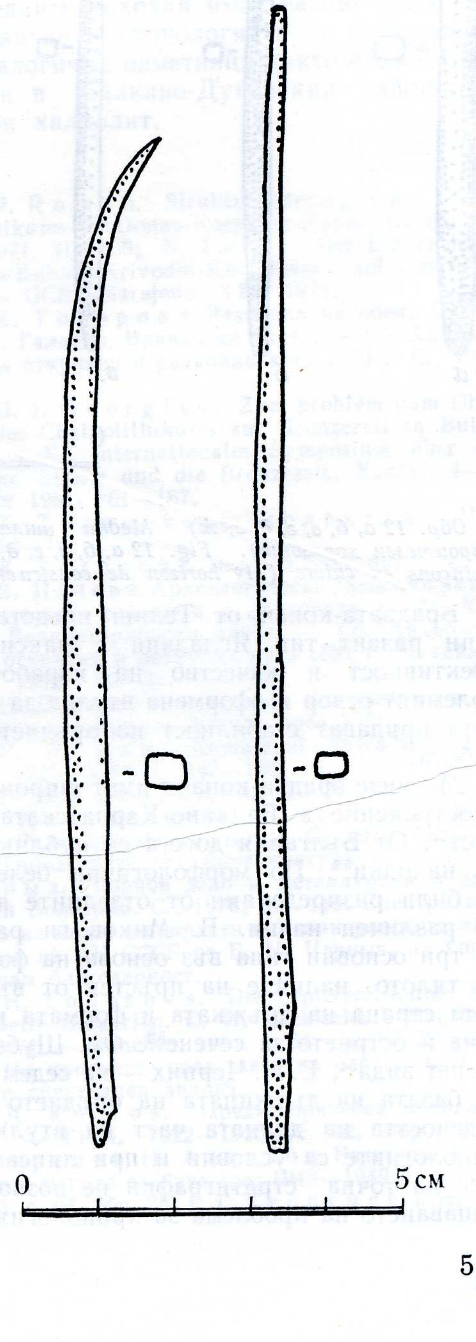

13

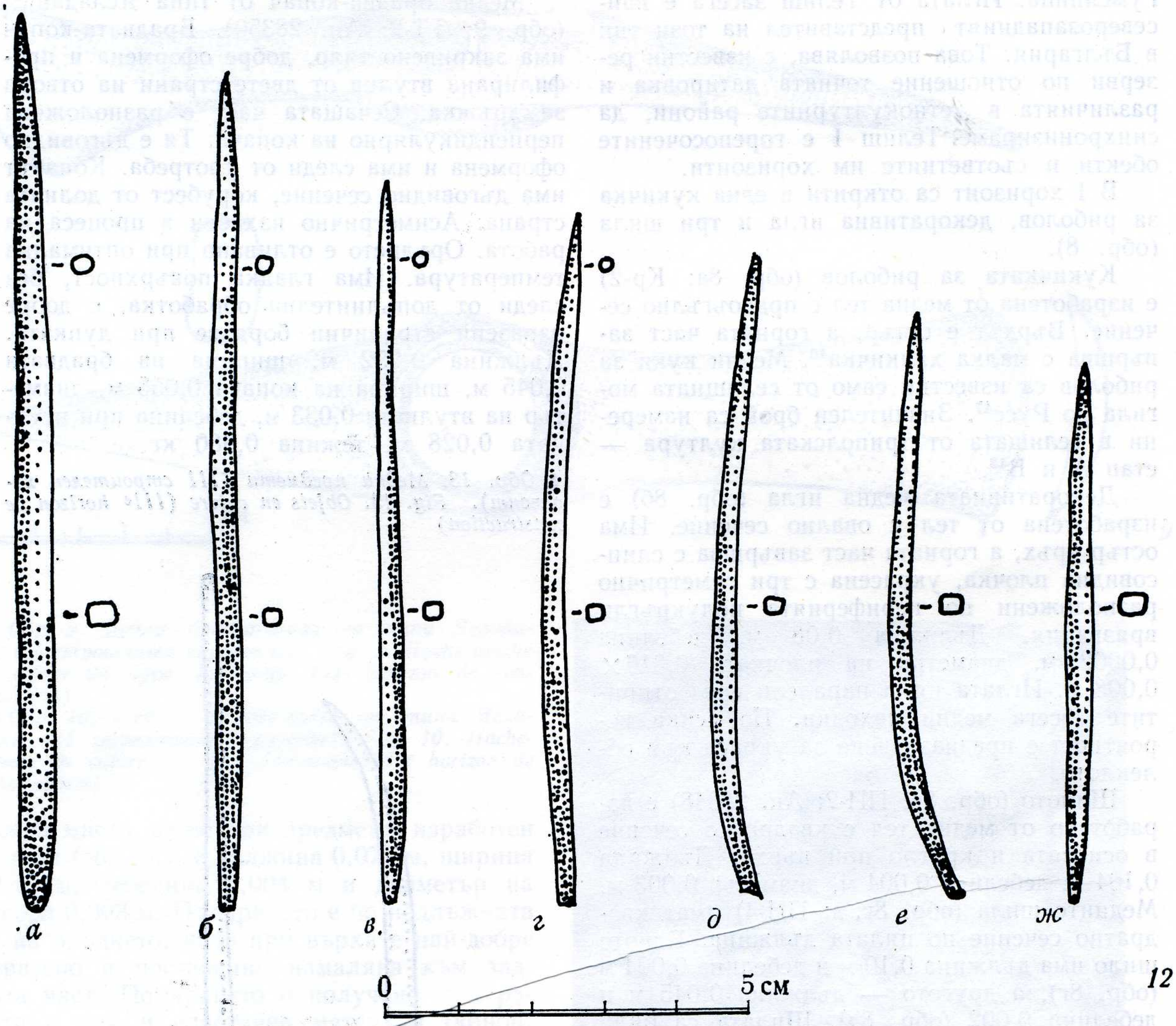

● *Обр. 12 а, б, в, г, д, е, ж) Медни шила (II строителен хоризонт). Fig. 12 а, б, в, г, д, е, ж) Poinçons en cuivre (IIe horizon de construction)*

Брадвата-копач от Телиш представлява един развит тип Ясладани с максимална ефективност и качество на изработката. Големият отвор и оформена втулка за дръжката придават стабилност на оръдието при работа.

Медните брадви-копачи имат широко разпространение в Балкано-Карпатската област[51]. От България досега са публикувани 42 находки[52]. По морфологични белези те са били разпределяни от отделните автори по различен начин. В. Миков ги разделя на три основни типа въз основа на формата на тялото, наличие на пръстен от вътрешната страна на дръжката и формата на копача и острието за сечене[53]. Фр. Шуберт — на пет вида[54], Е. Н. Черних — на седем вида, на базата на дължината на оръдието и издадеността на долната част на втулката[55]. Типологиите са условни и при липсата досега на точна стратиграфия не позволяват решаването на проблема за хронологията на медните брадви-копачи. Копачи и брадви от камък и кост имат широко разпространение през халколита, но комбинирани брадвокопачи, изработени от мед, се срещат в края на епохата. Мнението, че брадвите-копачи „представляват немногочислен тип метални изделия, които поради непрактичност са просъществували за съвсем кратко време", няма покритие[56]. Този тип оръдие преобладава в Централна и Югоизточна Европа през периода на късния халколит[57].

Медната брадва-копач (обр. 10) е открита при разкопки на горяло жилище, отнасящо се към II хоризонт, т. е. финала на халколита. Оръдието е открито на пода на жилище заедно с керамични съдове. Находките са покрити с горелите деструкции от тавана на жилището (обр. 10), т. е. с точна стратиграфска позиция и в затворен комплекс. Стратиграфската и абсолютната датировка на хоризонта спомагат брадвата-копач от Телиш да се превърне в надежден археологически паметник при датиране на аналогични находки.

От II хоризонт произхожда и фрагмент от втора медна брадва-копач от типа Ясладани (обр. 11). Запазена е сечащата част с дъговидно оформен ръб на острието. То е симетрично заточено със следи от употреба. Размери — дължина 0,031 м, ширина 0,032 м и дебелина 0,015 м.

В халколитното селище при Брад[58] (Румъния) е открита медна брадва-копач от типа Ясладани, която се датира също в края на халколита — Кукутени АВ. Аналогично оръдие е открито и в Хородница[59] (Украйна). То е открито в глинен съд, отнасящ се към края на триполската култура — етап В/II.

Точната стратиграфия и датировка на медната брадва-копач от м. Редутите ще спомогне за изясняване хронологията на брадвите-копачи от типа Ясладани на една значителна територия, обхващаща Централна и Югоизточна Европа.

Във II хоризонт са открити и седем медни шила (обр. 12). Три от тях (обр. 12б, в и г; ЦИ-2) имат правоъгълно сечение в основата и кръгло при върха. Шилата имат следните размери: обр. 12б — дължина 0,085 м, дебелина 0,003 м и диаметър 0,002 м; обр. 12 в — дължина 0,096 м, дебелина 0,005 м и диаметър 0,003 м; обр. 12 г — дължина 0,09 м, дебелина 0,004 м и диаметър 0,003 м. Другите четири шила имат квадратно сечение (обр. 12 а, д, е, ж; ПИ-4). Този тип шила са най-често срещаните през халколита[60].

Металните находки от III строителен хоризонт. Открити са едно медно шило (обр. 13а; ПИ-4) и една медна пръчка с правоъгълно сечение (обр. 13б; ПИ-6).

Досегашната колекция от медни находки от праисторическото селище в м. Редутите при с. Телиш свидетелствува за широката употреба на медта през късния халколит. Тя е доказателство за високото техническо равнище на металургията и майсторството при обработката на метала.

Наред с характерните и познати за епохата медни оръдия тук за първи път се срещат и нови типове — уредите за плетене и декоративната игла.

Медните находки имат важно място при изясняване хронологията и датировката на аналогични паметници както в България, така и в Балкано-Дунавския район през късния халколит.

---

[1] Спасителните разкопки на праисторическото селище в м. Редутите при с. Телиш се провеждат от 1978 г. под ръководството на автора.

[2] В. Миков. Предисторическото селище до Криводол, Врачанско. — РП, I, 1948, 26—62; Б. Николов. Заминец. С., 1975; D. Berciu. Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări. Bucureşti, 1961, 120—337; Praistorija Jugoslavenskih zemalja. III, Eneolitska doba. Sarajevo, 1979, 87—114.

[3] Точна синхронизация не можем да направим поради липсата на стратиграфска таблица за етнокултурния район Криводол—Салкуца—Бубани.

[4] D. Berciu. Op. cit., 279—289.

[5] В. Миков. Цит. съч., 26—62.

[6] M. Garašanin. Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, 39, BRGK, 1958, 1—130. M. Garašanin, D. Carašanin. Nova iskopavanija na Welikoj Humskoj Čuke kod Niša-Starinar, IX—X, 1958—1959, 243—245.

[7] Датировката е направена по метода C_{14} от д-р Х. Квита в Берлинската лаборатория на ГАН, на когото изказвам искрена благодарност. Датите не са калибрирани.

[8] Използувам случая да благодаря на д-р ст. н. с. I ст. Х. Тодорова за оказаното ми съдействие при изясняване характера на III хоризонт.

[9] H. Todorova. Das Chronologiesystem von Karanovo im Lichte der neuen Forschungsergebnisse in Bulgarien. — Slovenska Archeologia, XXIX, 1, 1981, p. 212.

[10] Х. Тодорова. Разкопки в м. „Джугера“ край с. Ребърково, Врачански окръг. — Сб. Археологически открития и разкопки през 1978 г. С., 1979, 32—33.

[11] В. Илчева. Разкопки на праисторическото селище в м. „Водопада“ при с. Хотница, Великотърновски окръг. — Сб. Археологически открития и разкопки през 1979 г. С., 1980, 41—42.

[12] Х. Тодорова. Энеолит Болгарии. С., 1979, с. 71.

[13] Х. Тодорова (с колектив). Овчарово. — РП, IX, 1983, 12—13.

[14] D. Berciu. Op. cit., 309—327.

[15] D. Berciu. Op. cit., 338—340.

[16] P. Roman. Strukturänderungen des Endäneolithikums in Donau-Karpaten-Raum. Dacia, NS, XV, 1971, 31—169; N. Tasić. Der Einbruch des Salcuta-Bubani-Krivodol-Komplexes auf der Balkan. — GCBI, Sarajevo, XIV, 1975.

[17] Х. Тодорова. Разкопки на обект Буката край с. Галатин, Врачански окръг. — Сб. Археологически открития и разкопки през 1979 г. С., 1980, с. 37.

[18] G. I. Georgiev. Zum problem vom Übergang des Chalkolithikums zur Bronzezeit in Bulgarien. — XI Internationales Symposium über das Spätheolithikum und die Bronzezeit. Xanthi, 4—10 Oktober 1981, 161—167.

[19] Х. Тодорова (с колектив). Цит. съч., 10—14.

[20] Х. Тодорова. Энеолит Болгарии. . ., с. 71.

[21] В. Илчева. Археологически разкопки на праисторическото селище в м. „Водопада“ край с. Хотница, Великотърновски окръг. — Сб. Археологически открития и разкопки през 1981 г. Михайловград, 1982, 20—21.

[22] Н. Джамбазов и Р. Катинчаров. Разкопки в пещерата Магура през 1971.

[23] P. Roman. Complexul Orlea-Sadovec. SCIV, 1976, XXVII, 147—160.

[24] Г. Ил. Георгиев, Н. Я. Мерперт, Р. В. Катинчаров, Д. Г. Димитров. Езеро. Раннобронзовото селище. С., 1979, 497—523.

[25] Типологическата номенклатура е по Е. Н. Черных. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. С., 1978, 89—119. Спектралният анализ на медта е направен в Ленинградската лаборатория на АН СССР от Е. Н. Черных, на когото изказвам благодарност.

[26] H. Todorova. Die kupferzeitlichten Äxte und Beile Bulgarien. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. — München, 1981, p. 54, taf. 19, 226—228.

[27] На предмета, представен на обр. 6, не е направен спектрален анализ.

[28] Д. Костов. Предисторическа могила до Русе. — ГНМ, 1922—1925, с. 62, обр. 108д; Г. Георгиев, Н. Ангелов. Разкопки на селищната могила до Русе през 1948—1949 г. — ИАИ, XVIII, с. 67, обр. 28, 1; Г. Георгиев и Н. Ан-

гелов. Разкопки на селищната могила до Русе през 1950—1953 г. — ИАИ, XXI, с. 70, обр. 30.

[29] Р. Попов. Коджадерменската могила при гр. Шумен. — ИБАД, VI, 1916—1918, с. 96, обр. 87.

[30] В. Миков. Могилата при с. Султан (Поповско). — ГНМ, 1922—1925, с. 33, обр. 44г.

[31] А. Радунчева. Виница. Енеолитно селище и некропол. — РП, VI, 1976, с. 50, обр. $38_{3,4}$.

[32] Х. Тодорова. Селищната могила при Голямо Делчево. — РП, V, 1975, с. 200, обр. $87_{3,4}$.

[33] Х. Тодорова. Овчарово. С., 1976, с. 64.

[34] D. Berciu. Op. cit., 226—227, fig. 66_3.

[35] Х. Тодорова. Цит. съч., с. 200.

[36] А. Радунчева. Цит. съч., с. 41.

[37] В. Миков. Цит. съч., с. 33.

[38] D. Berciu. Op. cit., p. 226.

[39] Г. Георгиев, Н. Ангелов. Разкопки на селищната могила до Русе през 1950—1953. . ., с. 67, обр. 21—1; А. Радунчева. Цит. съч., с. 28, обр. 20—19; с. 50, обр. 38—2.

[40] Д. Костов. Цит. съч., с. 62; обр. 109д; Г. Георгиев и Н. Ангелов. Цит. съч., с. 70, обр. 30.

[41] Е. Черных. Цит. съч., с. 118, табл. $19_{19,20}$.

[42] Пак там, с. 118, табл. 19_{25}.

[43] Пак там, с. 118, табл. 19_{21}.

[44] Х. Тодорова. Селищната могила..., с. 240, т. 128.

[45] В. Миков. Цит. съч., 34—35, обр. 49а.

[46] Халкичката беше силно окислена.

[47] Г. Георгиев, Н. Ангелов. Цит. съч., 61—70.

[48] Н. В. Рындина. Раннетриполская обработка меди. — СА, 1963, 3, с. 30, обр. 7_{1-5}; Древнейшее металлообработывающее производство Восточной Европы. М., 1971, с. 53, рис. 5_{1-5}; с. 115, рис. 25_8.

[49] Е. Н. Черных. Цит. съч., 112—119.

[50] Е. Н. Черных. Цит. съч., 89—96.

[51] Fr. Schubert. Zu den Südosteuropäischen Kupferäxten. Germania, 43, 2, 1965, 274—295.

[52] В. Миков. Медни брадви-копачи от България. — Сб. Изследвания в памет на К. Шкорпил. С., 1961, 369—386; Към въпроса за медните брадви-копачи в Бъларгия. — ИАИ, XXXIII, 1972, 59—70.

[53] В. Миков. Медни брадви-копачи. . ., с. 375.

[54] Fr. Schubert. Op. cit., 274—295.

[55] Е. Н. Черных. Цит. съч., 92—96.

[56] В. Илчева, Х. Проданов. Праисторически метални изделия от музейната сбирка в град Стражица. — Векове, 1979, с. 74.

[57] В. Г. Збенович. Древнейшие медние топоры в Восточной Европе. — СА, 1963, 135—142.

[58] A. Vulpe. Cu privire la cronologia topoarele de arama cubraţele „in cruĉe". SCIV, 1964, 457—466.

[59] T. Sulimirski. Copper Hoard fram Horodnica on the Dniester. Mitteilungen Gesellschaft in Wien, XCI, 1961, p. 197.

[60] Е. Н. Черных. Цит. съч., 116—119.

Trouvailles en cuivre du site préhistorigique au lieu dit Redutite près du village Teliš, départment de Pleven

V. GERGOV

(Résumé)

Lors des travaux de terrassement du site préhistorique au lieu dit Rédoutité près du village Teliš, département de Pleven, ont été découvertes vingt trouvailles en cuivre.

La localité est située immédiatement près de l'extrémité nord-est du village Teliš sur une surface de 40 ares. Elle appartient au groupe de localités situées sur des hauteurs naturelles, caractéristiques de l'aréale de la région ethnoculturelle Krivodol-Salkuca-Bubani. La couche de civilisation a une épaisseur de 1,20 m. Elle est formée de trois horizons de construction.

Ier horizon de construction — comprend la phase la plus caractéristique, ainsi dite „classique" du complexe Krivodol-Salkuca-Bubani. La datation d'après la méthode radiocarbonique (C_{14}) — par 3450±50 années av. n. ère.

IIe horizon de construction — finale du chalcolithique. La datation d'après la méthode radiocarbonique C_{14} 3290 ± 45—3220 ± 46 années av. n. ère.

IIIe horizon de construction — culture Teliš. Le problème de l'appellation de cette période est controversé. Chronologiquement le lieu de la culture Teliš est déterminé après la finale du groupe culturel Krivodol-Salkuca-Bubani et avant Sadovec-Orlja-Magurata et Ezero.

Une importance déterminante pour l'éclaircissement de l'appartenance ethnoculturelle de la population ayant habité le leu dit Rédutité ont les trouvailles céramiques.

La hache-pioche en cuivre du type Jasladani est le premier outil découvert aux données stratigraphiques exactes. Il contribuera à l'éclaircissement de la chronologie de ce genre de trouvailles non seulement en Bulgarie mais également dans la Péninsule balkanique.

La collection de trouvailles en cuivre à Teliš témoigne du haut niveau technique de la métallurgie et de l'art dans le traitement du métal. A côté des outils en cuivre caractéristiques et connus pour l'époque, on rencontre ici pour la première fois des objets nouveaux — les instruments de tricotage et l'épingle décorative.

Необнародвани паметници на Диана

ТЕОДОРА КОВАЧЕВА

Във фонда на Историческия музей, Плевен, се съхраняват няколко необнародвани оброчни плочки и мраморни статуарни изображения на богинята Диана. Те са открити при различни обстоятелства в Плевенски окръг (част от провинция Долна Мизия), на територията на античните селища при с. Гиген, Плевен и с. Оряховица.

Село Гиген (ант. COLONIA ULPIA OESCENSIUM). При археологически разкопки на храма на форума през 1976 г. е открит горен десен ъгъл от оброчна плочка с изображение на Диана Ловджийска в нисък релеф. Инв. № 1656 (обр. 1). Плочката има правоъгълна форма и рамка покрая, заоблена в горната си част. Запазена вис. 0,14, шир. 0,15 и деб. 0,032 м. От изображението на богинята са запазени: главата, лявото рамо и ръката и пръстите на дясната ръка, с която посяга към колчана за стрела. Тялото е наклонено надясно. Лицето е съвсем младежко, закръглено и с подробности (сега позаличени). Косата е сресана на път над челото. В едри кòси кичури тя покрива ушите, като под тях се скосява по посока на тила. Лявото рамо е покрито с химатион, с косо и линеарно означени дипли, прехвърлен през лявата ръка. Тя е протегната надясно и държи лък.

В Ескус типът на Диана Ловджийска — пешеходка, е застъпен и в сцена върху медальона на полихронна мозайка[1] със сюжет „превръщането на младежа Кипарис в дърво“ и в торс от мраморна статуетка[2]. Популярността на нейния култ тук се подкрепя и с представянето ѝ като ездачка на елен[3], и от епиграфски данни[4] за почитането ѝ като Диана REGINA.

Град Плевен (ант. STORGOSIA). Долен десен ъгъл от статуя на Диана Ловджийска с елен и куче, открита през 1964 г. случайно до пощенския клон на кв. Стара гара. Инв. № 1068 (обр. 2). Вис. 0,245 и шир. 0,17 м. Групата е развита върху плоска, заоблена отпред подставка с деб. 0,15 м. От изображението на богинята са запазени: левият крак от средата на бедрото надолу и левият ъгъл на драпирания къс хитон. Кракът е обут във висока ловджийска обувка, пристегната отгоре с двойна релефна лента с висящ край. Зад крака ѝ се подава предната част от тялото на елена, чиято муцуна е отчупена. Откъм гръбната страна на статуята се виждат рогата му. Почти напълно е запазена фигурата на кучето. Изправено на задните си крака и опряно с предните си крака в гърдите на елена, то е захапало ухото му. Окото на кучето е очертано чрез бадемовидна врязана линия; тялото на двете животни са третирани повече като релеф, отколкото като кръгла скулптура.

● Обр. 1. Фрагмент от оброчна плочка на Диана Лавджийска, с. Гиген. Fig. 1. Fragment de dalle rituelle de Diane Chassseresse, village Gigen

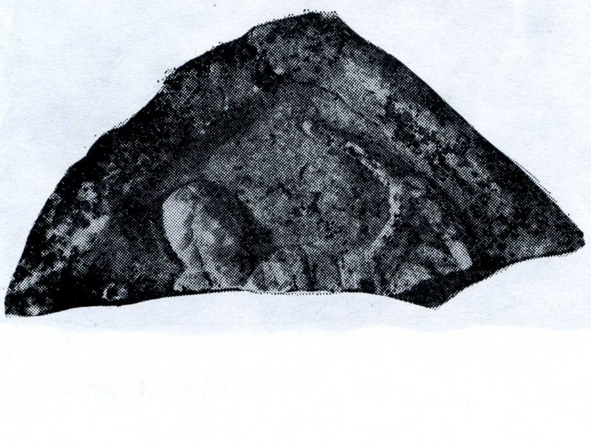

Освен описаната статуя от района на гр. Плевен произхождат още и по-рано откритите: релеф[5] на Диана Ловджийска с Аполон, сърна и куче; надпис[6] върху постамент за статуя, издигната в „землището на Диановите служители“ в чест на „Септими Север, цезарите Антонин и Гета и на Юлия Домна“ и жертвеник с посвещение на една местна богиня — Диана GERMETITHA.

Село Оряховица. От землището на селото произхождат две оброчни плочки и една статуетка. Първите два паметника са открити в частен двор в западния край на селото заедно с култова статуя на бог Митра и оброчна плочка на тракийския конник. Те третират типа на Диана Ловджийска. Третият е намерен в м. Ченгене сарай на около 7—8 км югозападно от селото и застъпва типа Диана-Артемида — господарка на животните.

Оброчна плочка с форма на едикула. Инв. № 3152 (обр. 3). Вис. 0,255, макс. шир. 0,025 м. Нееднакво широка рамка обгражда релефа, представящ Диана, придружена от куче, ловна сцена — куче, сърна и дърво. Богинята е права, с лице насреща, подробностите са доста заличени, с обременен ляв крак надясно и силно изпънат и изнесен встрани ляв крак. Косата е сресана на път над челото и свободно пада върху раменете. Облечена е в безръкавен хитон, дълъг до над коленете, къс пеплос и хематион, който минава като релефен пояс през кръста. Единият край на наметката е прехвърлен през лявата ръка, а другият е развят зад гърба. В протегнатата лява ръка богинята държи лък, а с вдигна-

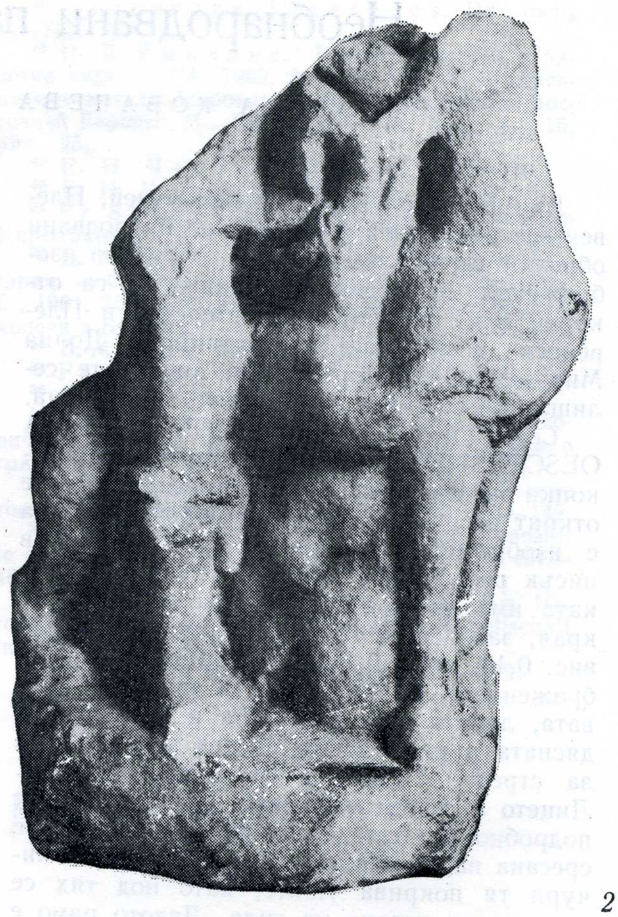

2

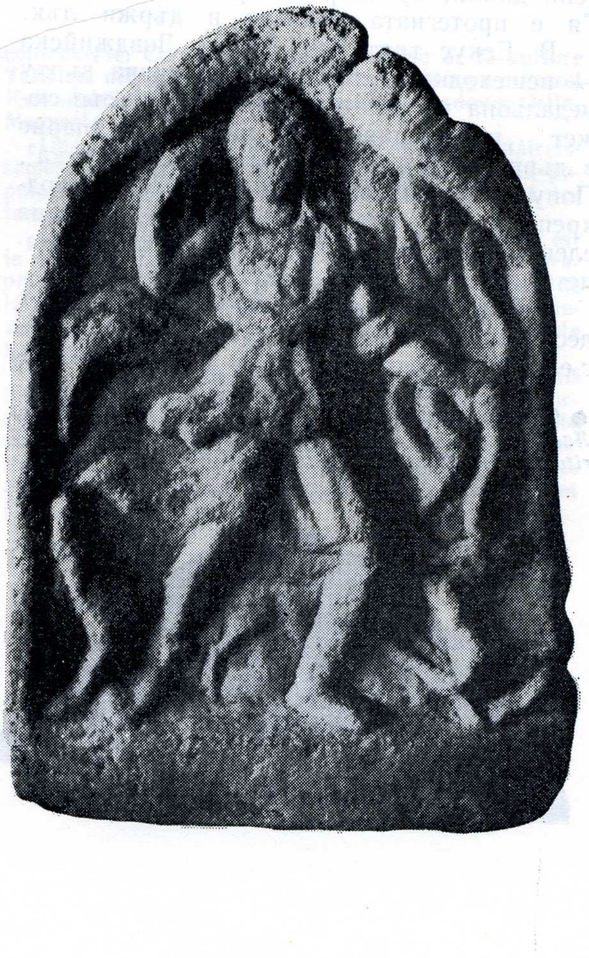

3

● *Обр. 2. Фрагмент от статуя на Диана Ловджийска, г. Плевен. xig. 2. Fragment de statue de Diane Chasseresse, Pleven*
● *Обр. 3. Оброчна плочка на Диана Ловджийска, с. Ораховица. Fig. 3. Dalle rituelle de Diane Chasseresse, village Orjahovica*

тата дясна ръка посяга към подаващия се зад дясното рамо колчан със стрели. Обута е в ниски ловджийски обувки, пристегнати отгоре с двойна лента, с висящ от вътрешната страна на крака ѝ край. Зад десния ѝ крак се подава предната част от тялото на куче с вдигната глава и муцуна, опряна в края на хитона. Зад десния крак е представена ловна сцена от сърна надясно, захапана за ухото от опряно на задните си крака куче. Част от тялото му преминава върху рамката на плочката. На втори план, зад лявата ръка на богинята, се вижда короната на дърво.

В описания релеф изображението на Диана Ловджийска се отличава с устремно движение. Подобно представяне срещаме в паметници предимно от Северна България и най-вече в тези от светилището на Диана и Аполон от Монтана (Михайловград)[8], Вълчидръм[9] и Гаганица[10], Михайловградско, и светилището при Глава Панега[11]. Така е представена тя и върху реверса на бронзови монети на Комод[12] и Диадумениан[13], сечени в Рим, а също и върху реверса на бронзови монети, сечени в различни градове[14] на Мизия и Тракия преди и през време на римското владичество. Както е известно, прототипът на нейното найпопулярно изображение т. нар. Версайска Артемида се приписва на един от двамата антични скулптори Скопас и Леохар[15].

В иконографията на богинята и в композицията на релефа правят впечатление няколко момента, които са по-редки за изображенията ѝ. Единият от тях е дългата коса. От откритите досега у нас паметници с Диана Ловджийска—пешеходка, тя е със сходна прическа само в оброчна плочка от Сливница[16]. Такава е и прическата ѝ в релеф от Силистра[17], в който е представена като ездачка. Като имаме предвид един релеф[18], открит на Есквилинския хълм в Рим, в който изображението на младата богиня-ездачка на кон, с дълга коса е характеризирано от съпровождащия я старогръцки надпис като Ἰαμβα δουλη, т. е. тракийска богиня, допускаме, че тази особеност се дължи на местно влияние. На този извод не противоречат вече привлечените като паралели монетни изображения[19], особено тези, сечени на Балканския полуостров, в които липсва подобна трактовка на прическата и които възпроизвеждат утвърдени в официалното изкуство типове.

Друга особеност е начинът на представяне на дървото, което напомня твърде много за оброчните паметници на тракийския бог-конник[20]. Присъствието на дървото в релефа от с. Оряховица може да се обясни като отглас на култа на богинята от по-дълбока древност, когато е била почитана като покровителка на дърветата и растителността[21].

Трета особеност в релефа е ловната сцена, която не е типична за релефите на Диана Ловджийска, а за релефите на Тракийския Херос[22]. Подобно представяне откриваме в една плочка от с. Градище[23], Габровско, където е представен типът на ездачката.

Мраморна оброчна плочка с правоъгълна форма, с тесни вертикални и широки хоризонтални рамки. Инв. № 3152 (обр. 4). Вис. 0,22, шир. 0,315 и деб. 0,025—0,030 м. По-грубо обработен гръб. Представена е Диана пешеходка в група със Силван и Трите нимфи. Всички фигури са насреща и в спокойна поза. Богинята е с облекчен десен крак, облечена в двойно препасан и дълъг до колената хитон. В лявата, спусната край тялото ръка държи лък, а с дясната посяга за стрела към колчана, чиито ремъци са кръстосани пред гърдите ѝ. Косата е сресана на път над челото тип melonenfrisur и линеарно разположен кок, който застъпва отчасти горната рамка на релефа. С тази прическа богинята се среща често върху паметници както от Мизия[24] и Тракия, така и в други римски провинции[25]. От дясната ѝ страна е представен богът на горите и лова Силван в характерна иконография. Богът е представен с дълга до раменете къдрава коса, с брада и мустаци. Облечен е в препасан хитон, с три четвърти подгънати ръкави, дълъг до над колената и наметнат с химатион, закопчан на дясното рамо с кръгла аграфа. С лявата ръка е обхванал тънкостеблено дръвче, а в изнесената встрани дясна ръка държи косер с къса дръжка, поместен върху вертикалната рамка на релефа. До десния му крак е неговият спътник — кучето. В иконографско отношение изображението на Силван намира близка аналогия в релефите от светилищата при с. Лиляче[26], Глава Панега[27], и най-вече в релефа от Михайловград[28].

Вдясно от богинята Диана са представени Трите нимфи, облечени в дълги, двойно препасани и драпирани хитони, с прически като нейната. Подобно на богинята двете фигури отляво са с облекчен десен крак, а при най-крайната отдясно е облекчен и изнесен встрани левият крак. Дясната ръка на нимфата в средата и тази отдясно докосват рамото на нимфата отляво, чиято десница е спусната надолу. Лявата ръка на всяка една от тях е спусната край тялото, като крайната отдясно държи фиала (?), опряна върху рамката на релефа. И при трите фигури ръцете са обозначени чрез плитко врязани линии. Както се вижда, нимфите

● *Обр. 4. Оброчна плочка на Диана, Силван и Трите нимфи, с. Оряховица. Fig. 4. Dalle rituelle de Diana, Silvain et les Trois nymphes, village Orjahovica*

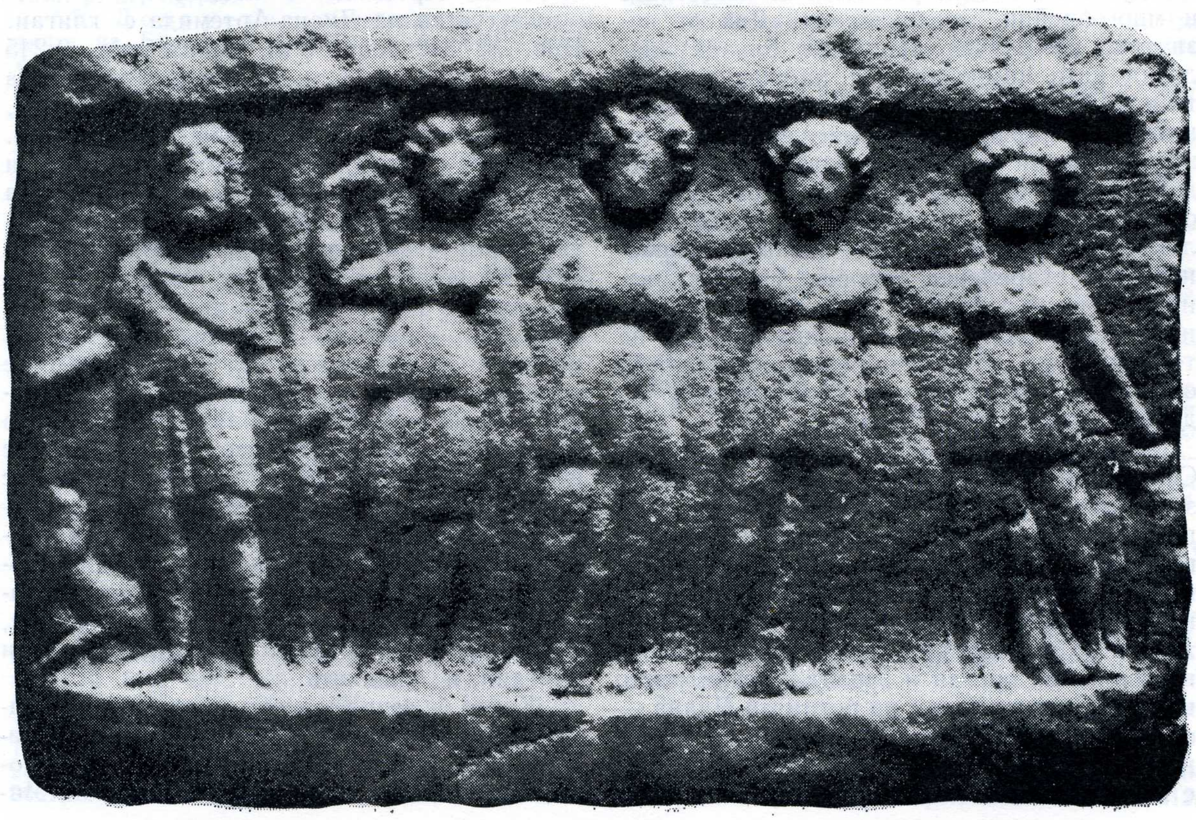

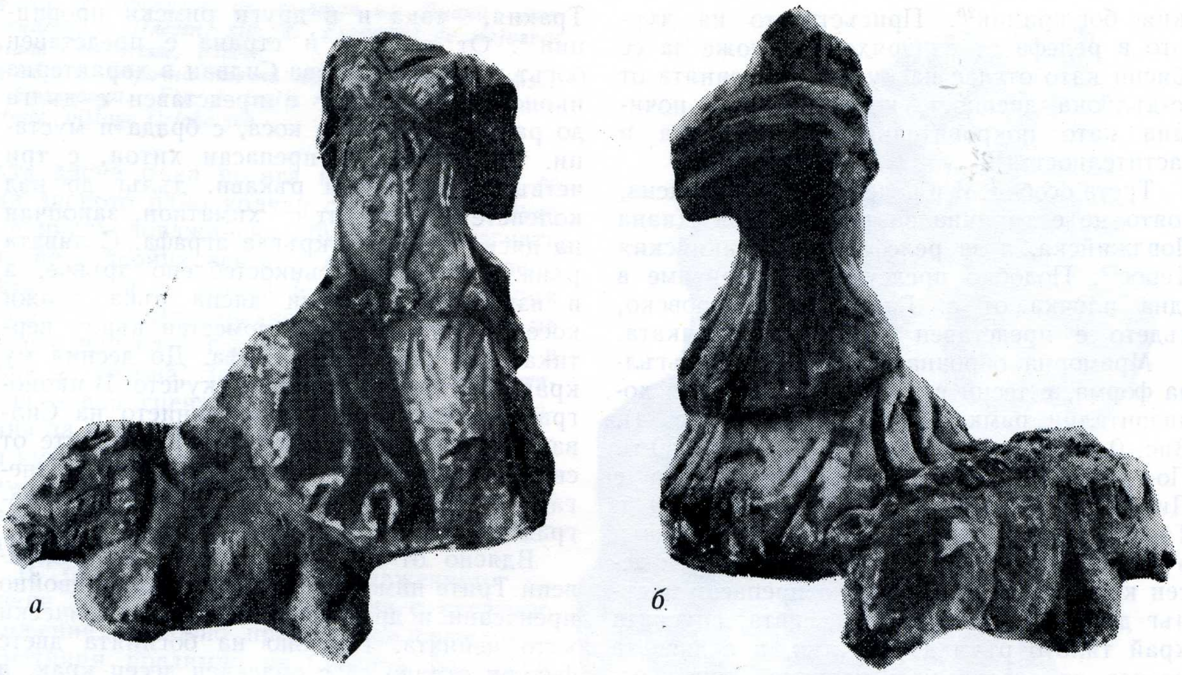

● *Обр. 5 а) Фрагмент от статуетка на Диана-Артемида — господарка на животните, с. Оряховица (лице). Fig. 5 a) Fragment de statuette de Diane-Arténis, protectrisse des animaux, village Orjahovica (face)*

● *Обр. 5 б) Фрагмент от статуетка на Диана-Артемика — господарка на животните, с. Оряховица (гръб). Fig. 5 б) Fragment de statuette de Diane-Artémis, protectrisse des animaux, village Orjahovica (dos)*

върху разглеждания релеф са свързани помежду си по начин, различен от известните и многобройни изображения. Два от познатите ни случая предлагат близка аналогия като композиция и иконография — този от Михайловград[29], при който пластичното представяне на ръцете внася яснота във вложения замисъл на движенията. Ще добавим, че дясната ръка на първата нимфа от релефа в Михайловград, сгъната в лакътя и вдигната нагоре, напомня движението на съвременен хоровод. Няма съмнение, че в свързващите трите нимфи движения трябва да търсим една друга схема на техния танц. Вторият релеф произхожда от светилището при с. Саладиново[30], но движенията са по-различни.

Едновременното представяне на Диана, Силван и Трите нимфи поставя въпросът за връзката между тях. Същността на двете главни божества Диана и Силван като богове на горите и лова и ролята на нимфите като техни постоянни придружители ни разкрива реализирана идеята за горски божества. В тоя смисъл Трите нимфи се явяват в аспекта на ореади и дриади. Откриването на оброчни паметници на богинята Диана — сама или съпроводена от Силван и Трите нимфи, не е случайно. То може да се свърже с наличието на извори, характерни за района на с. Оряховица още през античността, които и днес се ползуват като водоизточници. За един от тях сред населението се говори, че е лечебен. Явно, че тук е имало светилище, свързано с култа към Диана, в което са поднасяни оброчни дарове и на други божества, като Митра и Тракийския бог — конник. Подобен е случаят и със светилището при Глава Панега[31]. Известни са и други случаи на връзки между светилищата на Артемида с извори[32].

Статуетка на Диана-Артемида с глиган. Инв. № 342 (обр. 5 а), запаз. вис. 0,245 и макс. шир. 0,11 м. Запазен е торсът на богинята и част от фигурата на глигана. Диана-Артемида е в устремна поза наляво. Облечена е в дълъг до подколенете хитон и къс, препасан под гърдите ѝ пеплос от фина прозрачна материя, позволяваща да се усетят формите на тялото. Диагонално на гърдите ѝ минава лентата на колчана, който вероятно е бил покрит с химатион. Както изглежда, наметката е покривала гърба и раменете и промушена под мишниците се е спускала надолу и встрани (обр. 5 б). С десния си крак богинята се обляга върху тялото на глиган, обърнат наляво. В сравнение с фигурата на богинята, отличаваща се с подобно и пластично моделирана и полирана лицева повърхност, гърбът е схематично предаден. Фигурата на глигана е грубовата, но с доста детайлно предаване на главата, четината по линията на гръбнака, която наподобява грива при едрите мъжки глигани, и опашката.

Както бе вече посочено, статуетката представя един рядко срещан у нас тип на Диана-Артемида — господарка на животните. Подобен паметник ни е известен само от Михайловград[33]. В този тип ние виждаме отражение на най-ранното схващане в гръцката митология за същността на Артемида като богиня, покровителка на животните[34].

Един преглед на паметниците на Диана, открити в Плевенски окръг, ни дава основание да говорим за популярността на култа й през античността. Досега са известни общо 16 паметника[35], от които 7 релефа, 3 статуарни изображения, 1 мозайка и 5 надписа, единият от които е посветен на Аполон и Диана. Освен количествения белег към този извод ни навежда и разнообразието в начина на представяне и аспектите й. Анализът от гледна точка на иконографията показва, че са застъпени два основни аспекта:

1. Диана-Артемида като господарка на животните, и

2. Диана като богиня на лова и покровителка на горите.

На тези два аспекта съответствуват три иконографски типа, от които само един, застъпен в статуетката от с. Оряховица, е свързан с първия аспект. Останалите два типа, които отразяват втория аспект, са:

а) Диана Ловджийска-пешеходка в къс хитон, пеплос и химатион, с лък и стрела, „бягаща“ или в статичен вид; без придружаващо я животно; с куче и ловно животно или с куче и ловна сцена. Този тип на богинята е най-популярен[36].

б) Диана Ловджийска, но ездачка върху сърна или елен, както я представят релефите от с. Гиген[37] и от ант. Геридава[38] (дн. Пелишат). Както е известно, този тип е възникнал под влияние на паметниците на Тракийския конник.

Данните от надписите, произхождащи от Плевенски окръг, показват, че Диана е почитана в тази част на провинция Долна Мизия и като богиня от римския пантеон с популярния й епитет REGINA, и като синкретизирано тракo-римско божество с локалния епитет GERMETITHA. Популярността на богинята поставя въпроса за съществуването на нейни светилища. Разглежданите тук паметници ни карат да предполагаме, че такива светилища е имало в гористата местност Кайлъка при ант. Сторгозия, а също и в гористата и с изворна вода местност при античното селище в с. Оряховица. Като сюжет и стил тези паметници, особено от с. Оряховица, показват голяма близост до откритите в светилището на Диана и Аполон в Монтана. Това дава основание да ги свържем с каменоделските ателиета на Монтана.

---

[1] T. Ivanov. Romische Mosaike aus Colonia Ulpia Oescensium. — Akten des Symposium über das antike Mosaik. Trier, 1983.

[2] A. Frova. Lo scavo della missione archeologia Italiana in Bulgaria ad Oescus. Boll. dell Ist. Nationale di Archeologia e Storia dell arte XI. Rome, 1948, p. 27, fig. 83.

[3] В. Добруски. Материали по археологията на България. — МСб., XVI—XVII, 1900, с. 31.

[4] CIL III 7423; CIL III 14414.

[5] Г. И. Кацаров. Антични паметници из България. — ИБАИ, IV, 1926—1927, с. 112, обр.52.

[6] Г. И. Кацаров. Принос към археологията на България. — ИБАИ, I, 1919, с. 115. Надписът е датиран от времето на Септимий Север (193—211); според нас датировката може да се сведе до периода 209—211 г.

[7] Г. И. Кацаров. Нови антични паметници от България. — ИИД, IV, 1919, с. 1.

[8] Л. Огненова-Маринова. Античната скулптура в Монтана. — В: България 1300, II. С., 1982, 143—149; Г. Александров. Монтана. Пътеводител. С., 1981.

[9] В. Добруски. Цит. съч., с. 31, № 5, обр. 31.

[10] Ив. Велков. Находки и вести от разни места. — ИБАИ, XIV, 1940—1942, с. 268, обр. 364.

[11] В. Добруски. Тракийско светилище на Асклепия до Глава Панега. — ИНМ, 1, 1907, с. 81, обр. 59.

[12] M. Bieber. Ancient Copies. New York, 1977, fig. 281, 282.

[13] Op. cit., fig. 283.

[14] Н. Мушмов. Античните монети за Балканския полуостров. С., 1912. Виж монетите с пор. № 268, 289, 220, 299, 316, 414, 532, 587, 588, 758, 787, 873, 906, 1070, 1115, 1220, 1221, 1303, 1378, 1474, 1853, 1872, 1902, 1924, 1925, 1982, 1997, 2089, 2211, 2265, 2588, 2604, 2686, 2566, 2691, 2764, 2777, 2778, 2868, 2996, 3000, 3031, 3085, 3458, 3525, 3529, 3537, 3561, 3613, 3652, 3738, 3790, 4049, 4315, 4470, 4534, 4625, 4670, 4813, 4950, 5086, 5245, 5570.

[15] М. В. Ботвеник и колектив. Мифологический словарь. Л., 1961, с. 32.

[16] Д. Дечев. Култът на Артемида в областта на Средна Струма. — ИАИ, XIX. Ч. 2, 1955, с. 104, обр. 11.

[17] I. Russu. Monumente sculpturele din Durostorum. — AISC, III, 1936—1940, 180—181, fig. 8.

[18] В. Добруски. Цит. съч. — ИНМ, 1. 1907, с. 154, обр. 124.

[19] Виж посочените в бел. 14 монетни типове.

[20] Z. Gočeva, M. Opperman. Corpus Cultus Equitis Thracii, vol. I. Leiden, 1981, Nr. 416, 419; vol. II. Leiden, 1984, Nr. 561, 608, 620.

[21] М. Н. Ботвеник и колектив. Цит. съч., с. 32.

[22] А. Милчев, Н. Ковачев. Необнародвани паметници от Севлиевско. — Археология, 1967, 2, с. 45, обр. 8.

[23] В. Добруски. Цит. съч. — МСб., XVI—XVII, 1900, с. 14, обр. 7 и с. 14, обр. 8;ИНМ, 1, 1904, с. 118, обр. 96 и с. 74, обр. 46: Г. И. Кацаров. Принос към древната история на Ловчанско. — В: Сб. Ловеч и Ловчанско, 1, 1929, обр. 30.

[24] В. Добруски. Цит. съч. — МСб., XVI—XVIII, обр. 31; Г. Михайлов. Гръцките надписи, намерени в България. С., 1958, II, с. 164, обр. 759.

[25] S. Reinach. Répertoire de la statuaire Greque et Romaine. — Paris, 1909, II, p. 31, fig. 9; p. 313, fig. 7; p. 316, fig. 4.

[26] Ив. Венедиков. Светилището при с. Лиляче. — ИАИ, XVIII, 19, с. 201, обр. 184.

[27] В. Добруски. Цит. съч. — ИНМ, 1, 1907, с. 81, № 116, обр. 58.

[28] Г. Александров. Цит. съч., виж релефа със Силван, Диана и Трите нимфи.

[29] Пак там.

[30] В. Добруски. Материали по археологията на България. — МСб., XIII, 1896, с. 412,

табл. III, обр. 6. В популярното в наше време в Пиринския край хоро „Денинка“ виждаме реминисценция на този танц.

[31] В. Добруски. Цит. съч. — ИНМ, I, 1907, с. 9 и сл.

[32] Пак там, с. 117, № 15; Б. Филов. Светилище на Диана и Аполон при град Фердинанд. — ИАД, V, 1915, с. 216.

[33] Г. Александров. Цит. съч., и там фотос със статуя на Артемида — господарка на животни.

[34] Н. А. Кун. Старогръцки легенди и митове. С., 1962, с. 40.

[35] Според местонахождението си те се разпределят по следния начин: с. Байкал — 1 релеф и 2 надписа; с. Гиген — 2 релефа, 1 статуетка и 1 мозайка; с. Оряховица — 2 релефа и 1 статуетка; с. Пелишат — 1 релеф, и гр. Плевен — 1 релеф, 1 статуетка и 3 надписа.

[36] M. Bieber. Op. cit., fig. 284—286.

[37] В. Добруски. Цит. съч. — МСб., XVI—XVII, 1900, с. 31, обр. 6.

[38] Г. Кацаров. Антични паметници из България. — ИАИ, VIII, 1934, с. 50, обр. 35.

Monoments non publiés de Diane

T. KOVAČEVA

(Résumé)

Dans l'étude sont publiés pour la première fois trois monuments rituels et deux monuments statuaires,liés avec le culte de Diane, découverts en différents endroits dans l'actuel département de Pleven. Au point de vue iconographique ils traitent le type de Diane-Artémis, protectrice des animaux (fig. 5) et de Diane Chasseresse — piétonne (fig. 1—4). Dans l'un d'eux (fig. 3) Diane est représentée ensemble avec Silvain et les Trois nymphes.

Selon leur emplacement ces monuments sont liés avec les sites antiques près du village Gigen (Colonia Ulpia Oescensium), la ville de Pleven (l'antique Storgoisa) et le village Orjahovica.

Au point de vue du sujet et de l'iconographique et par la manière d'exécution, ils se rapprochent des monuments crées dans les ateliers de tailleurs de pierres de l'antique Montana (actuellement Mihajlovgrad).

Значението на хербицидите в опазването на археологическите паметници у нас

КАМЕН ЛЮБЕНОВ

Както всички културни ценности, така и археологическите паметници създават редица проблеми при тяхното поддържане.

При консервацията и поддръжката на археологическите паметници особени трудности създават различните видове растителност — мъхове, лишеи, треви, храсти и дървета. Кои са причините за това вредно отражение на растителността върху археологическите паметници?

Известно е, че видовете лишеи са богати на киселини, особено на оксалова киселина. Попадайки върху каменните и мраморните части на паметниците, те с помощта на киселината постепенно разрушават повърхността на същите и по този начин получават от тях необходимата им минерална храна. Така лишеите като първи заселници по паметниците създават условия за развитието върху тях на по-висши растителни видове.

Богатата растителност, която се развива по и в близост до историческите паметници, често е причина същите да се разрушават много бързо. Тази способност на растенията да увреждат мраморните и други исторически паметници чрез отделянето на органични и минерални съединения от корените е установена още през XVIII век. При подробните проучвания е констатирано, че разрушителната дейност на корените на растенията се дължи на богатото съдържание на редица аминокиселини, захари, ферменти и др., които те отделят. Сумарно количеството на тези съединения достига значителна величина — от 5 до 10% от масата на целия растителен организъм.

Известно е, че въглената киселина, отделена при дишането на корените на растенията, може да разтваря редица неразтворими във вода субстрати, в т. ч. различните видове камъни, мозайки, мрамор, тухли, хоросан и др. Това разтваряне на посочените субстрати се улеснява от способността най-фините коренови власинки да се прикрепват плътно, т. е. да се срастват с твърдите субстрати.

Не по-малко значение за увреждане на археологическите паметници има и механическото им разрушаване от корените на растенията. Наред с отделянията на различни химични съединения корените чрез тургурното налягане по време на нарастването са в състояние да разкъртят доста твърди обекти. Това механическо разрушително действие на корените се улеснява от някои техни специфични свойства.

Темпът на нарастване, например на подземните органи при болшинството растения, превишава този на надземните части. Така например една двугодишна дъбова фиданка висока едва 30—40 см има формиран вече главен корен, достигащ до 1,5—2,0 м дължина.

Размерите на кореновите системи са също извънредно големи. Така при някои житни растения общата дължина на формираната коренова система достига до 20 км. При редица дървесни растителни видове корените проникват до 10—15 м дълбочина, като често странично обхващат площ с диаметър 10—18 м.

В природни условия корените на различните видове тревисти растения се разполагат послойно и плътно преплитат целия обхванат пласт.

Прониквайки под полиетиленовите настилки, които напоследък широко се използват при консервирането на археологически обекти, корените чрез развития нов подраст често разкъсват и изваждат от строя същите.

Всички първоначални повреди от корените на растенията отварят „врати“ за проникване на дъждовните води, които допълнително чрез замръзването през зимата увеличават увреждането на археологическите обекти.

По този начин растенията могат да бъдат причина за увреждането или пълното заличаване следите на ценни културни паметници. Нерядко храстовите и дървесни видове препятствуват достъпа или закриват археологическите обекти.

Борбата с нежеланата растителност при археологическите обекти обикновено се води по механичен начин — изскубване, покосяване на тревистите, изсичане на храстовите и дървесни видове. Ръчните методи за борба с тази растителност, особено срещу многогодишните коренищни и кореновоиздънкови видове, храстите и пр. не дават често задоволителен резултат.

Всичко това налага да се потърси помощта на химическите средства за унищожаването на вредната растителност при археологическите паметници.

Досега у нас целенасочени опити с използването на хербициди за борба с нежеланата растителност по археологическите паметници не са провеждани. В единични случаи използването им у нас е ставало инцидентно, без да е поставяно на научна основа. Въпреки оскъдната информация има данни за широкото използуване на хербицидите за борба с растителността по археологическите паметници в Италия. С хербициди стана възможно да се унищожават всякакви тревни, храстови и дървесни растителни видове. Механизмът на действие на тези хербициди е различен. Чрез нанасяне на почвената повърхност във вид на разтвори или гранули или чрез напръскване на надземните части на растенията те могат или да препятствуват развитието от семената и вегетативните органи на нови растения от почвата, или пък да унищожат вече развитите над почвата растения. С помощта на т. нар. системни хербициди се създаде възможността да се унищожават и подземните органи на растенията, което е от особено значение при отстраняването на такива многогодишни коренищни и кореновоиздънкови видове като пирей, троскот, балур, паламида, повитица, къпина, бъз, както и на редица храстови и дървесни видове.

Хербицидите, чрез използването на подходящи опръсквателни уредби, биха могли да се прилагат и на иначе трудно достъпни сектори на археологическите обекти.

Химическото отстраняване на нежеланата растителност при археологическите обекти също не може да се прилага шаблонно и повсеместно. За правилното и ефективно използуване на хербицидите се изискват задълбочени познания относно видовия състав на растенията и техните биологични особености. На базата на тези данни ще трябва да се подберат най-подходящите хербициди и дози, както и моментите на тяхното приложение.

Необходимо е също така добре да се познават освен биологичните и физикохимичните свойства на използуваните хербициди. От същите се иска да не замърсяват защитаваните паметници и да не довеждат до промяна на тяхното оцветяване (мозайки и др.). А известно е, че някои хербициди съдържат киселини, масла и пр., които могат да доведат до такова замърсяване.

С оглед на това, че отделните растения реагират различно на хербицидите, често ще се налага да се използуват строго специфични хербициди, комбинации или системи от хербициди. Невинаги ще трябва да се работи с тотални хербициди, защото някъде ще се наложи около археологическите паметници от естетическа гледна точка, както и за предпазване на почвата от ерозия, да се запази нискорастящата естествена или изкуствено създадена тревиста или храстова растителност. В такива случаи ще се прибегне до използването на селективни хербициди.

Използваните хербициди не трябва да представляват проблем за околната среда и да не са токсични за човека, дивите и домашните животни. Те не трябва да имат неприятен мирис и да отблъскват посетителите на археологическите обекти. Въобще стремежът трябва да бъде чрез правилен подбор и използването на възможно найниски дози от хербицида да не се достигне до брутална намеса в природата.

Специфични препарати ще трябва да се използват срещу лишеите и мъховете поради тяхната биологическа особеност.

Първите стъпки, които бяха направени у нас за използването на хербициди в борбата с нежеланата растителност при археологическите обекти са доста насърчителни. През 1985 и 1986 г. в района на Опитната станция за ягодоплодни култури в гр. Костинброд върху останки от древни римски сгради бяха изведени следните опити:

През август 1985 г. бе извършено третиране с хербицида Раундъп (на база глифозат) в доза 1200 см³/дка. Пръскането се проведе с гръбна пръскачка. Преобладаващи бяха следните растителни видове:

Бяла акация — Robinia pseudoacacia
Синя жлъчка — Cichorium intybus
Шипка — Rosa canina
Пирей — Agropyrum repens.

През септември и октомври същата година неколкократно бе отчитано и проследявано действието на препарата както върху нежеланата растителност, така и за евентуално отрицателно въздействие върху самия обект. Резултатите бяха много добри — пълно загиване на посочените по-горе растителни видове, без каквито и да е повреди по третирания обект.

Окуражителните резултати доведоха до залагането през февруари 1986 г. на втори опит с гранулирания тотален хербицид Фидузит (на база дихлобенил). Гранулите бяха разхвърляни с помощта на ръчен апликатор, чрез който се извършваше и самото дозиране на препарата. Дозата 8—9 кг/дка препарат се оказа напълно ефективна срещу наличната тревиста растителност. Ефектът бе проследен по-късно по време на вегетацията на растенията. И при този опит, проведен върху зидовете на римска сграда от началото на IV век, резултатите срещу наличната плевелна растителност бяха много добри. Този ефект (пълно отстраняване на растителността) продължава да се запазва и досега (началото на 1987 г.). Благодарение на дългото си последействие Фидузит заслужава внимание и по-задълбочени проучвания с цел установяване на хербицидния му ефект и срещу други растителни видове.

Тези резултати показват, че при един правилен подбор и разумно използване хербицидите могат да бъдат ценни помощници на археолозите. Необходимо е обаче да се разшири и задълбочи работата в тази област при тясното сътрудничество между херболози, археолози, консерватори на исторически паметници и др. специалисти.

Имайки предвид качествата, които се изискват от хербицидите за използване при археологическите обекти, освен продължаването на опитите с Раундъп и Фидузит при възможност заслужава да се проучат още и следните хербициди:

1. 2,4-Д — Естерните форми на 2,4-Д са особено ефективни срещу дълбоко вкореняващите се многогодишни видове. Хербицидите на тази база се използват предимно по време на вегетацията на растенията. След като проникнат през надземните части на растенията, препаратите на база 2,4-Д се пренасят до кореновата система чрез флоема заедно с асимилатите.

2. 2,4,5-Т — Хербицидите на тази база са особено ефективни срещу дървесната и храстова растителност (върба, топола, габър, дъб, шипка, драка, лешник). Използват се също по време на вегетацията, но в някои случаи и преди това (например за пръскане в основата на дърветата).

3. Хексазинон — Предлага се под търговското наименование Велпар. Може да се използва за унищожаване на някои храстови и дървесни видове (малини, къпини, дъб, бреза и др.).

4. Тиазафлурон — На тази база е познат хербицидът Ерботан — 80% намокрим прах и 5% гранулат. Съединението се абсорбира главно от корените на растенията. При нормални условия хербицидът може да поддържа почвата чиста от нежеланата растителност в продължение на една година.

5. Карбамиди — Като тотален хербицид Диурон от тази група може да се използва по всяко време на годината, с изключение само когато почвата е замръзнала. Много добър резултат се получава, когато се приложи малко преди да започне растежът на растенията.

6. Триклопир — На тази база е известен хербицидът Гарлон 3А, който се препоръчва за борба срещу редица нежелани дървесни и храстовидни видове и много едногодишни и многогодишни плевели. Ефективен е и когато се приложи на отсечени дънери или се инжектира в дървото. При тези методи на приложение е дал добър ефект срещу видовете клен, слива и върба.

В тази статия няма да изброяваме всички възможни и перспективни хербициди, които биха могли да се проучат, но много от тях биха се оказали ефективни и изгодни за използуване срещу нежеланата растителност при опазване на археологическите обекти.

Чрез използуване на хербицидите ние ще можем да подпомогнем съхранението на археологическите и исторически паметници за идните поколения, да направим същите по-привлекателни и достъпни за толкова голямия брой страстни посетители и да улесним проучвателната и реставраторска благородна дейност на археолозите у нас.

---

[1] Колев, И. Плевелите в България. С., 1963.

[2] Любенов, Я. Справочник по хербицидите. С., 1980.

[3] Оуен, О. Опазване на природните ресурси (превод от английски). С., 1981.

[4] Христов, М. Ботаника. С., 1963.

[5] Tota, F. Les herbicides au secours des monuments historiques d'Italie. — Ciba-Geigy Revue, 3, 1979.

L'importance des herbicides dans la preservation des monuments archéologiques en Bulgarie

K. LUBENOV

(Résumé)

Dans le présent article l'auteur étudie les propriétés des végétaux bas et hauts de sécréter par leur système de racines des composés chimiques qui peuvent détruire différentes sortes de pierres, de mosaïques, de tuiles, de mortiers et autres éléments composants des monuments archéologiques. Il attire l'attention également sur l'endommagement des monuments archéologiques et des revêtements de plastiques utilisés pour leur conservation contre leur démolition mécanique par les racines des végétaux.

Après avoir passé brièvement en revue les méthodes appliqués dans le passé pour la lutte contre la végétation indésirable concernant les monuments archéologiques, l'auteur étudie plus en détail la possibilité d'utiliser dans ce but les herbicides.

L'auteur communique des données sur les premières expériences entreprises par lui pour l'utilisation des herbicides contre la végétation indésirable dans une station archéologique dans le territoire de la ville de Kostinbrod.

Il attire l'attention sur la nécessité d'une collaboration plus étroite à l'avenir entre herbologues, archéologues, conservateurs de monuments historiques et autres spécialistes.

Критика и рецензии

В. И. МАРКЕВИЧ. ПОЗДНЕ-ТРИПОЛЬСКИЕ ПЛЕМЕНА СЕВЕРНОЙ МОЛДАВИИ. КИШИНЕВ, 1984

Монографията на видния молдавски праисторик В. И. Маркевич обхваща многобройни обекти от късния период на Триполската култура на територията на Северна Молдавия, проучени лично от автора. Наблюденията, направени при разкопките, и получените изключително ценни археологически материали хвърлят нова светлина върху блестящите финални етапи на една от най-интересните праисторически култури в Европа.

Триполската култура в Молдавия се изследва от 1893 г. насам, при което са били проучени такива водещи археологически обекти като Выхватинци, Солончени, Варваровка, Костенещи, Брындзени и др.

През последните десетилетия за проучването на селищата са използувани редица модерни методи. Обектите се откриват и документират от самолет, разположението на жилищата (т. нар. триполски площадки) се регистрира с помощта на магнитометър, така че, без да са провеждани разкопки върху цялата многохектарна площ на поселенията, науката е получила данни за размерите им, общата им планировка, за гъстотата на поселищната система и за посоките на разселване на триполските племена.

Тъй като болшинството от поселенията са еднослойни, то на първо място в изучаването на културата стоят проблемите на нейната периодизация, относителна и абсолютна хронология.

Късният период на Триполската култура, предмет на рецензираната монография, отговаря на нейните фази C_1 и C_2 ($\gamma1$ и $\gamma2$) по Т. С. Пассек. В. И. Маркевич подлага на обстоен критичен анализ по-старите периодизационни концепции и формулира собствени типологически критерии за отнасяне на поселенията и некрополите към късния период на културата. Сред тях с най-висока симптоматична стойност са: светлата фина керамика с монохромна (черна или тъмнокафява рисунка; често срещащите се реалистични мотиви — слънце, танцуващи човешки фигурки, изображения на животни, растения и др.; разпадането на спиралния орнамент; появата на съдове тип „млечник" и куполовидните капаци към тях; процентното увеличение на грубата керамика със счукани миди в тестото, украсена с отпечатъци на шнур или с провличане на гребен; изправените женски глинени идоли с пробити уши; огромните по размери, радиално планирани поселения; появата на полирани кремъчни брадви, които във финалните етапи на периода са само с огледални остриета; стръмно ретушираните, отлично оформени кремъчни оръдия, брадвите — копачи тип Ариущ, Ясладани и Търгу-окна и др.

В рамките на късния етап на Триполската култура авторът различава осем „степени" (по-точно подфази) и една девета, характерна само за поречието на Днестър. Всяка една от тях е наречена по името на най-характерния обект: Каракушанска, Петренска, Варваровска, Кукутенска, Бадражска, Брындзенска, Костенещска, Гордчиенштска и финалната — Выхватинска, отговаряща на Усатово.

В отделна глава на монографията са разгледани селищата, укрепителните системи и жилищата. Най-интересният момент тук е кръглата планировка на поселенията (Майданек, Коломийщина, Попудня, Варваровка и пр.) и огромните им размери — до 480 сгради. Около свободна централна площадка, в концентрични кръгове са разположени дълги, леко трапецовидни постройки. Тази планировка, възникнала именно през този период, намира своето по-нататъшно развитие в кръговата планировка на селищата от най-ранните етапи от бронзовата епоха в Балкано-Анатолийския район (Демирчи хююк, Троя, Езеро и др.).

Особен интерес представлява детайлното и прецизно изследване на автора върху особеностите на архитектурата на Триполската архитектура. Неговите наблюдения, подкрепени с етнографски паралели, хвърлят светлина и върху редица неизяснени моменти в праисторическата архитектура на Балканския полуостров и са ценен наръчник за всеки неин изследовател. Сградите са били двуетажни, понякога с нещо като мазе. При нужда са били частично вкопавани в склона. Т. нар. триполски площадки при детайлно изследване са се оказали стабилните, носени от греди глинени подове на втория етаж на сградите. Подобни наблюдения са направени напоследък и у нас за епохата на неолита (Слатина) и енеолита (Галатин, Овчарово). Отсъствието на колова конструкция, както и някои особености на деструкциите (размити аморфни глинени натрупвания) показват, че стените на сградите са били глинобитни. Отвътре са били многократно оцветявани с бяло или червено. Възстановена е последователността на строителните мероприятия от заравняването на строителната площадка до оформянето на двускатния покрив и вътрешните съоръжения: пещ (вероятно с комин), подиуми и др.

Отбелязаната от автора тенденция да се използуват през по-късните етапи на културата в строителството дървета с все по-малък диаметър, а по-големите стволове да се разцепват на талпи е интересно указание за намаляването на дървесната растителност вследствие усилената строителна дейност на носителите на Триполската култура.

Сред оръжията от разглеждания период особено място заемат най-ранните ками. Първоначално те са изработвани от кост, по-късно към костеното тяло се прикрепва медно острие, а през финалния етап вече се използуват и малки медни ками. Към оръжията се отнася и често срещаната бойна брадва-чук от еленов рог, типологически идентична с тези, откривани у нас в мъжките късноенолитни погребения в Дуранкулак, Толбухинско. Във всяко триполско жилище се откриват биконични прешлени за вретено, украсени с нарези и набождания, както и тежести за тъкачен стан. Запазените по дъната на съдовете отпечатъци от платове са позволили на автора да проследи видовете произвеждани тъкани: рядка, груба тъкан за чували, платно с 20—20 нишки на см^2 и тъкан тип рипс с 20—22 нишки на см^2, използувани за направата на дрехи, дебели тъкани тип „черга" с тънка основа и дебел вътък (8—10 нишки на см^2), служили вероятно за черги и завивки. Очевидно нивото на тъканното производство за цяла Югоизточна Европа е било едно и също, така че са се произвеждали едни и същи тъкани. Различията между етнокултурните ареали вероятно са намирали отражение в орнаментирането на тъканите, следи от което за съжаление не са се запазили. От рисунките по съдовете се вадят заключения за женската дреха — която е с широка пола, пристегната в кръста. Плетенето с кука или игли също е било познато.

В технологията на керамиката се наблюдава използването на лентеста техника и (вероятно) въртящо се устройство за дооформяне на съдовете. Останки от грънчарски пещи със скара над огнището са констатирани в Костенещи и Варваровка. Интересно е да се отбележи, че наред с висококачествената фина керамика без опоснители в тестото и с гладка, полирана повърхност съществува груба керамика със съвсем различни форми, обикновено купи, формувана от глинено тесто със счукани миди. И двете категории керамика са равностойни компоненти на културата.

Основа на икономиката са земеделието и скотовъдството. Отглеждани са били четири вида пшеници, два вида ечемик, просо, грах, праскови и сливи. Сред домашните животни водещо място заема говедото, като само във финалния етап (Усатово) доминира овцата, което е важно указание за фундаментални климатични и екологически промени. Кости от опитомен кон, които отсъстват в по-ранните фази на Триполската култура, сега са често явление, което говори за масовото навлизане на коня в бита на човека именно през този период. Предмет на лова са били главно турът и еленът. Що се отнася до съотношението лов—животновъдство в обезпечаването на месната храна на населението, то през ранните етапи на културата делът на животновъдството е 62,72%. През по-късните етапи той спада на 52,45%. Тези съотношения обаче силно варират в степните и лесостепни райони. Предмет на събирателство са били мидите, жълъдите, дивите череши, дивити вишни, круши, ябълки, лешниците, дренките, както и семената на някои дървесни видове. Предполага се още, че предмет на събирателство са били още малините, ягодите, къпините, киселецът, копривата, лападът, дивият чесън и полезните гъби.

Разменната търговия се разглежда като важен, системно действуващ отрасъл, имащ за цел доставка на редки суровини, като например медта и кремъка.

Археологическите извори позволяват на автора да съди за развитието на семейно-родовите отношения. Така големите домове с три и повече помещения, характерни за началото на периода, биват изместени от едностайни сгради, групирани обаче по няколко на едно място. Този факт се интерпретира като признак за относителната самостоятелност на отделното семейство. Има данни още за патриархални отношения и имуществено неравенство. Крупните триполски поселения се явяват вероятно родово-племенни центрове.

В. И. Маркевич разглежда обстойно и сложната проблематика, свързана с богатата триполска пластика. Той е склонен да разглежда идолите като изображения на жрици на слънчевото божество. Находките на зооморфни фигурки с рога и на самостоятелни букраниони свидетелствуват за важното място на бика в култа като символ на мъжкото начало.

Разглеждайки връзките на къснотриполските племена с тези от съседните области, авторът подчертава тесните контакти преди всичко със съседната (в североизточна посока) култура на Фуниевидните чаши. Контактите с древноямната култура имат повече диахронен характер, но в едно ямно погребение край с. Бурсучени са открити два къснотриполски съда, което говори за контакти на синхронно ниво. Общи за късния етап на Триполската култура и културата Бодрокерестур II според автора са клюновидните дръжки. Тук трябва да отбележим, че ареалът на тяхното синхронно разпространение обхваща териториите от Балатон до Молдавия. Някои приведени от автора некалибрирани C_{14} дати, както и интересната находка на костена тока от Бриндзени, която е почти идентична с находката от Езеро (у нас погрешно интерпретирана като идол), са въвели автора в заблуждение относно възможността да постулира контакти и с културата Езеро А (ранна бронзова епоха) в Тракия. От компаративна гледна точка това твърдение не издържа критика, тъй като противоречи на предидущите, напълно приемливи синхронизации. Стратиграфски е доказано, че хоризонтът Бодрокерестур II — фуниевидни чаши — Черна вода I — късно Триполие предхожда хронологически хоризонта Баден Болераз—Чернавода III—Езеро А—Троя I.

Рецензираната монография е добре оформена полиграфически. Снабдена е с богат илюстративен материал, състоящ се от таблици, графики, черно-бели и цветни фотографии.

Пълнотата на изследването и богатството на изворовия материал, обхванат в книгата, я прави незаменима за всеки изследовател, посветил се на проблемите на прехода от енеолита към бронзовата епоха, към който период, като цяло, спада късната Триполска култура. Представеният в изданието богат археологически материал отлично илюстрира големия размах, отбелязан от носителите на Триполската култура след загиването на блестящите северноБалкански енеолитни общества, чийто представител културният комплекс Коджадермен—Гумелница—Караново VI, е синхронен само на ранния и средния етап от развитието на комплекса Кукутени—Триполие. Многобройни са паралелите, които могат да се открият между материалите от нашите земи и включените в книгата находки и теренни ситуации.

ХЕНРИЕТА ТОДОРОВА

MALGORZATA BIERNACKA-LUBANSKA. THE ROMAN AND EARLY-BYZANTINE FORTIFICATIONS OF LOWER MOESIA AND NORTHERN THRACE. WROCLAW etc., 1982. 285 p., ill.

Авторката на разглежданата монография д-р М. Биернацка-Любанска е добре позната на българските изследвачи, работещи в полето на античната археология.

В увода на „Римските и ранновизантийски укрепления на Долна Мизия и Северна Тракия“ авторката изтъква мотивите, подбудили я към разработването на тази тема, и формулира основните цели на своето изследване: да определи характерните черти в топографията на укрепителните съоръжения; да направи опит за систематизация на отбранителните обекти; да се установи равнището на строителното изкуство и техниката; да се проследят основните видове отбранителни елементи; да се определят, доколкото е възможно, главните тенденции и степени в развитието на фортификацията от римския период и нейното влияние върху укрепителното изкуство от по-късно време.

Необходимостта от комплексен подход при разработването на тази обширна проблематика никой никога не е отричал, още по-малко пък необходимостта от синтез в научно отношение. Неправилно е следователно да се обяснява липсата на цялостно, изчерпателно изследване на римското укрепително изкуство в България (а и въобще!) с „плачевна липса на интерес към общото състояние на фортификацията“. Авторката сама признава, че е необходимо първоначално натрупване на достоверна научна информация — етап, закономерно предхождащ синтеза.

От края на миналия век досега бяха публикувани с различно качество внушително количество паметници на античната фортификация. Засегнати бяха в по-голяма или по-малка степен редица проблеми, свързани с изворознанието, топографията, типологията, пространственото развитие, строителните особености, историята и периодизацията на крепостното строителство по нашите земи през разглежданата епоха. Това доведе и до първите по-значителни обобщения: студията за развитието на римската укрепителна система на Т. Иванов[1] и, разбира се, кратката, но твърде съдържателна работа на Д. Овчаров за ранновизантийското крепостно строителство по нашите земи[2] (между впрочем, само бегло спомената на с. 26, макар че има твърде голямо отношение към втората половина от книгата на М. Биернацка). Не бива да се забравя, че поради изключителната важност на нашите земи за Рим и Византия през целия период от I до VI в. континюитет се наблюдава в редица укрепени обекти. Вследствие постоянното поправяне, преустрояване и цялостно преизграждане на укрепленията на едно и също място, естествено е да се най-добре запазени и проучени по-късните строителни фази, което неизбежно затруднява монографичното изследване на ранноримската фортификация у нас на сегашния етап на археологическите проучвания.

Не откривам основание в категоричното становище на авторката, че не са предприемани опити за проследяване историята на римските укрепления (с. 8). Специално що се отнася до локализираните укрепени центрове в нашите земи, налице са значително количество студии, проследяващи тяхното развитие на базата на писмените извори и на достиженията в археологическото им проучване. Ще се огранича само със споменаването на сборника от публикувани по-рано статии на В. Велков, посветени на римските градове в България и на други проблеми от старата история на нашите земи[3].

Абсолютно необходимо при подобно изследване е уточняването на използуваната терминология — както по отношение на отбранителните елементи, така и относно типовете отбранителни съоръжения. Напълно целесъобразно авторката предприема това още в увода (с. 11).

След като пояснява смисъла, в който тя разбира и използува термините castra, castellum, praesidium, burgus, М. Биернацка съобщава, че по-малките от тях укрепления (с гарнизон от около дузина или по-малко души) ще назовава с английската дума fort. Но какво се получава! На същата страница, в бел. 19, четем: „Fort“ ще се използува за по-малките укрепления, такива като лагерите на по-малки от легионите военни части и на помощни части, а „fortlet“ — когато става дума за твърде малки обекти, като тези от типа бургус — наблюдателна кула.“ При това положение никак не е чудно, че на с. 58 срещаме Ятрус, Алмус и Димум, определени като fortlets, а на с. 76 — Трансмариска като сигнално-наблюдателна кула!

В края на увода М. Биернацка се спира и на историко-географския ареал, обект на нейната работа. Най-общо той е посочен като Долна Мизия и Северна Тракия — определение, твърде неясно при избрания хронологически обхват поради променливия териториално-административен еквивалент на тези географски имена през периода I—VI в. Тракия от I до края на III в. е провинция, а от реформите на Диоклетиан — и диоцез, включващ още пет провинции (Долна или Втора Мизия, Малка Скития, Европа, Хемимонт, Родопе) освен едноименната. Какво тогава обхваща понятието Северна Тракия в разглежданата работа? При изясняването на териториалния обсег М. Биернацка прибягва все пак до някои уточнения. Ето в какво се състоят те: изключена е Северна Добруджа, а са включени части от Горна Мизия и Македония. Мотивировката е неубедителна. Наличието на монографично изследване (това на Х. Гайевска) и включването в края на III в. в новообособената провинция Малка Скития на Северна Добруджа едва ли са аргументи за елиминирането ѝ от въпросното изследване. Нито пък „културното единство и хомогенност“ на Горна и Долна Мизия, смятам, дават основание за включването на Видинския край в изложението. При разглеждането на римската укрепителна система следва да се изхожда не от културна общност, а от военностратегическите съображения на централната власт. Не бива да се забравя, че от завладяването до евакуирането на Дакия (106—ок. 272 г.) по-голямата част от Долна Мизия остава гранична зона (и то от първостепенно значение) за разлика от Горна Мизия, което води до съвсем друга политика на Рим в областта на фортификацията и военното дело въобще в двете провинции. Предполагам всеки ще се съгласи, че игнорирането на една значителна и изключително важна в стратегическо отношение част от Долна Мизия в лицето на Северна Добруджа, явяваща се буферна зона между варварския свят и цивилизацията през разглежданата епоха (и при това твърде добре проучена!), е недопустимо. Въобще подходът към проблемите на старата история от гледна точка на сегашните политически реалности е неоправдан и неправилен.

Смятам за необходимо да се спра и на още един въпрос — хронологическия обхват на изследването. Както бе споменато, а и както сочи заглавието, авторката се занимава с фортификацията на територията на днешна България от периода I—VI в. Установено и общоприето е обособяването в тези хронологически рамки на два основни подпериода — римски (I—III в.) и късноантичен (IV—VI в., който обхваща късноримската и ранновизантийската епоха по тези земи). Периодизацията е извършена въз основа на съществените промени в обществено-икономическите отношения, а като резултат от това и в политическото и културното развитие. Тази принципна постановка би следвало да лежи в основата на всяко частно изследване, касаещо периода I—VI в., респ. и разглежданото сега.

На с. 12 авторката изяснява понятията римски, късноримски и ранновизантийски, но само в хронологически аспект, без това да се превърне в историческа и методологическа база за структурирането на работата ѝ. Единствено правилно би било, според мен, изследването да се раздели на две повече или по-малко самостоятелни части, анализиращи съответно римската (I—III в.) и късноантичната (IV—VI в.) фортификация, като всяка от частите се предхожда от преглед на обществено-икономическото и политическото развитие на обхванатия от работата ареал и произхождащите от това основни военностратегически цели на централната власт, което би помогнало за изясняването на особеностите в укрепителната дейност. Такова относително независимо разглеждане на двата основни периода (в които могат и трябва да се обособят отделни етапи) значително би повишило качеството на обобщението за развитието на военно-строителната концепция в този район, изяснявайки мотивите, определящи различните тенденции и конкретните промени.

Изложението е подредено в шест глави, всяка от които е допълнително детайлно структурирана.

В I глава е направен преглед на досегашните проучвания по темата.

Посвещавайки II глава на изворите, авторката ги обособява в три основни групи (археологически, писмени и иконографски) и ги подлага на анализ. По отношение на археологическите паметници М. Биернацка пояснява, че няма да включи многобройните укрепления от Северна Тракия, описани и определени от П. Делирадев в неговото съчинение „Принос към историческата география на Тракия“ като стари или антични. На с. 80—84, 88 и в приложения към книгата каталог обаче са цитирани десетки укрепителни съоръжения, единствени сведения за които тя черпи от „отречения“ по-горе от самата нея автор.

Систематизацията и топографията на укрепленията са предмет на III глава.

Формулирани са две основни групи: гранични и вътрешни укрепителни съоръжения. Към първата група са отнесени укрепленията по Дунавския лимес, по черноморския бряг и по междупровинциалните граници и границите на градските територии. Вътрешната фортификация обхваща селищните отбранителни съоръжения, стратегическите укрепления и укрепления за вътрешна сигурност, отбранителните съоръжения на земеделски обекти и други укрепления (преизползувани тракийски рефугиуми, съоръжения, охраняващи водоизточници и мостове, защитни прегради). В отделен параграф е направена характеристика на най-важните топографски особености на фортификационните съоръжения. След твърде подробната систематизация на укрепленията по тип и предназначение буди недоумение и е необосновано, според мен, търсенето и определянето на характерни черти в топографията им по нова структура, съобразно която те са разгледани в четири групи според географското си положение: крайдунавски, черноморски, укрепления в Дунавската равнина и в Предбалкана и укрепления на юг от Стара планина и в Тракийската низина. Естествено е при такъв подход да се достигне до „значителни“ топографски обобщения, като например това, че „укрепленията в Дунавската равнина заемали площ от 0,5 до 70 ха“ (с. 98).

Не географското положение, а предназначението (типът) и конкретната историческа ситуация (т. е. времето на изграждането) са критериите, от които би трябвало да се ръководи изследвачът на характерните черти в топографията на римските и ранновизантийски укрепления, като държи сметка, разбира се, за спецификата на релефа в дадения район.

Трябва да се направят и някои по-частни бележки.

Недопустимо е представянето на Хадриановата и Антониновата стена във Великобритания (типични лимеси) като най-точни паралели на имащите локално значение късноантични преградни зидове в Източния Балкан.

При все че в историческата наука никога не е била спорна локализацията на Утус в градището между Гулянци и Милковица (Плевенски окръг), М. Биернацка го поставя при Сомовит. Що се отнася до укреплението при Сомовит, то тук вече се утвърди локализацията на Луцернариабургус[4].

А как да си обясним следния парадокс?

На с. 84 крепостите при с. Одърци, Храброво, Кап. Димитрово и Балик (Толбухински окръг) са означени като укрепени земеделски поселения. Само 14 страници по-нататък (с. 98) същите са определени като „чисто стратегически крепости, възникнали през IV—V в. поради варварските нашествия“.

В IV глава са разгледани въпросите на строителната техника. Тя се състои от две основни части: в първата се разглеждат строителните материали по вид и предназначение, както и инструментите и приспособленията, използувани при строителството на укрепителни съоръжения, а във втората част авторката се спира на главните строителни принципи и начини при изграждането на техните основи, стените на кулите и видовете покрития на порти и кули.

В глава V са подложени на анализ основните типове отбранителни елементи: стени, протейхизми, кули, порти, потерни, барбикани, ровове, слухови коридори и валове. Разгледани са техните разновидности и строителни особености и е посочена възприетата хронология в развитието им. Въпреки старанието си авторката е допуснала някои неточности.

Вътрешните пиластри по крепостните зидове на Августа Траяна, Нове, Пауталия, Шуменската крепост (а и разкритите напоследък на Хисарлъка в Сливен) не са служели толкова за заздравяване на стените (с. 144), колкото за създаване на условия за изграждане на по-широка бойна платформа, улесняваща действията на защитниците на крепостта.

Източната стена на Абритус не е била снабдена с единствена (с. 150), а с четири кули (без да се смята тази, фланкираща от юг източната порта).

Неоправдано е използуването като синоними на термини с конкретно съдържание, характеризиращи формата на крепостните кули. Така на с. 151 авторката нарича кръглите кули „сферични“ — определение, напълно лишено от смисъл. Едно и също е според нея „подковообразна“ и U-видна кула (пак там). Малко по-долу (с. 153) тя говори за „подковообразни, наричани понякога ветрилообразни кули“.

Абсолютно недопустимо е да се дават примери за полукръгли и кръгли кули с Никополис ад Иструм (с. 160, 186), тъй като досега тук не е проучена нито една кула, а що се отнася до водопровода, той е влизал в града не под северната (с. 185), а под западната порта.

М. Биернацка обособява един специфичен отбранителен елемент — свободностоящата кула, изнесена пред линията на крепостните стени и предназначена да осигурява допълнителна защита на крепостната порта (с. 194), известна в средновековната фортификация като „барбикан“. Неоспорими археологически свидетелства за съществуването на барбикани в антични укрепления обаче няма — както от територията на България, така (доколкото ми е известно) и от другите римски провинции. Не може да се използува и като аргумент за формулиране на подобна теза известният строителен надпис от Монтана от 258 г.[5]

Интерес представлява интерпретацията на разкритите подземни галерии, свързани с отбранителните съоръжения на Августа Траяна, като слухови коридори (с. 196). Предназначението на този интересен и неизвестен в българската археологическа литература отбранителен елемент било защитниците своевременно да се осведомят за предприемането от обсаждащите на сапьорни работи с цел подкопаване на стената или проникване в града. Подземните коридори за патрулиране на стражата били тесни и следвали направлението на крепостната стена.

В VI глава М. Биернацка прави преглед на развитието на римското и ранновизантийското укрепително строителство. Обособени са четири периода: 1) I в. от н. е.; 2) II — средата на III в.; 3) втората половина на III—IV в. и 4) края на IV—VII в. Обърнато е внимание и на влиянието на античната фортификация върху това от епохата на Първото и Второто българско царство. Съответствието между определените от авторката четири основни етапа в развитието на античното укрепително изкуство и приетата периодизация на политическата история на разглеждания район обаче не е „факт от известно значение“ (с. 220), а напълно закономерно.

Тази глава значително превъзхожда по качества другите части на изложението, преобладаващо място в които заема описателството и вещеведският подход — несъвместими според мен с поставените цели на изследването. Трябва да се внесат все пак някои фактологически корекции.

Веспасиан не създал, а реорганизирал Дунавската флота. Въз основа на изворовия материал възникването ѝ се отнася от изследвачите още към времето на Август.

Мизия била разделена на две части не след дакийската война на Домициан, а преди нея, като елемент от подготовката ѝ.

Не може да се каже, че са окончателно изяснени въпросите около произхода на муниципиите в римските провинции. Все пак преобладава мнението, че в муниципиален ранг били издигани не крайлагерните канаби, а близкостоящите викуси.

Никакви основания не съществуват създаването на емпориите да се приписва на Траян (с. 210). Епиграфските паметници показват, че възникването им се отнася към втората половина на II и началото на III в.

Авторката споделя (с малки уговорки) становището на Т. Сарновски[6] за първенствуващата роля на Долнодунавския район в развитието на римската фортификация (с. 210, 222). Задълбочените изследвания на Т. Бехерт[7] и Т. Иванов[8] обаче аргументирано показват, че новостите в укрепителното изкуство се разпространяват в Европа от Северна Африка, Сирия и Арабия.

В заключението на своята работа М. Биернацка отново излага някои от основните си изводи. Тук тя формулира „теорията" си за съществуването на три отбранителни линии, защищаващи Долна Мизия и Северна Тракия. Те били разположени от запад на изток, успоредно една на друга (с. 224). Дунавският лимес представлявал първа преграда срещу нашествията от север. Втората линия, създадена през II в., включвала укрепленията, разположени покрай пътя Наисус—Монтана—Мелта—Никополис ад Иструм—Марцианополис. Стара планина с крепостите, издигнати за охрана на проходите, съставлявала третото препятствие. Допълнителна и последна преграда представлявали укрепените от втората половина на II в. градове в Тракия—Пауталия, Сердика, Филипополис, Августа Траяна и др.

Следва да се отбележи, че съществуването на укрепителна линия по протежение на пътя Наисус—Марцианопол, както и самият път поставят твърде много въпросителни. Не става ясно и към коя от формулираните отбранителни линии се отнасят многобройните укрепления от Предбалкана.

В българската историческа литература отдавна аргументирано е показано съществуването на три основни защитни пояса по нашите земи, изградени в периода I—VI в.: Дунавски, Балкански и Странджанско-Родопски[9]. Тъй като всяка нова теория се нуждае от доказателства, М. Биернацка би трябвало да обоснове своите виждания по въпроса, а не да ги излага в аксиоматична форма.

Към монографията е приложен каталог, съдържащ кратки сведения и по-важната литература за 377 антични укрепления от територията на България. Въпреки предназначението си да попълни една празнина и да подпомогне изследвачите на античната фортификация, каталогът едва ли ще изпълни възлаганите му функции, поради големите непълноти и редицата неточности в локализацията и определянето на типологията на обектите. Неизвестно защо, при съставянето му авторката не е използувала редица добре известни и често използувани по-стари и по-нови работи, съдържащи много сведения за укрепителни съоръжения по нашите земи, като например тези на Д. Цончев[10], Ст. Стефанов[11], Д. Джонова-Митова[12], многочислените трудове на братя Шкорпил и др. Освен това почти едновременно с излизането от печат на книгата на М. Биернацка, науката се сдоби с каталога на Р. Рашев[13], който предлага неизмеримо по-пълна информация за античното крепостно строителство от Балкано-Дунавския район.

В края на книгата са поместени списъци на съкращенията и на по-често използуваната литература, резюме на полски език и показалец на географските имена.

Изложението е богато и в общи линии удачно илюстрирано с планове, снимки и графични изображения на укрепления или техни елементи от разглеждания район. Трябва да поправя все пак допуснатите грешки в надписите: на с. 65 (фиг. 25) е представен планът не на легионния лагер Дуросторум, а на турската крепост Силистра; на с. 103 (фиг. 57) е изобразена средновековната крепост „Камъка" край Оряхово, а не късноантичната крепост при Садовец; на с. 132 (фиг. 72) е поместен ситуационният план и схемата на укрепителните съоръжения на кастела Августе при Хърлец, а не на Асамус, както твърди авторката; фиг. 127 на с. 184 показва плана на кулите с караулните помещения не само на крепостта при Долна Кабда, но и на т. нар. „Крумово кале" край Търговище.

СЕРГЕЙ ТОРБАТОВ

---

[1] Иванов, Т. Абритус. Римски кастел и ранновизантийски град в Долна Мизия. Т. I. С., 1980, с. 153 сл.

[2] Овчаров, Д. Ранновизантийското крепостно строителство по нашите земи (V—VII в.) — ИБИД, XXIX, 1974, с. 223 сл.

[3] Velkov, V. Roman Cities in Bulgaria. Amsterdam, 1980.

[4] Ковачева, Т. Останки от римската епоха край с. Сомовит и местонахождението на Lucernariaburgus. — ИМСЗБ, I, 1977, с. 249 сл.

[5] CIL, III, 7450.

[6] Sarnowski, T. Novae jako siedziba pierwszego legionu italskiego. — Archeologia, 27, 1976, p. 54.

[7] Bechert, T. Römische Lagertore und ihre Bauinschriften, Bonner Jahrbücher, 171, 1971, S.260.

[8] Иванов, Т. Цит. съч., с. 222.

[9] Вж. обобщение у Овчаров, Д. Византийски и български крепости V—X век. С., 1982, 19—20.

[10] Цончев, Д. Старините по северните склонове на Еленския и Сливенския балкан. — ГНАМП, I, 1948, с. 113 сл.; Археологически паметници по южните склонове на Панагюрска Средна гора. С., 1963.

[11] Стефанов, Ст. Старините по долния басейн на Янгра. С., 1956.

[12] Джонова-Митова, Д. Археологически паметници в Плевенски окръг. С., 1979.

[13] Рашев, Р. Старобългарски укрепления на Долния Дунав (VII—XI в.). Варна, 1982, с. 180 сл.

АНТОНИЙ ХАНДЖИЙСКИ. ОБИТЕЛИ В СКАЛИТЕ. С., 1985. 154 с.

Напоследък скалните манастири у нас предизвикаха оправдан интерес. При направените нови проучвания бяха уточнени не само начинът на оформление и функционалното предназначение на техните помещения, но по техните стени бяха открити много неизвестни досега рисунки, знаци и средновековни български надписи-графити. В резултат на това в ред наши периодични издания се появиха много публикации.

И ето издателство „Септември" е имало хубавата идея да издаде на български и някои западни езици книга за тези късноантични и най-вече средновековни обители, намиращи се в различни краища на страната ни. Може би по-правилно ще бъде да наречем изданието албум, тъй като основната му част е снимков материал (130 страници), а предшестващите го 24 — кратък текст с общ познавателен характер. Илюстрациите наброяват 170 фотоса, в преобладаващата си част цветни, повечето от които се отличават с високи художествени качества и дават добра зрителна представа за паметниците. Добре би било, ако бяха дадени цветни фотоси и на великолепните фризове в притвора на църквата на Големия Нисовски манастир (с. 120—122). Според нас по-правилно щеше да бъде, ако фотосите бяха подредени последователно по географското разположение на обителите, като се почне с тия край черноморското ни крайбрежие, които са най-ранни (от късната античност), и последователно на запад. Всички фотоси са придружени с обяснителни текстове. За съжаление някои от тях са погрешни. Така например на с. 43—46 е отбелязано, че обектите са при с. Могила, Шуменско (в текста — Варненско), докато всъщност те са при с. Косово, Шуменско. Фотосите на с. 114—115 са на манастира в м. Куклите, разположен източно от с. Своленик, Русенско, а не при гр. Хлебарово, Разградско. Скалната обител на с. 116 не е при гр. Сеново, Разградско, а в м. Калугерица при гр. Ветово, Русенско. На с. 141—142 е заснет комплексът Кръщелната, а не Затрупаната църква при с. Иваново.

Ще се спрем по-подробно върху текстовата част на труда. В нейните четири раздела са разгледани ред въпроси, свързани със скалните манастири у нас: географското им разположение, архитектурните им особености и срещаните в тях надписи, знаци, рисунки и стенописи.

В краткия обзор за разположението на скалните обители са допуснати някои неточности. Така например килиите в Пещерни дол при Косово се намират не на левия му бряг (с. 8), а на десния. Същата грешка е допусната и за Големия Нисовски манастир (с. 11). Едва ли читателят ще разбере за кой манастир при Сеново се отнася описанието (с. 11), тъй като не е посочена местността, в която се намира, а същевременно не е направена съответната препратка към фотоса. Касае се всъщност за скалния манастир „Св. Димитър“ в м. Шанлък карана (не канара!). При това описанието на плана и размерите на църквата са неточни (те са значително по-големи!). Помещенията на „Манастира“ при с. Кривня (сега присъединено към Сеново) са разположени не на 16 м височина, а на 8 м, а църквата отдавна не съществува. В м. Стенето има само естествени пещери, които на места носят следи от изкуствена обработка, но явно не са били използвани за обител. Манастирът при с. Писанец, Русенско, чието „описание“ прави авторът, не съществува от десетилетия, тъй като е разрушен изцяло при вадене на камък. Твърдението за „широко застъпена сакралност“ на Алботинския манастир понеже в него имало голям брой скални гробове е неправилно, тъй като не те определят този му характер, а самата му функция като обител. Такива гробове, в по-малък или по-голям брой, има в много други скални манастири (Москов дол при с. Червен, Раклена пещера на Суха река, Иваново, Косовския манастир и др.) и тяхното наличие е функционално свързано с тези паметници. Що се касае до скалните гробници при с. Камен бряг, новите проучвания сочат, че те са от късноантично време и не са едновременни с мегалитните паметници в Сакар, Странджа и Източните Родопи (с. 14—15).

В раздела „Писмени паметници“ (с. 16—19) авторът е допуснал също ред неточности. На първо място тук трябва да се отбележат тези в Ивановските обители. Надписът на Иво Граматик от църквата в Господев дол не е от XIII в. (с. 12 и 17), а от XIV в. (1322—1323 г.). Последните изследвания установиха, че в надписа става дума не за цар Георги Тертер I, който бил станал поп, а за смъртта на цар Георги Тертер II. Също така вече е отхвърлено произволното твърдение, че скалният гроб в Кръщелната е на Георги Тертер I. Що се отнася до отбелязаната година в надписа на Дамян, тя не е по византийско леточисление, а по сътворение на света. Непълнота в изписването ѝ няма — тя е 6799, т. е. 1290—1291 г. Неточно са предадени някои лични имена в надписи — Авеси, вм. Аверки, Неофант, вм. Неофит и др. Очевидно най-новата литература за тези надписи са останали неизвестни на автора.

Последните изследвания на Михаил Мичев категорично потвърждават, че надписите в пещерите при с. Царевец, Врачанско, както и събитията, които те отразяват, не са „най-общо от XVI—XVIII в.“, а между тях има и такива, които могат със сигурност да бъдат датирани значително по-рано — от XIV в. Надписите в скалния манастир при с. Рояк са изсечени не на източната, а на северната стена на притвора. Неправилно е твърдението, че епитетът „багренороден“ се давал на синовете и дъщерите на царя, а така е бил наричан само първородният му син. Грузинските надписи в най-северната (а не най-източната!) килия на комплекса над стария път за с. Кривня (не Кривина!), Провадийско, са три, а не четири.

А. Ханджийски дели рисунките-графити по скалните стени на обителите на две групи: линеарни и обемни. Дали рисунката е линеарна, или обемна, е несъмнено в зависимост от умението на отделното лице, което го е направило. Оттам идва стилизираният и по-опростен рисунък или по-умелото пластично и реалистично предаване на изображението. Авторът обаче неправилно ги определя само като плод на „тесния контакт на средновековния българин с природата“. Като изключим една сравнително малка част от тях, които са свързани с християнски мотиви, анализът на голяма част от останалите сочи, че те са останки от езически представи у българина от това време. Рисунките на маски едва ли можем да свържем с шаманството у прабългарите, защото няколкото човешки изображения, определени от някои наши изследвачи като на шамани, са предадени без маски. Тук по-вероятно се касае за космогонни и демонологични представи, които виждаме отразени в някои и до днес запазени народни обичаи и най-вече кукерските.

Неправилно авторът поставя равенство между многобройните кръстове, надраскани по стените на скалните обители, с езическите знаци. Докато последните имат предпазно значение, първите са израз на християнска ревност и смирение, поставени от богомолци за измоление опрощение на „земните грехове“. Това се потвърждава и от някои кратки надписи, които понякога ги съпровождат, съдържащи личното име на богомолеца и думи като „многогрешни“, „прости“ и пр. Произволно е накрая и предположението на А. Ханджийски за така наречените от него „таблични изображения“, или „непозната система за записване на информация“, че са по-архаични и могат да бъдат отнесени към праисторическата бронзова епоха (с. 23). Фактът, че те се срещат върху обработени през средновековието скални стени на помещения в манастирите при Крепча, Сеново, Кривня и др., изключват това.

Стенописите в църквата в Москов дол при Червенската крепост са придружени с гръцки надписи, които едва ли говорят, че те са от началото на XIV в. Това е толкова по-изключено, като имаме предвид, че по това време Червен е митрополитско седалище към Търновската патриаршия. Тези надписи дават основание да се предположи, че въпросните стенописи са от времето на османското владичество, когато този български митрополитски център е бил вече подчинен на Цариградската патриаршия, съпроводен с налагането на гръцката писменост.

А. Ханджийски е ползвал в значителна степен и някои други публикации, без да ги посочи в приложения списък на литературата. Тъй като не е специалист в материята, която разглежда, той компилира разгледаните въпроси от научната литература, в която те са разработени. Разбира се, в това няма нищо нередно. Бедата е в това, че тъкмо тогава той е показал неумение да ги прецени, съпостави и направи верни изводи. Поради това трудът е трябвало да бъде рецензиран от специалисти. В това отношение редакторската намеса на Светла Мангърова се е оказала неудачна.

Независимо от тези слабости не можем да не поздравим усилията на автора за направеното. Нашите бележки имат за цел единствено да ориентират по-добре читателя, а, от друга страна, да спомогнат при едно ново издание на книгата да бъдат избегнати посочените пропуски и грешки.

АРА МАРГОС

Преглед

Изложба „Ювелирството от елинистическата епоха Таранто“, Италия

От 8 март до 20 септември 1986 г. Народният археологически музей в гр. Таранто представи една извънредно важна изложба, която бе организирана от Археологическата дирекция на окръг Пулия. Изложени бяха предмети, изработени от благороден метал, открити от миналия век до наши дни в територията на античната спартанска колония Тарас (дн. Таранто) и в областта, която е свързана в икономическо отношение с нея. Хронологически тя обхваща един от най-важните периоди на античността — елинистическата епоха (втората половина на IV—първата половина на I в. пр. н. е.), която едновременно с това е и един от възловите моменти в живота на колонията. Това е времето на големия разцвет и постепенен упадък на Тарас, който губи своята самостоятелност и се включва в новата римска политическа структура.

Накитите от Тарас, заедно с други златни изделия от античнa Италия, частично вече са били представяни в две други изложби в Рим (1946) и в Торино и Бари (1961). Новата изложба има по-различен облик. За разлика от предишните тя е посветена само на ювелирството от Тарас и в нея са включени около 300 експоната. Между тях фигурират и много непубликувани находки както от миналото, така и наскоро открити. Новото в изложбата е, че скъпите предмети не са представени сами за себе си, а са включени в техния археологически контекст. В четири от залите на музея са подредени в хронологическа последователност материали от посочената епоха, заедно с по-значителни погребални комплекси. В експозицията са намерили място и други археологически материали, които подчертават връзките между ювелирството и изображенията върху керамиката, теракотите и други предмети от същото време.

Накитите хвърлят нова светлина върху ювелирството в Тарас и върху неговите връзки с най-големите центрове на елинистическия свят. Изложени са разнообразни по форма и изпълнение венци, диадеми, обеци, огърлици, гривни, пръстени.

Представени са общо осем вида венци. Заедно с типа венци от лаврови листа, познат и в България от Могиланската могила във Враца и Рогозен, застъпени са и венци с бръшлянови сърцевидни листа, с бръшлянови триделни листа, както и венци от мирт и рози. Хронологически те се включват в границите от втората половина на IV до II в. пр. н. е. Венците с лаврови листа от типа, открит във Враца, в Тарас се отнасят към периода между втората половина на IV в. и началото на III в. пр. н. е.

Между най-хубавите екземпляри може да се посочи венецът от с. Сера д'Оро. Той е направен от отделни букетчета от различни цветя, листа, жълъди и ластари, върху които са кацнали малки буболечки, а между растителните елементи са включени три изображения на Ннке и две на Ерос. В неговата виртуозна изработка ясно се чувствува свободното прилагане на различни композиционни елементи, характерни за изкуството на Тарас.

По отношение на венците в Тарас се забелязва едно явление, обратно на това, констатирано в Тракия. В Тракия под влиянието на различни историко-социални фактори през IV—III в. пр. н. е. се преминава от употребата на благородни метали към по-евтин метал за направата им. В Тарас бронзовите венци са разпространени през втората половина на IV в. и първите десетилетия на III в. пр. н. е., а през III и II в. пр. н. е. се заместват от златни.

Диадемите са четири вида и датират от IV до началото на II в. пр. н. е. Най-ценният експонат е диадемата от гр. Каноса, която представлява един шедьовър на тарантското златарство от края на III—началото на II в. пр. н. е. Върху златната основа на диадемата са вградени скъпоценни камъни, а златната повърхност на цветчетата и листата е покрита с червен, син, жълт, бял, зелен и други цветове емайл, което създава ярки цветови контрасти.

Златната диадема от с. Качиавилани и тази, изобразена върху една глинена женска глава от Таранто, показват известни аналогии с диадемата върху ритона от Панагюрското съкровище, изработен като глава на амазонка. Твърде вероятно е панделката, която се спуска по задната страна на „шлема“ на амазонката и която е необичайна за такова изображение, да е част от диадема от типа на златните, поставени върху основа от нетраен материал.

Голям брой са представените в изложбата обеци (IV—I в. пр. н. е.). Застъпени са шест типа, между които и такива, каквито са добре известни от тракийските погребения. Доста разпространени са ладиевидните обеци. Те са представени от най-опростения вариант (например като тези от Ранковци — Гоце Делчев), до много сложни модели с украса от растителни елементи и филигран (подобни на тези от Могиланската могила във Враца). И едните, и другите произхождат от погребения от IV в. пр. н. е. и главно от втората половина на века. Засвидетелстван е също така и типът, завършващ с лъвска глава в единия си край, разпространен в Тарас през втората половина на IV в. и началото на III в. пр. н. е. Този тип е добре познат и в Тракия, например в находките от Мезек, Мадара, Варна. Много добре са представени обеците с диск и висулка с разнообразни форми — женска глава, пирамидка, конус, съд, птица, Ерос — които често са част от инвентара на погребения от IV—II в. пр. н. е.

Огърлиците от Тарас, съпоставени с подобни накити от Тракия, ясно очертават съвсем различните вкусове в двете географски области. Това са огърлици от мъниста, от двойно скачени бримки, от сплетена лента, от лента с висулки, от двойно скачени бримки с цветни мъниста и възли, които се характеризират с изящество и деликатност в изработката и мяра в украсата. Те са разпространени през периода от втората половина на IV в. до I в. пр. н. е. Сред тях особено се откроява огърлицата на Мотола, която е чудесен пример за големите постижения на ювелирното изкуство в Тарас през първата четвърт на III в. пр. н. е. Тя е изработена от златна лента, сплетена в шест верижки от двойни бримки и завършва с по една палмета в двата края.

В изложбата е представен и типът огърлица, която в Тракия е известна само от изобразяването ѝ върху ритоните от Панагюрското съкровище във форма на глава на амазонка. Подражания на този вид златни огърлици, изработени от позлатена глина, се срещат към края на IV в. пр. н. е.

Гривните са от по-рядко срещаните накити. И тук, както и в Тракия, от края на IV до първите десетилетия на II в. пр. н. е. се срещаг затворени гривни, гривни с отворени краища и спираловидни.

Изложените пръстени дават една сравнително точна представа за развитието на това производство в Тарас през елинистическата епоха. Застъпени са няколко типа: скарабеоиди (с най-голямо развитие през 350—300 г. пр. н. е.), с плочка — гладка, гравирана или с релефна украса (втората половина на IV—средата на III, много рядко срещани през първата половина на II в. пр. н. е.), с камък в гнездото на пръстена (IV—I в. пр. н. е.), с обикновена халка (IV—I в. пр. н. е.). Между най-представителните екземпляри са един пръстен от Мотола и един от Таранто. Върху плочката на първия е изобразена идеализирана женска глава. Много прецизната изработка позволява ясно да се различат даже накитите на жената: огърлица с висулки и дисковидни обеци с висулка във формата на Ерос. Върху камъка на втория пръстен е представена женска фигура, която вероятно пълни съд с вода.

Изложени са също копчета, фибули и други предмети, свързани с украсата. Най-ранните представени златни и сребърни копчета са от втората половина на IV в. пр. н. е. От предметите, тясно свързани с жената, особен интерес представляват оловните пиксиди, открити в Таранто и датиращи откъм края на IV—средата на II в. пр. н. е. В една от тях, разделена отвътре на три, са се запазили остатъци от бяло вещество, вероятно оловно белило и крем.

Съвсем ограничено е мястото, отделено в изложбата на торевтиката, която е представена с произведения от края на IV и главно от III в. пр. н. е. Някои от тях веднага привличат вниманието с интересните си изображения и високите си стилистически качества. Могат да се посочат например кутийката във форма на мида с изображение на Нереида върху Кетос или едно огледало, украсено с Афродита и два Ероса, и двата предмета са намерени в Каноса. Без съмнение един от най-редките предмети е бронзовата „орехотрошачка“ със златна пластинка, намерена в с. Рондинела. Досега е известен само още един подобен предмет, открит в Локри, който сега се намира в Реджио Калабрия.

От изложбата ясно се вижда, че III в. пр. н. е. се очертава като период на най-голям разцвет на ювелирството в колонията Тарас и нейния хинтерланд. През този период тарантското производство, от една страна, се увеличава, а, от друга, придобива своя физиономия с изявено предпочитание към някои стилистични похвати и иконографски мотиви. Накитите, представени в Таранто, също така показват едно отворено за външни влияния занаятчийство, което сочи очевидни връзки с ювелирството в Александрия, Етрурия, а както подсказват и много паралели с материалите, открити в Тракия, и въобще с Балканската област.

В изложбата „Ювелирството от елинистическата епоха в Таранто“ изпъкват и други важни моменти, тясно свързани с общественото развитие на гърците от колонията и на местното население, с погребалните обичаи и др.

Добре подчертана е например разликата между умерено богатия погребален инвентар на тарантските жители и разкошът в погребенията на местното население. Тази разлика напомня положението, засвидетелствувано както в Тракия, така и в други географски области с по-малко разчленени политико-социални структури и по-малко „демократични“ в сравнение с гръцките полиси. Местната аристокрация е внасяла скъпи предмети, за да се покаже в живота и в пищните погребални тържества, както и за да изтъкне пред местното население социалното си положение, богатството си, а следователно и политическата и икономическата си власт.

Погребалният инвентар от погребението на жена в т. нар. „Томба дельи ори“ в Каноса (III—II в. пр. н. е.) несъмнено е най-значителният от откритите извън Таранто. Той е пряко археологическо свидетелство, от една страна, за богатство и отклик към съвременната мода, а, от друга — за икономическата власт на местните аристократически среди. С откритите в този инвентар диадема и скиптър се хвърля нова светлина върху социалната роля на жената в италийското общество, роля, която е съвсем различна от тази, отредена на гръцката жена.

Накитите, които преобладават в колониалните и местните комплекси от IV—I в. пр. н. е., са предимно пръстени и обеци, т. е. украшения, които в по-голяма степен се използват от жените. Присъствието на позлатени глинени накити показва по-конкретно значението на някои украшения в погребалните обичаи. Тези глинени обеци и огърлици са открити предимно в колонията. Технологията на тяхната изработка — покрити са с много тънък златен слой, който лесно се олющва, — точно сочи, че те не могат да бъдат употребявани в ежедневието, а са изработени специално за погребения.

Добре подчертана е също така функцията на венеца при погребението, функция, която се изтъква ясно с включването в изложбата на една бронзова хидрия, открита в Таранто. Както при кратерите от Дервени, около шията на съда, използуван като урна, се намира венец. Това е детайл, който, от една страна, потвърждава съществуващата тясна връзка между венеца и погребалния ритуал, а, от друга, подсказва за възможни връзки между погребалния венец и хероизацията на покойния (феномен, характерен за елинистическата епоха).

В тази изложба са подчертани още много моменти от историята на Тарас и на местните центрове в Апулия и Лукания. Тя е и значителна крачка напред в областта на музеологията. Организаторите на изложбата са превъзмогнали опасността, която винаги съществува, особено при експозиция на накити, да се увлекат само в съставянето на хубави и ефектни витрини. Те са изградили една строга научна концепция и с помощта на съставения на високо научно равнище каталог, с планове на областта, с която е свързан всеки по-значителен комплекс или предмет, с различни обяснителни табла и филми успяват да проведат с широката публика един градивен исторически разговор.

МАРИЯ РЕХО-БУМБАЛОВА

Втори национален симпозиум „Поселищен живот в Тракия“

От 6 до 8 октомври 1986 г. в гр. Ямбол се проведе Вторият национален симпозиум по проблемите на поселищния живот в Тракия с международно участие. Симпозиумът бе организиран от Дирекция „Културно-историческо наследство“ към Комитета за култура, Археологическия институт при БАН, Катедрата по Археология към СУ „Климент Охридски“, Окръжния народен съвет и Окръжния исторически музей — гр. Ямбол.

Симпозиумът бе открит от проф. Велизар Велков — ръководител на археологическите разкопки в Кабиле. В поздравителното си слово към участниците в симпозиума др. Коста Стоянов — председател на Окръжния съвет за духовно развитие, говори за живия интерес на ямболската общественост към откритията на археолозите, към тракийското минало. Пожелание за спорна работа от името на Дирекция „Културно-историческо наследство“ към Комитета за култура поднесе ст. н. с. Румен Катинчаров.

Миналата 1986 г. ознаменува 15-годишнината на редовните археологически разкопки на Кабиле, срок несравним с хилядолетната му история, но достатъчен, за да се очакват зрели резултати от неговите проучватели. На това бе посветен и пленарният доклад на проф. В. ВЕЛКОВ — „Разкопки и проучвания в Кабиле 1982—1986 г.“ В него на основата на 15-годишните систeмни разкопки, и особено на откритията от последните 5 години, се очертава мястото на Кабиле в поселищното развитие на Тракия от ранножелязната епоха до края на античността. Предложена е нова датировка на укрепителната система на града с оглед на развит поселищен живот преди идването на Филип II през 341 г. пр. н. е., а анализът на новооткритите надписи открива нови страници от политическата и религиозната история на града и военния лагер.

Проблемите, които поставя Кабиле, присъствуваха в повечето от изнесените доклади, бяха главна тема на разискванията. И това не е случайно не защото симпозиумът се провеждаше в хинтерланда на античния град. Преди всичко това се обуславя от мястото, което градът е заемал в историята на древна Тракия и заема днес в научните дирения на изследователите. Археологическото проучване от последните години даде възможност на неговите проучватели да осветлят отделни страни от икономиката, политическата история и религиозния живот в града. В доклада си, посветен на въпроса за търговско-икономическите връзки на Кабиле по данни на керамичната епиграфика, доцент Л. ГЕТОВ направи пълен анализ на известните досега амфорни печати (публикувани и непубликувани). Точното им групиране по търговски центрове и години на производство, съпоставено с данните от монетната циркулация, разкрива картината на икономическия живот на града, която бъдещите разкопки ще допълват. Интерес заслужава наблюдаваното намаляване на импорта за период, съвпадащ с келтското присъствие в Тракия.

На хронологията на автономното монетосечене на Кабиле бе посветен докладът на к. и. н. Д. ДРАГАНОВ. Въз основа на откритите досега бронзови и сребърни монети, сечени в монетарницата на Кабиле, той предлага една нова хронология, данните от която осветляват периоди от политическата и икономическата история на града.

На възникването и на ранната история на Кабиле бе посветен докладът на н. с. М. ДОМАРАДСКИ — „Кабиле и тракийските градове IV—I век пр. н. е.“ Датата на западната крепостна стена при портата му дава основание да защитава своята теза за елинистическата датировка на укрепителната система на града, възникнал като укрепено средище след похода на Филип II в Тракия, което той проследява и при други тракийски градове.

Докладът на Н. ТАНЧЕВА — „Военният лагер Кабиле“, бе посветен на археологическото проучване в района на лагера, където последните години на системни разкопки дадоха богат материал за изясняването на фортификацията и градоустройствената система, а новооткритите надписи от втората кохорта на Лукензиите датираха началото на строителството през 30-те години на II век.

Особено внимание в научните съобщения и дискусии бе отделено на проблемите на религиозния живот в Кабиле. В доклада на ст. н. с. Ал. ДИМИТРОВА-МИЛЧЕВА — „Паметници на тракийската религия в Кабиле“, бяха разгледани глинените култови огнища — есхари, открити при разкопките на базилика № 1. Поставен бе проблемът за тяхната роля в религиозния култ, а предложената типология на този род паметници от Тракия с паралели от Егейския свят дават основание есхарите от Кабиле да бъдат отнесени към елинистическата епоха.

Разкопките на светилището на „Зайчи връх“ — единственото цялостно проучено скално светилище в Тракия, поставя ред проблеми, но и дава възможност за нова интерпретация на тези своеобразни средища на духовен живот. На това бе посветен докладът на ст. н. с. В. НАЙДЕНОВА — „Скалните светилища в Тракия“, което е и първи опит да се систематизира известното за скалните светилища в Тракия, да се набележат проблемите и да се предложат нови хипотези.

Обстоен преглед на паметниците на Артемида в Кабиле направи в доклада си ст. асистент Т. СТОЯНОВ. Съпоставителният анализ на данните от Кабиле (монетите на Спарток, автономното монетосечене и скалният релеф от светилището на Акропола) с данни за култа извън Тракия, предполага появата на изображенията на богинята във връзка с развитието на Кабиле след македонската колонизация.

На един спорен проблем от историята на религията в Тракия бе посветен докладът на К. РАБАДЖИЕВ — „Култът на Херакъл в Кабиле (проблеми на проникването в Тракия)“. На основата на паметници от цяла Тракия е преразгледан въпросът за култа на бога-херой в Кабиле като появата на неговите атрибути върху монетите на Спарток и автономното монетосечене на града се свързва с тенденции, характерни за целия елинистически свят.

Интерес предизвика докладът на ст. н. с. Д. СЪСЪЛОВ — „Отражение на астрономическите познания в тракийското светилище „Зайчи връх“. В резултат на точни измервания и наблюдения архитект Съсълов достига до извода, че скалното светилище на „Зайчи връх“ може да се смята за автентичен документ за астрономическите познания на древните траки.

Своите дългогодишни наблюдения върху фауната на древния Кабиле и близките околности въз основа на изследване на остеологичния материал от разкопките докладва к. б. н. Г. РИБАРОВ. В тях той установява, че за времето от I хил. пр. н. е. до IV век от н. е. човешката дейност е довела до обедняване на едрата бозайна фауна в района.

Два уникални паметника от сбирката ня ОИМ — Ямбол, бяха предмет на задълбочено изследване в доклада на ст. н. с. В. ГЕРАСИМОВА-ТОМОВА: глинена пломба с изображение на Нике от III—II в. пр. н. е., открита в близост до римския хореум в Кабиле и оловна матрица за восъчни печати с изображение на благославящ Христос от XI—XII век, открита в местността „Манастира“ при с. Люлин.

Плод на дългогодишно археологическо проучване в рамките на съвременния град Ямбол бе докладът на ст. н. с. Д. ДИМИТРОВА, посветен на Ямболската крепост. В него резултатите от археологически разкопки и анализът на писмените извори дават основание Диоспол-Диамполи, Дъбилин да се идентифицират със селището в западната част на днешния Ямбол, просъществувало през късната античност и средновековието, но със следи на живот още от каменномедната епоха.

Градът, неговото място в социално-политическата и икономическата структура на древна Тракия бе един от най-дискутираните проблеми. Резултатите от проучването на Кабиле вече дават възможност да се преосмислят някои моменти от поселищното развитие в Тракия, да се погледнат в нова светлина въпросите на градоустройството и фортификацията, икономиката, бита и религиозния живот в градовете на древна Тракия. В дните на симпозиума бе посетен и археологическият резерват Кабиле, където участниците се запознаха с откритията от последните години. Тук на място, сред руините на древния град и в новооткритата изложбена зала бяха продължени дискусиите за мястото и ролята на Кабиле в поселищното развитие на Тракия, за преломите в историческата му съдба, отразена в многобройните паметници.

В доклада на н. с. П. БАЛАБАНОВ — „Градовете в древна Тракия преди походите на Филип II“, бе разгледан процесът на полеогенезиса в тракийската социално-икономическа и политическа среда. На фона на развит поселищен живот преди идването на Филип II се прави опит за социална характеристика на тракийския град като относително автономен спрямо царската власт.

Принос в изследването на тракийската поселищна система от ранноелинистическата епоха бе докладът на ст. н. с. Зл. ГОЧЕВА. Използването на археологически, епиграфски и нумизматични данни и приведеният обстоен анализ на писмените извори са позволили да се очертае в политически и икономически аспект картината на Филиповата колонизация в Тракия и ролята ѝ за развитието на елинистическия тип град.

Приключването на археологическото проучване на старините върху северното разклонение на Трихълмието в Пловдив даде възможност на н. с. Ат. ПЕЙКОВ да представи в доклада си „Крепостта на древния тракийски град Евмолпия“ един по-обстоен преглед на разкрития култов комплекс от ранножелязната епоха и на поселищното развитие в района на Трихълмието.

Нов принос в изследването на поселищния живот в древна Тракия по данни на топонимията бе докладът на проф. К. ВЛАХОВ — „Селищата в Тракия по езикови данни“, в който бяха изнесени нови данни за името и ранната история на Одесос.

Интересна хипотеза за сакралната функция на новооткритото съкровище от с. Рогозен предложи в доклада си н. с. Д. ГЕРГОВА. Семантиката на изображенията върху съдовете от съкровището бе разгледана в светлината на някои общи проблеми на религията и митологичното мислене на Балканите и Егейско-Анатолийския ареал.

В доклада на к. и. н. Зл. ЗДРАВКОВА и Д. ИВАНОВ — „Принос към тракийската религиозна практика“, бе предложена интересна интерпретация на новооткритите в Русенско изкуствени подземни съоръжения, които бяха свързани с култа на Залмоксис и религиозната практика на обезсмъртяването при гетите, известна ни по съобщения на античните автори.

Ст. н. с. Д. НИКОЛОВ се спря на проблемите, които поставя новооткритото селище при с. Крън, Старозагорско, в изследването на поселищния живот през късната античност. Запазеният върху фрагмент строителна керамика надпис, според автора дава основание да се локализира там селището Мезидева.

Интересни проблеми по отношение на поселищното развитие на Долна Мизия през късната античност бяха поставени в доклада на К. КОЙЧЕВА. Той бе посветен на един слабо проучен в археологическо отношение планински район — местността Градище край Габрово. Археологическото проучване на крепостта позволява да се проследи зараждането на нов тип укрепени селища като преход от античния към средновековния укрепен град.

Принос в изследването на разпространението на християнския култ и връзките му с поселищната система и нейните елементи в исторически аспект бе докладът на ст. н. с. М. ВАКЛИНОВА — „Към християнската топография на градовете в Тракия и Мизия IV—VII век“. В него бяха проследени настъпилите промени в структурата на поселищното устройство при прехода от езичество към християнство и изграждането на новите центрове.

Докладът на д-р Р. ХОШЕК (Прага) — „Православни и еретици в ежедневния живот в Тракия през IV век“, поставя проблема за религиозните отношения в Тракия в контекста на формирането на раннохристиянската култура в българските земи.

Д-р А. БИЕРНАЦКИ докладва своето проучване на епископската базилика в Нове. Разгледан бе планът с установените два периода на строителство. Богатата пластична украса от мрамор намира паралели в изкуството на Мала Азия, а по откритите мраморни фрагменти е предложена възстановка на амвона.

Думата за заключително слово бе дадена на проф. В. ВЕЛКОВ, който благодари на колегите за участието, за споделените мисли и идеи. Натрупаният фактически материал и знания, новите изследвания бяха добра основа за оживени дискусии по проблемите на поселищния живот в Тракия. В хода на тези разисквания се очертаха и нови проблеми, нови възможности и пътища пред научното дирене. И ако на III симпозиум през 1990 г. днешните проблеми намерят своето решение в научни хипотези, то принос за това ще има и II национален симпозиум по проблемите на поселищния живот в Тракия.

КОСТАДИН РАБАДЖИЕВ

Международен симпозиум по славянска археология

От 30 септември до 4 октомври 1986 г. в гр. Прилеп — Югославия, се състоя Международен симпозиум по славянска археология на тема „Славянска езическа религия“. Той бе организиран от Македонската академия на науките в гр. Скопие и от Института за изследване на старославянската култура в гр. Прилеп. В него взеха участие археолози и езиковеди от България, ГДР, Полша, Румъния, СССР, Чехословакия, Югославия. Българската група бе ръководена от акад. Д. Ангелов.

Откриването на симпозиума и пленарното заседание се проведе в Дома на културата „Марко Цепенков“. Приветствие към участниците отправиха председателят на Организационния комитет проф. П. Илиевски, председателят на Македонската академия на науките проф. Й. Попйорданов, директорът на Института за изследване на старославянската култура в гр. Прилеп Б. Бабич, обществени и културни дейци.

Изнесени бяха 37 доклада, от които 7 на пленарното заседание с по един представител на участвуващите страни. В доклада на О. Н. Трубачов (СССР) — „Към реконструкция на самосъзнанието и мирозрението на старите славяни ('свой' — 'не свой' в контекста на езика и културата; идеология на рода, антропоцентризъм на картината на света, дотеонимичен стадий)“, и на П. Илчевски (Югославия) — „Към употребата на паралели между микенската и славянската религия“, въз основа на задълбочени изследвания са издирени нови данни за славянската религия, потърсен е произходът ѝ и връзките ѝ с други религии. В доклада си „Култът в светилищата в северозападните области на славяните — произход и действие“ Й. Херман (ГДР) разгледа светилищата на ободритите и на померанските славяни като Аркона и Ретра, предложи сполучливи реконструкции, показа дървени идоли. В. В. Седов (СССР) се спря на „Култа към камъка в езичеството на източните славяни“. Той проследи развитието на този стар култ — от камъни с чашевидни вдълбавания или с изображения, наподобяващи животински лапи и човешки крака, през антропоморфните фигури (втората половина на I хилядолетие) до каменните кръстове. М. Комша (Румъния) говори за „Славяни, румъни и проторумъни в Карпато-Дунавската област според ритуала трупоизгаряне“. Тя обърна внимание на ролята на местното проторумънско население (гето-даки и дакоромани), като посочи, че някои видове ритуали от автохтонен и славянски произход са идентични. Този факт обяснява с еднаквите духовни потребности на двата етноса, които през VI—X в. използуват едни и същи некрополи. Не бе отбелязано, че основното количество от тези некрополи в Добруджа и Мунтения са двуобредни с езически обред на трупополагането. По този начин прабългарите бяха елиминирани напълно, а ролята на „асимилираните в края на X в.“ славяни — принизена. В доклада на Зд. Ваня (Чехословакия) — „Към структурата на славянското езичество“, бе изтъкнато, че във функциите на славянските богове е отразена диференциацията на ранославянското население. На двата обществени слоя — властвуващо и произвеждащо население — отговарят два аспекта на първичните природни богове. Многокомпонентността на славянското езичество е във връзка със сложния процес на славянския етногенезис. П. Георгиев (България) в „Исторически свидетелства за южнославянското върховно божество“ приведе широк кръг данни за религията на южните славяни, като обърна внимание на костеното рогче с четириглавото божество от Преслав.

Работата на двете секции продължи в сградата на Икономическия факултет в гр. Прилеп. Една част от докладите (на югославски учени) бе свързана с изследвания на славянската религия в областта на езикознанието — на Д. Брожович „Индоевропейската етимология и славянската и балтийската езическа религия“, Д. Рончевич-Брожович — „Синкретизмът на християнството и славянското езичество в светлината на топонимията и етнологията“, В. Стойчевска-Антич — „Езически остатъци в средновековната книжнина“, О. Иванова—„За някои езически култови сведения в македонската топонимия“, С. Загович — „Перун и Велес и техните индоевропейски паралели Индра и Рудра“. Докладите от областта на археологията тематично могат да се обединят в четири групи.

Основната група обхваща изследвания в областта на славянските светилища и славянските божества. Особено интересни, нови данни представи И. П. Русанова (СССР) с доклада си „Збручкият идол и градища-светилища на р. Збруч“. Тя запозна участниците в симпозиума с проучените от нея две градища-светилища, големи култови центрове през X—XIII в., разположени при р. Збруч, недалеч от мястото, където през 1848 г. е намерен прочутият Збручки идол. Тези градища с откритите в тях култови съоръжения са посещавани само по време на празници, когато са извършвани разнообразни езически обреди. На друго славянско светилище, изследвано чрез археологически разкопки при с. Радиково (Полша), бе посветен докладът на Б. Бабич (Югославия) и И. Дабровска (Полша). С ранната поява на славянски езически светилища при устието на Одер бе свързан докладът на Вл. Филиповиак (Полша). Въз основа на писмени, археологически и етнографски данни той установява, че освен най-разпространеният култ към Святовит, локалният към Триглав, Яровит и еднолицевото божество от Волин при устието на Одер е съществувал култ към Перун и Велес. Х. Ю. Брахман (ГДР) говори „За религиозната представа за света на сръбските племена“. Използувайки писмени и археологически данни, той проследи някои от религиозните култове на лужичките сърби, свързани с оставянето на хранителни продукти при изворите и домашните огнища, с жертвоприношения на кучета. В доклада си „Езическите култови места в политическата система на западните славяни“ Л. Лечеиевич (Полша) изрази своето схващане за голямата роля на култовите места в обществено-политическия живот на западните славяни през IX—X в. С култовите места са свързани имената на отделните племена, там са решавани важни въпроси — за войната и мира, полагани са клетви, те били съдилища. С възникването на градовете някои от функциите на тези места се поемат от тържищата.

Втора група доклади бяха посветени на славянските некрополи. Вл. Маленко (Югославия) говори за проучванията на некрополите в района на Охридското езеро. В доклада на П. Корошец (Югославия) се проследиха езически елементи, установени в славянските некрополи в Словения — при Птуй и Турнишче, на Зл. Чилинска (Чехословакия) — в Словакия като симбиоза между авари и славяни, на Бл. Алексова (Югославия) — в Македония. Ст. Олтеану (Румъния) в „Биритуалният погребален характер на румъните и славяните върху Карпато-Дунавската територия през VI—X в.“ приема, че румънското население наследява биритуализма от гето-даките. Допуска съществуването до VIII в. на езичници, които практикуват полагането и на християни, които прилагат изгарянето. Според него след VIII в. започва масово прилагане на трупополагането с християнска ориентация, въпреки че една част от населението продължава да изгаря своите мъртви до XI в.

Третата група доклади имаха по-обобщаващ характер и в тях се разгледаха езически елементи, запазили се при различни славянски народи дълго след приемане на християнството. Установяването на тези елементи е резултат от комплексно изследване и съпоставяне на писмени, археологически, етнографски и лингвистични данни. В доклада си „Езичеството при южните славяни“ Ж. Въжарова (България) разгледа култа към Перун, Сварог и Велес, към камъни, реки, гори и вековни дървета. Запозна участниците в симпозиума със светилището в м. „Манастирчето“ при с. Горановци, Кюстендилски окръг, където през XI и XIV в. са построени църкви, а до началото на XX в. са извършвани жертвоприношения. В своя интересен доклад „Паганизмът и градските условия на живот“ М. Станчева (България) изтъкна, че в градски условия езичеството няма възможност за широка изява, тъй като контролът на църквата е силен. Но езическата символика намира израз в занаятчийското производство — в декоративната керамика, в металопластиката и по този начин влиза в обръщение. Градовете като центрове на духовен живот са места на борба на идеи, на поява на ереси и т. н. Д. Биалекова (Чехословакия) използува резултатите от археологическите разкопки и данните на писмените извори — църковно-юридически кодекси, създадени след пристигане на мисията на Кирил и Методий във Велика Моравия, и установява редица езически отживелици. Докладът на Г. Марянович-Вуйович (Югославия) бе на тема „Някои видове суеверия като езическа традиция“, на Зл. Кланица (Чехословакия) — „Традиции и нови форми в идеологията на стара Моравия“. Н. Чаусидис (Югославия) в доклада „Към проблема за старите славянски матриархални култове и култови места в Македония“ се спря на села, местности и пещери, в които са запазени обичаи и са извършвани обреди, свързани с древни езически божества и земеделско-езически действия (додоле). Култът към някои антични богини преминава в християнски светици.

В докладите от четвърта група бяха проследени езически елементи в материали, открити при археологически разкопки. Л. Дончева-Петкова (България) в „Езически елементи в ранносредновековни накити и амулети“ се спря на езическите преживелици, запазили се в предмети, които човек носи на себе си като постоянно съпътствуващ го елемент, отразяващ неговите вярвания и ежедневна религиозна практика. Това са различните видове обеци, гривни, токи, амулети, повечето от които се датират в X—началото на XI в. Впечатление направи оловният амулет от Одърци с молитва против нежит. Подобен бе докладът на В. Шрибар (Югославия), който разгледа „Езическите елементи в декоративното изкуство на алпските славяни в периода на карантано-кетлашката култура“. Вниманието бе насочено към кръглите фибули с фантастични животни. А. Милошевич (Югославия) говори за „Керамичните съдове в ранносредновековни далматински гробове и проблемът за запазване на езическия обред“. Интересен бе и докладът „Някои езически паметници от Македония и Албания от VII—VIII в.“ на Р. Попович (Югославия). Той установява, че славяните в Македония и Албания са използували някои антични светилища, установява връзки и влияния на славянската балканска култура със средиземноморската на юг и с тази на аварския каганат на север. Разглежда находки, в които е отразен религиозният синкретизъм. Прочетен бе и докладът на С. Георгиева (България) — „Остатъци от езичеството на славяните по време на развития феодализъм (XII—XIV в.) в България“, в който авторката се спира на съда с името „Сварог“, на някои врязани знаци с апотропеично значение, на изображения на митични животни и птици от Велико Търново.

Работата в двете секции протече спокойно. На докладчиците бяха задавани въпроси, изказвани мнения.

За участниците в симпозиума бе организирана екскурзия до Дебрище, където работи съвместна югославско-полска експедиция и където се проучва ранновизантийска крепост с кула-порта и християнска базилика.

Проведено бе и заседание на Изпълнителния комитет на Международната уния по славянска археология, ръководено от генералния секретар акад. Б. Хроповски. На това съвещание се обсъдиха въпроси, свързани с бъдещите срещи и симпозиуми до следващия VI конгрес по славянска археология, който ще се проведе през 1990 г. също в Югославия.

Последният ден на симпозиума бе посветен на гр. Охрид, където разгледахме църквата „Св. София“, в която в момента се избираше архиепископ, и църквата „Св. Климент Охридски“. В двора на църквата „Св. Климент Охридски“ е изградена малка галерия, в която се съхраняват скъпи икони. Особено впечатление ни направи Музеят на славянската писменост, създаден по случай 1100 години от смъртта на Кл. Охридски. С оригинали, копия, факсимилета е показана появата и развитието на славянската писменост, дейността на Охридската книжовна школа и нейното значение. Много ценни са каменните надписи от района на Битоля с кирилски и глаголически текстове.

Симпозиумът в Прилеп с неговата интересна тема, с възможността да се срещнат колеги, работещи в определена област, с близки интереси бе безспорно полезен. Показан бе нов материал, натрупан от изследвания на селища, некрополи, култови места. Направена бе равносметка на проучванията в една интересна област — религията на славянските народи.

ЛЮДМИЛА ДОНЧЕВА-
ПЕТКОВА

Втора международна конференция по прабългарска археология в Шумен

От 21 октомври до 23 октомври 1986 г. в Шумен бе проведена Втора международна конференция „Прабългарите в Източна и Централна Европа VI—X в.“ Тя бе продължение на двустранната българо-съветска среща по прабългарска археология, състояла се в Шумен през 1976 г. Интересът, с който бяха посрещнати обнародваните материали от срещата (вж. сборника Плиска—Преслав, т. 2, 1981), отново показа, че кръгът на заинтересованите от проблематиката специалисти е значително по-широк, особено що се отнася до специалистите в чужбина. Впрочем този факт е отдавна известен. В резултат на разселванията прабългарските племена вземат пряко участие във формирането и етническия облик на населението в обширни територии. Изясняването на тяхната историческа съдба не би било възможно без изследователските усилия на археолози и историци от всички райони на Европа, където прабългарите са оставили следи. Това бе мотивът на организаторите — Филиалът на АИМ при БАН — Шумен, и ОНС — Шумен, да поканят за участие 17 специалисти, от които на конференцията присъстваха 9. Нейна основна задача бе чрез интеграция на прабългаристи от различни страни да се очертае още по-релфено приносът и ролята на прабългарите в етнокултурната история на ранносредновековна Европа. Доклади прочетоха археолози от ГДР, ФРГ, СССР, Унгарската народна република и България. Участниците бяха приветствувани от името на ОК на БКП и ИК на ОНС от Ивайло Петров — председател на Окръжния съвет за духовно развитие.

Деловата работа бе открита с кратко встъпително слово от акад. Д. Ангелов — директор на АИМ при БАН. Тематично докладите могат да бъдат обособени в няколко групи.

Първата група включва докладите с обобщаващ характер. Въведение в проблематиката на конференцията бе докладът на проф. В. Бешевлиев „Начало, развитие и проблеми на проучванията върху прабългарите“. Проследявайки най-важните моменти от историята на проучванията, докладчикът обърна внимание на някои нерешени въпроси по изучаването на прабългарския език, разчитането на руническите надписи от находища в Североизточна България и Добруджа и интерпретацията на знаците от центровете на Първото българско царство. На проблема за контактите между прабългари и маджари бе посветен докладът на А. Х. Халиков (СССР) „Прабългари и прамаджари в Средното Поволжие и Долното Прикамие“. В противовес на традиционното мнение, че тези контакти са били най-активни през VIII—IX в. докладчикът приведе доказателства за значително по-ранни активни взаимоотношения. Според него двете етнически групи са контактували още през II—IV в., когато отделни тюркоезични групи, сред които е имало и българи („пра-прабългари“), са достигнали до средното течение на Волга заедно с угроезични групи („пра-прамаджари“) и са поставили началото на етническите промени в този район. Докладчикът предложи идентифицирането на някои археологически култури в района с новодошлото население, подчертавайки белезите, които отличават тези култури от паметниците на старото местно население. След пристигането на втората тюрко-българска група около средата на VIII в. контактите с угроезичното население са били подчертано враждебни и това е една от причините, принудили маджарите да напуснат Поволжието и да се отправят на югозапад към Леведия и Ателкуза. В доклада на Д. Ил. Димитров „Прабългарите в Източна и Централна Европа“ бяха поставени въпроси, засягащи идентифицирането на известните от писмените източници прабългарски племена с някои археологически култури. Той предложи като основен белег погребалния обред и по-точно ориентацията, въз основа на която в причерноморско-кавказката и долнодунавската група прабългари ясно се обособяват по две основни съставки, граници между които са били съответно реките Дон и Дунав. Посочени бяха някои данни за възможността подобно групиране да бъде направено и въз основа на специфични белези от паметниците на материалната култура. На етническата история на Северен Кавказ и ролята на българите бе посветен докладът на М. Г. Магомедов (СССР) „Българите и страната Берсилия“. Авторът приведе писмени и археологически факти за българското население на известната от писмените източници „страна Берсилия“. Той обърна внимание на едностранчивия подход на някои изследователи, които не отчитат етническата пъстрота на района, преувеличават ролята на ираноезичното население и подценяват активната роля на тюркоезичните племена. Докладчикът посочи, че местното ираноезично население никога не е представлявало еднородна маса и че навярно още в I хил. пр. н. е. в неговия състав е имало тюркоезични групи. Някои етноними у Херодот могат да бъдат сближени с имената на тюркоезични племена, а считаните за анахронизъм упоменавания за проникването на някои от тях, и по-точно на български племена, в Армения през II—III в. най-вероятно отразяват исторически събития. Местното тюркоезично население значително нараства след хунското нашествие и неслучайно тук са били създадени първите центрове на Хазарския каганат. Докладът на Й. Хенинг (ГДР) „Източно по произход оръжие и снаряжение на конници в колективни находки от земеделски сечива на Долния Дунав през VIII—X в.“ бе изграден върху картирането на тези находки и съпоставянето им с аналогични вещи от Източна Европа. Съвместното им укриване и съхраняване се интерпретира като доказателство за проникналия дълбоко земеделски бит сред население, пазещо още някои традиции на конния бит, за сливането на двата стопанско-културни типа. Според докладчика усвояването на местната земеделска техника е станало най-рано и най-бързо сред онази част от източното по произход население, което се настанява в долнодунавската област. Благодарение на постоянните връзки между Дунавска България и Хазарския каганат някои типове сечива проникват в степната зона около Дон и Волга. Този „обратен културен поток“ е един от приносите на прабългарите за утвърждаването на по-прогресивната земеделска икономика.

В два доклада бяха засегнати въпроси от етнокултурната история на среднодунавските земи и тяхната връзка с Първото българско царство. Й. Сентпетери (УНР) направи кратка характеристика на основните етапи от взаимоотношенията между авари, прабългари и Първото българско царство съгласно традиционната гледна точка в българската историография. Въз основа на картиране на аварски гробове с богат инвентар бе предложена локализация на главните политически центрове на аварския каганат — проблем, който все още не е решен положително. Посочени бяха някои елементи на късноаварското и българското въоръжение в началото на IX в., когато България установява контрол върху част от аварските владения. В доклада на Б. М. Сьоке (УНР) бе направен опит за ревизия на наложеното в нашата и в редица чужди историографии мнение за присъединяването на източната половина на аварския каганат към българската държава и установяването на обща граница с Франкската империя. Като доказателство за тезата си авторът посочи някои археологически, филологически и исторически източници. Според него междуречието на Дунав и Тиса и Трансилвания през IX в. не са влизали в границите на Първото българско царство. Разглеждайки паметниците на материалната култура в този район, той ги характеризира като късноаварски със салтово-маяцки влияния, като не изключва и влияние на маджарите. В двата доклада, както и в някои изказвания по време на дискусиите, бе отправено пожелание на следващата конференция да се обсъди въпросът за датировката и етническата принадлежност на съкровището от Наги сент Миклош.

Втора група доклади бяха посветени на прабългарски погребален обред. В доклада на В. С. Фльоров (СССР) „Обредът обезвреждане у прабългарите" бяха посочени редица примери на зафиксирано при разкопки, но необяснено разрушаване на скелети в прабългарски некрополи в степната зона около р. Дон. Авторът показа преднамереното разрушаване (частично или пълно) като израз на известния от много райони на света страх от мъртвеца. Обърнато бе внимание на неизползувания досега за тази цел некропол от древноруския период на Саркел — Белая Вежа, оставен в по-голямата си част от завареното българско население. Обзорен доклад „Прабългарските некрополи на Долния Дунав" прочете У. Фидлер (ФРГ). Анализирайки погребалния обред и инвентара, докладчикът стига до извода, че най-важният отличителен белег на прабългарските некрополи е тяхната биритуалност, т. е. на прабългарско население принадлежат и гробовете с трупоизгаряния от двуобредните езически некрополи в района.

За пръв път на конференцията бяха докладвани досегашните резултати от проучванията на 5 двуобредни некропола в Североизточна България: Топала, Толбухински окръг (Ст. Ангелова, Л. Дончева), Ножарево, Силистренски окръг (Р. Рашев, Ст. Станилов), Черна, Толбухински окръг (Ив. Василчин), Балчик (М. Димитров) и Хитово, Толбухински окръг (В. Йотов). Последователното им представяне позволи да се получи добра представа за сходството и различията в прогребалния обред и инвентар. Наблюденията на отделните разкопвачи дават основания да се смята, че се намираме на нов, методически по-зрял етап в проучването на тези изключително важни паметници, съдържащи ценна информация за реконструкция на обществения строй, духовната и материална култура на населението. За изясняването на тези въпроси отчасти допринесоха докладваните нови данни за характера на поселищната система около Плиска (Т. Балабанов, Г. Атанасов) и опитът за възстановка на юртообразната постройка в центъра на Плиска, свързана с най-ранния жилищен хоризонт на столицата (Р. Рашев, В. Дочева).

Редица нови материали и наблюдения бяха изнесени в третата група доклади, посветени на проблемите на художествената култура. Т. Тотев разгледа новооткрити двойни печатчета-амули от Преслав и евентуалната им връзка с езическите вярвания на прабългарите. Е. Симонова (УНР) говори за някои редки метални предмети от късноаварския некропол при Топонар, Унгария. М. Ваклинова представи данните за уникален гроб с човешки скелет и кучета и рядка коланна гарнитура от периода на Великото преселение, открити край Плевен. Д. Овчаров посочи възможностите за композиционен анализ на ранносредновековните рисунки-графити. Ст. Витлянов изложи съображения за датировката и предназначението на рядка метална украса от Преслав. К. Тотев спря вниманието върху изображения върху сребърен медальон и евентуалната му връзка с прабългарската култура.

Четвърта група доклади обединяваха въпросите на прабългарската (древнотюркска) духовна култура и в частност на руническото писмо в днешна Унгария (И. Ердели, УНР) и България (К. Константинов), типологията и хронологията на ранносредновековните знаци (Ж. Аладжов), отделни въпроси на религията (Б. Симеонов, Н. Овчаров, Й. Мороз, Й. Алексиев). На някои проблеми за функцията и първоначалния вид на езическите храмове и капища бяха посветени докладите на Ст. Бояджиев, Ст. Бонев и К. Ботов. Интересна идея за интерпретиране на езическия храм до Тронната палата в Плиска като възпоменателно съоръжение изказа П. Георгиев.

До известна степен встрани от пряката тема на конференцията бе докладът на В. Б. Перхавко (СССР) „Начало на руско-българските търговски връзки (IX—X в.)".

За чуждестранните участници бе организирана екскурзия до Силистра. Със съдействието на ОД „Културно-историческо наследство" в Силистра и Толбухин там бе уредена специална изложба с материали от проучените през последните години в двата окръга прабългарски некрополи. Гостите се запознаха с проучванията на средновековния Дръстър и римската гробница. На следващия ден те посетиха Плиска, Мадара и Преслав. В Мадара им бе предоставена възможност да наблюдават скалния релеф от скеле, издигнато до нивото на релефа.

Втората конференция по прабългарска археология изпълни задачата си. Обединявайки усилията на специалисти от 5 страни, тя съдейства за поставянето на няколко важни проблема с несъмнено теоретическо и практическо значение: 1. Общност и различие в културата на отделните прабългарски групи в Европа. 2. Издирване на доказателства за дохунско присъствие на тюркоезично (прабългарско) население в Източна Европа. 3. Обогатяване на критериите за съотношението между археологическа култура и етнос. 4. Изработване на по-съвършени критерии за етническа атрибуция на някои паметници на художествената култура. Поради важността си тези проблеми се превръщат в непосредствена практическа задача и съвсем естествено биха съставили проблематиката на следващата конференция.

РАШО РАШЕВ

Книгопис

Общи съчинения

Велков, Велизар. In memoriam. Акад. Владимир Георгиев 1908—1986. — Археология, 1986, № 4, 49—50.

Владимирова-Аладжова, Дочка. Живот, отдаден на археологията и музейното дело. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 223—226.

По случай 65-годишнината на Вера Антонова.

Гергова, Диана. XIII конгрес на БКП и българската археологическа наука. — Археология, 1986, № 4, 1—4.

Дионисиев, Иван. Корени в чернозема. Истор. очерк за с. Черноземен — Пловдивски окръг. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1985.

Рец.: Георги Стоянов. — Тракия, 1986, № 5, 122—123.

Енциклопедия България. Гл. ред. Владимир Георгиев и др. Т. 5: П — Р. С., БАН, 1986. 879 с. с ил., 51 л. к.

Сведения за археологически обекти и паметници от праисторическата, античната и средновековната епоха на много места в тома.

Иван Кисьов на 60 години. [Интервю]. — МПК, 1986, № 4, с. 61.

Въпросите задава Татяна Кайрякова.

Кратка история на Добруджа. Състав. и ред. Велко Тонев и Йордан Зарчев. Варна, Г. Бакалов, 1986. 440 с.

От праисторическата епоха до съвременността.

Маркевич, В. И. Близкое и далекое. [Албум]. Кишинев, 1985. 45 с. с текст на молдавски, руоки и английски ез., 207 цв. ил.

Археологически материали от Молдавия от праисторическата, античната и средновековната епоха.

Рец.: Х. Тодорова. — Археология, 1987, № 1, 42—43.

Русинов, Валери. Древното минало на Балчик. — Турист, 1986, № 8, 20—21.

Станчева, Магдалина. Срещи с археологията. С., Бълг. художник, 1985.

Рец.: Таня Русева. — МПК, 1986, № 4, с. 62.

XXXI национална конференция по археология във Велико Търново. — Археология, 1986, № 4, 48—49.

Христова, Здравка. Подбрана библиография на трудовете на акад. Димитър Ангелов. — Нумизматика, 1987, № 1, 6—9.

Юрукова, Йорданка. Вълнуващ юбилей. — Нумизматика, 1987, № 1, 3—5.

Акад. Димитър Ангелов на 70 години.

Džambov, Ivan. Sur l'apparition de quelques forteresses et agglomérations dans la montagne de Sredna gora sur le territoire du département de Plovdiv. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 204—209. От бронзовата епоха до късната античност.

Velkov, Velizar. Archäologische Unterwasserforschungen in Bulgarien. — Ethnogr.-archäol. Zft., 1986, No 27, 283—296.

Праистория

Авилова, Л. И. Погребальный обряд энеолитических земледельцев Юго-Восточной Европы. — Краткие сообщ. Инст. археологии СССР, 185, 1986, 9—14.

Аврамова, Мая. Накити от праисторическия некропол при с. Дуранкулак, Толбухински окръг. — Добруджа, 3, 1986, 75—84.

Балабанян, Дикран. Халщатско селище край с. Овчарово, Хасковски окръг. — Изв. музеите Югоизт. България, 9, 1986, 7—22.

Вълчанова, Христина. Ранно-тракийско поселение край с. Старцево, Смолянски окръг. — Изв. музеите Юж. България, 12, 1986, 67—84.

Къснобронзова и ранножелязна епоха.

Генов, Николай. Протописмеността. — Отечество, 1987, № 7, 15—17.

Разговор със ст. н. с. Богдан Николов за находки на керамични и костени предмети от праисторическата епоха със знаци.

Георгиева, Петя. Материали от преходния период между каменномедната и бронзовата епоха от Северна България (проблеми на проучването). — Археология, 1987, № 1, 1—15.

Койчева, Кина и Димитър М. Димитров. Необнародвани праисторически материали от пещерата Полички край Дряновския манастир. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 11—15.

Лам Тхи Ми Зунг. Културите през късната бронзова епоха в българските земи. Автореферат на дис. . . „канд. на истор. н." С., 1987. 21 с.

Николов, Богдан. Селище от късния неолит при с. Бреница, Врачански окръг. — Археология, 1986, № 4, 5—17.

Попов, Неделчо. Новопостъпили находки от бронзовата и ранната желязна епоха в праисторическия отдел на Шуменския окръжен музей. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 5—10, 1 с. л. ил.

Тодорова, Хенриета и Иван Вайсов. Най-ранните укрепителни системи в България. — Военноистор. сб., 1986, № 3, 72—86.

Anati, E. The alpine menhir-statues and the Indo-European problem. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 215—248.

Привлича български паметници като аналогии.

Benac, Alojz. Certains parallèles culturels entre la région thrace et les Balkans occidentaux à l'Age du bronze ancien et moyen. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 137—147.

Blazquez, J. M. The feminine Idol of Novo selo in the late Bronze Age and the Goddesses of Spain, Greece and Anatolia. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 203—214.

Bredow, Iris v. et Nedelčo Nedelčev. Der Übergang von den mykenischen zu den frühgeschichtlichen Produktionszentren. (Versuch einer sozial-ökonomischen Charakteristik). — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". 1. S., etc., 1986, 105—112.

Comşa, E. Cîteva probleme referitoare la metalurgia aramei în timpul Neoliticului Tirzin din România, Topoarele-ciocan de tip Vidra. — Muzeul National, 1983, No 7, 17—30.

Инвентар, място на производство, състав, свидетелствуващи за принадлежност към културата Гумелница, на находки от България.

Condurachi, E. Le Danube, berceau de la civilisation de l'Europe Centrale et du Sud-Est. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7 — 10 June 1984. Milano, 1986, 35—57.

Dragan, J. C. The Bronze Age in the Thracian Lands and Beyond. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 15—24.

Dušek, Mikulaš. Einfluss des thrakischen Mittelmeerraumes auf die kulturelle Entwicklung des nördlichen Teiles des Karpatenbeckens. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 156—160.

Dyczek, Piotr. Some Notes Concerning the So-Called Face Pots. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 222—226.

От неолита.

Fol, Alexander. South-East Europe and Asia Minor. — In: Interaction and Acculturation in the Mediterranean. Proceedings of the 2. Internat. Congress of Mediterranean Pre- and Protohistory, Amsterdam 1980. 1. Amsterdam, 1980, 191—195.

Gimbutas, M. The religion of the Old Europe and its legacy in the Bronze Age. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7 — 10 June 1984. Milano, 1986, 249—285.

Разглежда и българските земи.

Hoddinott, Ralf F. Thrace, Mycenae and Troy. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 125-132.

Hrala, Juři. Die Beziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa in der Spätbronzezeit. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 151—155.

Panayotov, Ivan. More about the Thracian-Aegean Contacts in the Late Bronze Age Metal Types. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 148—150.

Petrescu-Dimbovița, Mircea. Les principaux problèmes concernant les dépots de bronze chez les Thraces de l'espace Carpatho-Danubien-Pontique dès XVIe—XIe siècles av. n. ère. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 161—183.

Petrescu-Dimbovița, M. Some Problems of the Bronze Metallurgy concerning the Thracians of the Carpatho-Danubian-Pontic Area. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 59—78.

Podborsky, Vladimir. Těšetice-Kyjovice II. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno, Universita J. E. Purkyně v Brne, 1985. 217 p.

Ранен енеолит.

Рец.: Иван Вайсов. — Археология, 1986, № 4, 45—47.

Podzuweit, Chr. Troyanische Gefässformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten. Mainz, Philipp v. Zabern, 1979. 249 p., 33 pl., 26 ann.

Разглежда и българските земи.

Rez.: Vladimir Dumitrescu. — Dacia, 30, 1986, No 1—2, 198—199.

Press, Ludwika. Some Remarks on Spirals and other Patterns in the Thracian and Aegean Arts. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 210—221.

Неолит, енеолит и бронзова епоха.

Séferiadès, M. Apparition d'éléments d'origine steppique en Egée du Nord-Est au début de l'Âge du Bronze. — Acta Archaeol. (Hung.), 1986, No 38, 295—298.

Taylor, T. F. Thracian Bronze Age and International Relations. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 187—201.

Trohani, George. L'emploi et le travail des métaux entre les XVIe—XIe siècles av. n. è. en Valachie. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 184—194.

Vulpe, A. The North Thracian Goldsmiths at the End of the Bronze Age in the Licht of Some Recent Discoveries. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 299—308.

Намира аналогия във Вълчитрънското съкровище.

Zdravkova, Zlatoživka. Some Newly-Discovered Megalithic Monuments in the Rhodope Mountains. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 195—203.

Датира ги във II хил. пр. н. е.

Античност

Божинова, Юлия и Валери Русинов. Три надгробни паметника от долината на Средна Струма. — Археология, 1987, № 1, 24—26.

Гинев, Георги. Некропол от римската епоха при с. Могилец, Търговищки окръг. — Археология, 1986, № 4, 18—26.

Димитров, Димитир П. и Мария Чичикова. Късноантичната гробница при Силистра. С., Бълг. художник, 1986. 120 с. с ил.

Димитров, М. Дионисополис и прабългарите според археологическите доказателства. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 79—92.

Димитров, Марин. Проучвания върху историята на античния Дионисополис. — Добруджа, 3, 1986, 90—99.

Иванов, Димитър. Тракийска гробница край село Борово [Русенски окръг]. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 17—20, 1 с. л. ил.

Йорданов, Стефан Пенчев. Държавообразувателните процеси в древността — типология и териториално-популационни рамки (по материали от Балкано-Анатолийския район, края на II—началото на I хил. пр. н. е.). Автореферат на дис. . . . „канд. на истор. н." Велико Търново, 1987. 21 с.

Любенова, Венеция. Античный производственный и торговый центр близ г. Радомир. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". 1. S. etc., 1986, 89—92.

Маразов, Иван. За изобразителния език на мита. — Изкуство, 1987, № 2, 26—35.

В изображения върху предмети на торевтиката.

Маразов, Иван. Одриските царски подаръци в трибалското царско съкровище. — Пробл. културата, 1987, № 1, 94—102.

Михайлов, Георги. Рогозенският Херакъл. — Изкуство, 1987, № 2, 21—26.

Николов, Димитър. Организация промышленного производства в римских провинциях Фракия и Мизия I—VI в. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". I. S. etc., 1986, 93—97.

Николов, Димитър и Красимир Калчев. Разкопки на обект „Младежки дом" в Стара Загора през 1982 г. — Изв. музеите Югоизт. България, 9, 1986, 39—66.

Огненова-Маринова, Люба. Необичайната фиала от Рогозен. — МПК, 1986, № 4, 54—57.

Пейков, Атанас. Некоторые наблюдения, связанные с возникновением города во Фракии. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 31—34.

Петров, Ирко. Керамические ателье на территории Нижней Мезии и Фракии. Опыт типологизации. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". 1. S. etc., 1986, 61—64.

Станчева, Магдалина. Култовите места на Сердика. — София, 1987, № 3, 32—33.

Стоянов, Тотко. За иконографията и семантиката на женските изображения в паметниците на Тракийския конник. — Векове, 1987, № 1, 18—30.

Султов, Б., П. Станев, В. Илчева, М. Цочев и Ат. Писарев. Старините в землището на Златаришката община. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 21—23, 1 с. л. ил.

Крепости от късната античност (VI—VII в.).

Танчева-Василева, Нели. Разпространение на култа към Изида, Атис и Сабазий във военния лагер Кабиле. — Изв. музеите Югоизт. България, 9, 1986, 33—38.

Тачева-Хитова, Маргарита. История на античните култове в Долна Мизия и Тракия V в. пр. н. е. — IV в. от н. е. С., Наука и изкуство, 1982. 520 с.

Рец.: Н. И. Соловьянов. — СА, 1987, № 1, 275—278.

Тачева, Маргарита. Проблеми и становища по историческата интерпретация на Рогозенското съкровище. — ИПр, 1986, № 12, 15—30.

Alexandrescu, Petre. Μηδιειν. A propos des importations et de l'influence achéménide en Thrace. — Dacia, 30, 1986, No 1—2, 155—158.

Alexandrov, Georgi. Zur sogenannten „Ceașcă dacica". — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". 1. S. etc., 1986, 55—60.

Barr-Sharrar, Beryl. Macedonian Metal Vases in Perspective: Some Observations on Context and Tradition. — In: Macedonia and Greece in late classical and early hellenistic times. Washington, 1982, 123—139 (Studies in the history of art, 10).

Публикува метални съдове и от България.

Borchhardt, J. Thrakische Reiter in Festzuge des Parthenonfrieses. — In: Terra antiqua balcanica. 2. S., 1985, 60—71, 3 p. 1. ill. (Год. СУ „Климент Охридски". Истор. фак., 77/2).

Borza, Eugène. The Ancient Macedonian Timber Trade. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". 1. S. etc., 1986, 29—36.

Čičikova, Maria. Bulgarie. La culture thrace à l'époque hellénistique. — Archeologia (Paris), 1985, No 207, 60—75.

Сведения за: разкопките в Севтополис; античнз торевтика; Казанлъшката гробница; гробницата в Свещари; за култа към Великата богиня-майка.

Delev, Peter. The Megalithic Monuments of Ancient Thrace. — In: Interaction and Acculturation in the Mediterranean. Proceedings of the 2. Internat. Congress of Mediterranean Pre- and Protohistory, Amsterdam 1980. 1. Amsterdam, 1980, 197—201.

Diaconu, Petre. Cîteva fibule din epoca romană şi romanătîrzie de la Pacuiul lui Soare şi Dervent (judentul Constanţa). — In: Cultura şi civilizaţie la Dunalea de Jos. Contribuţii. Călăraşi, 1985, 87—92.

Doan, J. The Animal Style in Celtic and Thracian Art. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 157—176.

Elefterescu, Dan. Un cuptor roman pentru ceramică de la Durostorum. — In: Cultura şi civilizaţie la Dunarea de Jos. Contribuţii. Călăraşi, 1985, 83—85.

Gočeva, Zlatozara. Quelques témoignages sur la réligion thrace dans les „argonautica“ d'Apollonios de Rhodes. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 73—76.

Hošek, Radislav. Der thrakische Mythos und die thrakische Wirklichkeit. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 66—72.

Jordanov, Kiril. L'états gètes et leure structure sociale. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 35—39.

Kalojanov, Stanimir. Poleis ou villes royales en Thrace Préromaine. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica“. 1. S. etc., 1986, 121—125.

Marazov, I. Thracian Mythology in Indo-European Context. — In: 4th Internat. Thracian Conference, Boston 7—10 June 1984. Milano, 1986, 111—130.

Mateev, Matej. Ein Bild der Seeschlacht auf einem Sarkophag aus Philippopolis. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 258—260.

Mihailov, Georgi. Le processus d'urbanisation dans l'espace balkanique jusqu'à la fin d'antiquité. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 5—30.

Milčev, Athanas. Der thrakische Silberschatz aus dem Dorf Jakimovo 3, Bezirk Mihajlovgrad. — Eirene, 23, 1986, 39—60.

Mitova-Džonova, Dimitrina. Die Tierdarstellungen auf der Urne von Bljarovo. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 250—253.

Mitropoulou, Elpida. Charites — Nymphs. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 83—99.

Вотивен релеф от Мугла в Измирския музей и лампа от Университетския музей в Бон.

Nikolov, Bogdan. Le trésor d'orfèvrerie thrace de Rogosen. — Archeologia (Paris), 1987, No 222, 40—52.

Oppermann, Manfred. Die Bedeutung der römerzeitlichen Weihplastik für die thrakische Religion vorrömischer Zeit auf dem Territorium der VR Bulgarien. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 77—82.

Pajakowski, Wlodzimierz. Niedergang des Staates der Päonen. Umstände, Chronologie und Folgen. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 100—112.

Piguet-Panayotova, Dora. Les tétraconques balkaniques avec collatéral et leur environnement architéctural des Ve—VIe siècles — Südostforschungen, 1986, No 45, 167—187.

Popov, Dimităr. A propos de quelques sociétés réligieuses en Thrace. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 40—46.

Popov, Dimiter. Artemis Brauro (Déesse Thraco-Pélasgique). — In: Interaction and Acculturation in the Mediterranean. Proceedings of the 2. Internat. Congress of Mediterranean Pre- and Protohistory, Amsterdam 1980. 1. Amsterdam, 1980, 203—221.

Press, Ludwika. The Valetudinarium at Novae. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica“. 1. S. etc., 1986, 69—76.

Rabadžiev, Kostadin. Images of Heracles in the Art of Pre-Roman Thrace. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 254—257.

Robinson, Henry S. Corinth as a Center for the Manifacture of Architecturel Terracottas. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica“. 1. S. etc., 1986, 41—54.

Samsaris, Dimitrios C. Les mines et la métallurgie de fer et de cuivre dans la province romaine de Macédoine. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica“ 1. S. etc., 1986, 17—27.

Spätantike und frühbyzantinische Kultur bulgariens zwischen Orient und Okzident. Referate gehalten im Rahmen eines Gemeinsamen mit dem bulgarischen Forschungsinstitut in Österreich organisierten Arbeitsgespräches (Österr. Akad. d. Balkankommission. Antiquarische Abt., 16). Wien, 1986. 124 p.

Рец.: В. Велков. — Археология, 1987, № 1, 41—42.

Taylor, Timothy. The iconography of power in getic princely burial. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 47—65.

Tohtasiev, Sergej R. Zur Herkunft der Bosporanischen Spartokiden. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 113—121.

Trohani, Georges. Centres de production — centres socio-spirituels dans le monde géto-dace de la plaine du Danube. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica“: 1. S. etc., 1986, 83—88.

Vlahov, Kiril. Die thrakische Religion nach den sprachlichen Angaben. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 122—124.

Zotovič, Mihailo. Eléments ioniens et scythes dans la culture des Balkans occidentaux. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 233—238.

Средновековие

Алексиев, Йордан. Производство на сграфито керамика в Търновград. — Векове, 1987, № 1, 53—59.

Ангелов, Димитър. Българинът в Средновековието. Светоглед, идеология, душевност. Варна, Г. Бакалов, 1985. 337 с.

Rez.: Georgi Bakalov. — Etud. balk., 1986, No 4, 121—123.

Антонова, Вера. Кръстовеенколпиони в Историческия музей „Людмила Живкова“. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 43—53, 2 с. ил.

Антонова, Вера и Цветана Дремсизова. Църкви и каменни постройки в старобългарското градище при с. Цар Асен, Русенско. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 59—70, 10 с. л. ил.

Атанасов, Георги. За прехода от рало към плуг. — Бълг. етнография, 1986, № 2, 24—34.

Колективна находка от селскостопански оръдия на труда от с. Средище, Силистренски окръг, свидетелствуващи за появата на плужното рало в X в.

Байбурин, А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Л., Наука, 1983.

Рец.: Милена Беновска-Събкова. — Бълг. фолклор, 1986, № 3, 92—95.

Бояджиев, С. Архитектурният образ на тронната палата в Плиска. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 134—144.

Ваклинова, Маргарита. Вторият международен конгрес по българистика и проблемите на българската история през средновековието. — Старобългаристика, 1986, № 4, 95—98.

Ваклинова, М. Тенденции в развитието на ранносредновековната българска скулптура. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 330—350.

Василева, К. По въпроса за произхода на монументалната архитектура в Първата българска държава. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 305—313.

Венедиков, И. Медното гумно. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 2: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Етнография и фолклор. С., 1983, 79—89.

Воейкова, И. Формирование древнеболгарской системы монументальной росписи на основе эллинистических традиций. — В: Междунар. конгрес по българистика, I, София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 99—106.

Выжарова, Живка Н. Средневековные жилища на территории Болгарии (по археологическим данным). — Slov. archeologia, 34, 1986, No 2, 261—278.

Гатев, П. Д. Средновековно селище и некропол от XII в. край с. Ковачево, Пазарджишки окръг. С., 1985 (Разкопки и проучвания, 12).

В рецензията авт. е Тетев, П. Д.

Rez.: I. Erdelyi. — Acta Archaeol. (Hung.), 1986, No 38, p. 340.

Георгиев, П. Приемственост между най-старите монументални строежи в Плиска. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 106—121.

Герасимова-Томова, В. Битът на българските черноморски градове в 70-те години на XIV век, отразен в сметките на Антоний Барберий. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 1, кн. 1: Българската държава през вековете. Средновековна българска държава. С., 1982, 120—127.

Дамянов, Никола. Средновековните некрополи в Средните Родопи. — МПК, 1986, № 4, 23—28.

Дерибеев, Борис. Ахрида. [Истор. очерк за Източнородопската област]. 2. прераб. и доп. изд. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1986.

Рец.: Николай Хайтов. Прозорец към миналото на Родопите. — Родопи, 1986, № 9, с. 10.

Джурова, А. Оформление на българските ръкописи X—XIII век. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 84—98.

Добрев, И. Стопанска култура на прабългарите преди заселването им в нашите земи. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 49—60.

Дончев, С. „Прабългарският календар“ в материалната култура на старобългарите. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 298—315.

Дончева-Петкова, Людмила. Бронзов кръст с литургични формули. — Нумизматика, 1987, № 1, 40—46.

Дончева, Л. и Ст. Ангелова. Проблеми на ранносредновековната култура в Южна Добруджа. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 163—181.

Йорданов, Й. Върху физическия облик на славяните и прабългарите по антропологични данни. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 367—381.

Йорданова, Таня. Изображения на животни в старобългарското изкуство и свързаните с тях религиозни вярвания. — Лов и риболов, 1986, № 7, 14—16.

Квинто, Лидия. Стеатитова икона на Богородица с Младенеца от Търновград. — Археология, 1985, № 2, 45—53.

Рец.: Константин Тотев. — Археология, 1987, № 1, 44—46.

Колев, Николай. Сухоземните пътища по българските земи и пътуването по тях през XV—XVIII в. — В: Наука и общество. Сб. в памет на акад. Емил Георгиев. С., 1986, 548—561.

Коледаров, И. Българската държава в средновековната картография. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 1, кн. 1: Българската държава през вековете. Средновековна българска държава. С., 1982, 238—246.

Коробушкина, Т. Н. Земледелие на территории Белоруссии в X—XIII вв. Минск, Наука и техника, 1979. 115 с., 5 табл., 23 рис.

Рец.: Ст. Витлянов. — Археология, 1987, № 1, 43—44.

Кузев, Александър. Накитните съкровища от Долище [Варненски окръг]. — МПК, 1986, № 4, 44—47.

От XIII—XIV в.

Лихачева, В. Соотношение миниатюр „Лондонского“ и „Елизаветградского“ евангелий. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 116—126.

Мавродинова, Л. Изкуството на Втората българска държава. Традиции, влияние и художествени тенденции. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 206—213.

Манчева, Олга. Средновековни керамични съдове от фонда на Окръжния исторически музей — Силистра. — Добруджа, 3, 1986, 100—106.

Милчев, А. Културни взаимоотношения на България с Византия и другите съседни страни през ранното Средновековие. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 298—304.

Михайлова, Тонка. Сфероконуси от Плиска. — Археология, 1987, № 1, 15—23.

Нешева, В. Костюмът през Първото българско царство (по археологически данни). — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1. Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 351—366.

Николова, Я. Килифаревският манастир — книжовно и просветно средище през XIV век. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 73—79.

Овчаров, Д. За езическата символика у прабългарите. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 274—285.

Овчаров, Николай. За характера на художественото творчество в българското средновековие. — Пробл. изкуството, 1986, № 3, 53—57.

Овчаров, Николай. Още за култа към св. Димитър през Второто българско царство. — Векове, 1987, № 1, 16—18.

Оловни ампули за светено масло, вода и др.

Овчаров, Николай. Църквата „Св. Йоан Продром“ в Кърджали. — МПК, 1986, № 4, 16—22.

Начално време на съществуване X—XI век.

Паличев, Христо. Фотограметрично документиране на археологическия обект „Средновековна крепост“ — гр. Балчик.— Геодез., картогр., земеустр., 1986, № 4, 18—20.

Попов, А. Търновград, столицата на България през XII—XIV век. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 1, кн. 1: Българската държава през вековете. Средновековна българска държава. С., 1982, 110—119.

Препис, А. Към проблема за датировката на средновековната катедрала „Св. Никола“ в крепостта на Мелник. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 176—193.

Радева, Мери. Ранносредновековна керамика от Сливен. — Изв. музейте Югоизт. България, 9, 1986, 67—78.

Рашев, Р. Ускорено развитие на старобългарската култура. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 93—105.

Сотиров, Иван. Художествени накити от XVII век. Дарението на Джон Бърнип. — МПК, 1986, № 4, 37—43.

Разкрито от иманяри в средновековната крепост Кокалянски Урвич край София.

Станилов, Ст. и Г. Александров. Езическо светилище от ранното средновековие в Монтана. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 286—297.

Станчев, Димитър. Ранносредновековен некропол до гара Табачка. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 33—42, 4 с. ил.

Станчева, М. Исторически формиралият се град и неговата роля в средновековната българска култура. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 9—16.

Степовик, Д. Болгарская средневековая миниатюра и украинская книжная иллюстрация XIV—XVII вв. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 322—343.

Стоянова-Серафимова, Д. Археологически разкопки и проучвания на Славова крепост в гр. Мелник. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 1, кн. 1: Българската държава през вековете. Средновековна българска държава. С., 1982, 101—109.

Тодорова, Е. и В. Бешевлиев. Средновековните български земи според европейските картографски извори в общобалкански контекст. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 1, кн. 1: Българската държава през вековете. Средновековна българска държава. С., 1982, 247—260.

Тодорова, Х. Някои особености в развитието на архитектурата на прабългарското селище на Големия остров край Дуранкулак. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 316—329.

Тотев, Т. Плиска и Преслав в светлината на последните археологически резултати. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 122—133.

Тулешков, Николай. Часовниковите кули. — Векове, 1987, № 1, 39—45.

Кули от края на XVI, XVII до XIX в.

Харбова, Маргарита. Произход на селището в района на днешния град Банско. — Архитектура, 1986, № 3/4, 50—52.

Хенинг, Й. Археологически проучвания за разделението на труда между града и селото по време на Първата българска държава. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 182—199.

Цончева, М. Художествени школи в изкуството на Средновековна VIII—XIV в. и Възрожденска XVIII—XIX в. България. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 3: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура. Възрожденска култура. Бълг. култура 1878—1944 г. Съвр. бълг. култура. С., 1983, 76—94.

Църов, Иван. Новооткрити бронзови средновековни кръстове. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 55—58, 2 с. л. ил.

Чанева-Дечевска, Н. Старобългарската църковна архитектура. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 135—143.

Чилингиров, А. Традиция и нови идеи в българското средновековно изкуство. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 17—33.

Якобсон, А. О периодизации раннесредневековой архитектуры Болгарии. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 367—374.

Beranova, Magdalena. Die Archäologie über die Pflanzenproduktion bei den Hunnen, Awaren und Protobulgaren. — Pamatky archeol., 1986, No 1, 81—103.

Böttger, B. Zur Kontinuität der Keramikproduktion im Übergang von der Spätantike zum frühen Mittelalter. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 22—30.

Burns, Ch. Iconographic Features of Bulgarian Icons of Saint George. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 225—236.

Burns, Y. Some Linguistic and Iconographic Aspects of Czar John Alexander's Gospel. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 214—224.

Dekowna, M. Recherches sur la technique d'exécution des objets en verre du Haut Moyen Age. — In: Annales du 9e congrès de l'Association internat. pour l'histoire du verre, Nancy 22—28 mai 1983. Liège, 1985, 157—179.

Стъклото от разкопките в Одърци през 1967—1982 г. на обекта от V—VI и X—XI в.

Diaconu, Petre. Puncte de vedere privind cetatea de la Pacuiul lui Soare. — In: Cultura şi civilizaţie la Dunarea de Jos. Contribuţii. Călăraşi, 1985, 107—111.

Dufrenne, S. Refléxions sur l'art médiéval de la Bulgarie. Patrimoine national et réalités médiévales. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 107—115.

Elbern, V. Von den Thrakern zum Mittelaltterd die Beinschiene im Schutz von Vraca. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 41—72.

Fiedler, Uwe. Zur Datierung der Langwälle an der mittleren und unteren Donau. — Archäol. Korrespondenzblatt, 1986, No 4, 457—465.

Разглежда укрепителните валове и по българския дунавски бряг.

Gagova, Krasimira. Problems of the Mediaeval Toponimy in Thrace (Macrotoponyms, Oronyms and Hydronyms). — Etud. balk., 1986, No 4, 81—100.

Ieni, G. La scuola architettonica bulgara durante il secondo regno. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981.

Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 144—164.

Lecaque, P. Quelques remarques à propos des donateurs de l'église de Zemen. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 165—175.

Newall, V. The Dog-Headed St. Christopher in Bulgarian Iconography. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 237—246.

Schreiner, Peter. Symposium zum spätantiken und frühmittelalterlichen Christientum auf der Balkanhalbinsel vom 10.—13. Juni 1986 in Haskovo (Bulgarien). — Südostforschungen, 1986, No 45, 267—269.

Stojkov, A. Über die Wechselbeziehungen zwischen der mittelalterlich-bulgarischen und byzantinischen Kunst. — In: Bulgarien. Internationale Beziehungen in Geschichte, Kultur und Kunst, Ellwangen 19.—24. Mai 1982. Neuried, 1984, 223—228 (Südosteuropa-Studien, 35=Bulgarische Sammlung, 4).

Ursul, G. Bulgarian Influences in the Formation of Medieval Romanian Culture. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 194—205.

Нумизматика

Божков, Христо и Венцислав Пейков. Послания от далечното минало. С., ОФ, 1986.

Рец.: Иван Карайотов. Съмнителни апостоли. — Нумизматика, 1987, № 1, 46—47.

Бъчваров, Иван. За някои проблеми на вторично препечатаните средновековни български монети. — Нумизматика, 1987, № 1, 19—21.

Бъчваров, Иван. Находка от тетрадрахми на Александър III Велики от с. Краново, Силистренски окръг. — Добруджа, 3, 1986, 85—89.

Владимирова-Аладжова, Дочка. Монети и монетна циркулация в провинция Долна Мизия 395—491 г. Автореферат на дис. . . . „канд. на истор. н." С., 1987. 24 с.

Владимирова-Аладжова, Дочка. Принос към археологическата карта на Шуменски окръг. — Изв. музеите Сев. България, 10, 1984, 25—32.

Георгиев, Павел. Новооткрит печат на княз Симеон. — МПК, 1986, № 4, 13—16.

Горова, Дарина. Колективна находка от златни византийски монети от с. Съдиево, Бургаски окръг. — Изв. музеите Югоизт. България, 9, 1986, 79—85.

Димитров, Камен. Колективна находка с бронзови монети на Филип II, Александър Велики и Севт III от с. Могилово, Старозагорски окръг. — Археология, 1986, № 4, 32—40.

Димитров, Камен. Международен колоквиум „Ритми на монетната продукция". — Археология, 1987, № 1, 47—48.

Димитров, Камен. Съкровище с бронзови монети на тракийския династ Севт III от с. Соколица (Карловско), 1912 г. (IGCH No 846). — Изв. музеите Юж. България, 12, 1986, 85—94.

Езекиев, Сергей. За нумизматичната дейност на Димитър Миладинов. — Нумизматика, 1987, № 1, 34—38.

Жеков, Господин. Две имитации на византийски медни монети от VI век. — Нумизматика, 1987, № 1, 22—24.

Йорданов, Иван. Моливдовули на Алексий Комнин, намерени в българските земи. — Нумизматика, 1987, № 1, 12—18.

Йорданов, Иван и Георги Гинев. Съкровище от византийски перпери от с. Пайдушко, Търговищки окръг. — Археология, 1987, № 1, 27—38.

Коен, Давид Б. За предмета на историческата метрология и някои по-разпространени стари мерки за дължина и тегло в България и българските земи. — Арх. преглед, 1986, № 1, 42—59.

Кънчева, Татяна. Колективна находка от маронейски и тасоски тетрадрахми и техни подражания от Нова Загора. — Изв. музеите Югоизт. България, 9, 1986, 23--31.

Лазаров, Лъчезар. Монети от музейната сбирка в Ябланица [Ловешки окръг]. — Нумизматика, 1987, № 1, 25—34.

Пенчев, Владимир. Рядка византийска златна монета от фонда на НИМ — София. — Нумизматика, 1987, № 1, 10—12.

Прокопов, Иля и Димитър Иванов. Находка от тасоски тетрадрахми. — МПК, 1986, № 4, 48—51.

От нумизматичната сбирка на ОИМ — Русе.

Янев, Янчо. Някои аспекти на монетната циркулация в Източна Румелия. — Нумизматика, 1987, № 1, 38—40.

Arnaldi, Adelina. La production de l'atélier de Heraclea Thracica au IVe siècle. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986, 239—249.

Blankoff, J. A. A propos d'objets trouvés à Preslav: sceaux ou amulettes? — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 1. Секц. 5, кн. 1: Българската култура и взаимодействието ѝ със световната култура: Културата на средновековна България. С., 1983, 80—83.

Kolev, Kamen. The Earliest Metal Pre-Coin Forms in Ancient Thrace. — In: Pulpudeva. 5. S., 1986q, 227—232.

Makkay, János. Early Stamp Seals in South-East Europe. Budapest, 1984. 123 p., 31 tabl., 1 map.

Rez.: Ivan Pavlu. — Pamatky archeol., 1986, No 2, 500—501.

Епиграфика

Бешевлиев, Веселин. Отражение на въстанието на Тома Славянина в Чаталарския надпис. — В: Преслав. 3. Варна, 1983, 21—25.

Рец.: Стамен Михайлов. — Археология, 1986, № 4, с. 47.

Генчева-Великова, Снежанка. Надгробният надпис на Минчо Лъсков и българският фолклор. — Добруджа, 3, 1986, 119—124.

Български възрожденски надпис от Силистра.

Гетов, Людмил. Новооткрити тасоски амфорни печати от Кабиле. — Археология, 1986, № 4, 27—31.

Джамбов, Иван. Един неизвестен надпис от Сопот. — Изв. музеите Юж. България, 12, 1986, 95—98.

Надпис на гръцки език, вграден в южния зид на параклиса „Св. Троица", датиран в V—VI в.

Йончев, Васил. Две модулни азбуки от средата на IX в. — Пром. естетика. Декор. изкуство, 1986, № 3, 12—15.

Маргос, Ара. Към историята на Айтос през епохата на османското владичество. — Изв. музеите Югоизт. България, 9, 1986, 87—93.

Девет надгробни надписа на арменски език от XVIII в.

Смядовски, Стефан. Епиграфско-текстологични добавки върху още два надписа (3). — Археология, 1987, № 1, 38—40.

Хаджиев, Коста. За средновековните кирилски надписи от с. Невша, Варненски окръг. — Археология, 1986, № 4, 41—44.

Царевград Търнов. [Моногр.]. Т. 4: Атанас Попов. Средновековни надписи, монограми, букви и знаци от Търновската „Велика лавра". С., БАН, 1984.

Рец.: Стефан Смядовски. — Бълг. ез., 1986, № 3, 247—253.

Hadjisavvas, S. Thracians of the Island of Cyprus. — В: Междунар. конгрес по българистика, I. София 1981. Доклади. Т. 2. Ч. 1: Симпозиум Славяни и прабългари. С., 1982, 13—21.

По епиграфски данни.

Ignatov, Sergey. Notes on the Kadesh Inscriptions of Ramesses II. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". I. S. etc., 1986, 99—103.

Kolendo, Jerzy. Les inscriptions sur un lingot de plomb trouvé à Novae. (Remarques sur la production du plomb au IIIe s. de n. è.). — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". I. S. etc., 1986, 77—81.

Noll, Rudolf. Die griechischen und lateinischen Inschriften der Wiener Antikensammlung. 2. Aufl. Wien, Kunshistor. Museum, 1986. 106 p., 241 ill.

На с. 97 публикува надгробна плоча с надпис на латински език от Бонония.

Sarnowski, Tadeusz. Contribution à l'étude de la chronologie des tuiles militaires romaines au Bas-Danube sous Trajan. — In: Acta Centri historiae „Terra antiqua balcanica". I. S. etc., 1986, 65—67.

Sarnowski, Tadeusz. Die legio I Italica und der untere Donauabschnitt der Notitia Dignitatum. — Germania, 63, 1985, No 1, 107—127.

Rez.: Michael P. Speidel. Spätrömische Legionskohorten in Novae. — Germania, 65, 1987, No 1, 240—241.

Sarnowski, Tadeusz. Zur Truppengeschichte der Dakerkriege Traians. Die Bonner legio I Minervia und das Legionslager Novae. — Germania, 65, 1987, No 1, 107—122.

Музейно дело и консервация

Иванова, Румяна. Изложбата полски медали [София, ноем. 1985 г.]. — Пром. естетика. Декор. изкуство, 1986, № 3, 40—42.

Лефтеров, Илия. Реставрацията на Конака във Велико Търново. — Архитектура, 1986, № 3/4, 35—38.

Минчев, Александър. Музеят на мозайките в Девин. — МПК, 1986, № 4, 33—36.

Попова-Мороз, Ваня. Прозорци към древността. Размисли над античните улици на град Сандански — бивши, съхранени и. . . експонирани. — Отечество, 1987, № 4, с. 33.

Опазване и адаптиране на античното наследство на града.

Радонов, Здравко. Мерки за запазване на недвижимите старини у нас (1878—1944 г.). — ИПр, 1986, № 11, 40—51.

Georgiev, Georgi I. Zur Erforschung von Jungsteinzeit und Kupferzeit in Bulgarien. — In: Das erste Gold der Menschheit — die älteste Zivilisation in Europa [Каталог на изложба]. 2. Aufl. Freiburg, 1986, 11—21.

Ivanov, Ivan S. Die Ausstellung „Das erste Gold der Menschheit — die älteste Zivilisation in Europa". — In: Das erste Gold der Menschheit — die älteste Zivilisation in Europa. [Каталог на изложба]. 2. Aufl. Freiburg, 1986, 9—10.

Ivanov, Ivan S. et Vassil Nikolov. Katalog. — In: Das erste Gold der Menschheit — die älteste Zivilisation in Europa. [Каталог на изложба]. 2. Aufl. Freiburg, 1986, 51—144.

Ivanov, Ivan S. Die Kupferzeitliche Friedhof in Varna. — In: Das erste Gold der Menschheit — die älteste Zivilisation in Europa. [Каталог на изложба]. 2. Aufl. Freiburg, 1986, 30—42.

Nikolov, Vassil. Die Kunst der späten Kupferzeit in Bulgarien. — In: Das erste Gold der Menschheit — die älteste Zivilisation in Europa. [Каталог на изложба]. 2. Aufl. Freiburg, 1986, 22—29.

Renfrew, Colin. Varna und der soziale Kontext früher Metallurgie. — In: Das erste Gold der Menschheit — die älteste Zivilisation in Europa. [Каталог на изложба]. 2. Aufl. Freiburg, 1986, 43—50.

СТОЯНКА ПЕТРОВА

СЪДЪРЖАНИЕ

Маргарита Тачева — Археологически данни за датиране на Рогозенското съкровище. Проблеми и становища 1

Петър Цацов — Изобразителни програми на тракийското изкуство в ранния елинизъм 12

Евгения Генчева — Типология и датиране на ранноримските фибули от Южна България 30

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Венцислав Гергов — Медни находки от праисторическото селище в м. Редутите при с. Телиш, Плевенски окръг 44

Теодора Ковачева — Необнародвани паметници на Диана 55

Камен Любенов — Значението на хербицидите в опазването на археологическите паметници у нас 60

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Хенриета Тодорова — В. И. Маркович. Поздне-трипольские племена Северной Молдавии. Кишинев, 1984 64

Сергей Торбатов — Malgorzata Biernacka-Lubanska. The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace. Wroclaw etc., 1982. 285 p., ill. 65

Ара Маргос — Антоний Ханджийски. Обители в скалите. С., 1985. 154 с. 68

ПРЕГЛЕД

М. Рехо-Бумбалова — Изложба „Ювелирството от Елинистическата епоха в Таранто“, Италия 70

К. Рабаджиев — Втори национален симпозиум „Поселищен живот в Тракия“ 72

Л. Essential Дончева — Международен симпозиум по славянска археология 74

Р. Рашев — Втора международна конференция по прабългарска археология в Шумен 76

Книгопис 78

TABLE DES MATIERES

Margarita Tačeva — Données archéologiques pour la datation du trésor de Rogozen. Problèmes et point de vue 11

Petăr Cacov — Programmes représentatifs dans l'art thrace dans la haute époque hellénistique 30

Evgenia Genčeva — Typologie et datation des fibules de la haute époque romaine de la Bulgarie du Sud 43

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Venceslav Gergov — Trouvailles en cuivre du site préhistorique au lieu dit Rédutité près du village Teliš, département de Pleven 54

Teodora Kovačeva — Monuments non publiés de Diane 60

Kamen Ljubenov — L'importance des herbicides dans la préservation des monuments archéologiques en Bulgarie 63

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

Henrieta Todorova — В. И. Маркевич. Поздно-трипольские племена Северной Молдавии. Кишинев, 1984 64

Sergej Torbatov — Malgorzata Biernacka-Lubanska. The Roman and Early-Bizantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace. Wroclaw etc., 1982. 285 p. ill. 65

Ara Margos — Антоний Хаджийски. Обитатели в скалите. С., 1985. 154 с. 68

REVUE

M. Reho-Bumbalova — Exposition „L'orfévrerie de l'époque hellénistique à Taranto“, Italie 70

K. Rabadžiev — Deuxième symposium national „Vie d'habitat en Thrace“ 72

L. Dontčeva — Symposium international d'archéologie slave 74

R. Rašev — Deuxième conférence internationale d'archéologie protobulgare à Šumen . . 76

Bibliographie 78

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ SOMMAIRE DE L'ANNÉE

СТАТИИ

кн. с.

Василев, Васил П. — Находката от Рогозен — традиционни и нови елементи в тракийската торевтика 3 13

Василева, Дафина — Гробницата при Свещари — проектиране, оразмеряване и конструкция 2 1

Генчева, Евгения — Типология и датиране на ранноримските фибули от Южна България 4 30

Георгиев, Владимир И. — Бележки относно надписите върху съдовете от Рогозен 3 36

Георгиева, Петя — Материали от преходния период между каменномедната и бронзовата епоха от Северна България (проблеми на проучването) 1 1

Гергова, Диана — За сакралния характер на находката от Рогозен 3 4

Михайлов, Георги — Надписите от Рогозенското съкровище 3 26

Михайлова, Тонка — Сфероконуси от Плиска 1 15

Мусакова, Елисавета — Към въпроса за възприемане на християнската символика в старобългарската култура 2 9

Тачева, Маргарита — Археологически данни за датиране на Рогозенското съкровище. Проблеми и становища 4 1

Фол, Александър — Опит за локализация на селищата от Рогозенските надписи 3 1

Цацов, Петър — Изобразителни програми на тракийското изкуство в ранния елинизъм 4 12

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Божинова, Юлия, Валери Русинов — Три надгробни паметника от долината на Средна Струма 1 24

Георгиев, Петко, Иван Бъчваров — Римски бронзов шлем от колекцията на Окръжния исторически музей в гр. Силистра 2 18

Гергов, Венцислав — Медни находки от праисторическото селище при с. Телиш, Плевенски окръг 4 44

Йорданов, Иван, Георги Гинев — Съкровище от византийски перпери от с. Пайдушко, Търговищки окръг 1 27

Ковачева, Теодора — Необнародвани паметници на Диана 4 55

Любенов, Камен — Значението на хербицидите в опазването на археологическите паметници в България 4 60

Маразов, Иван — Богинята между кентаври (№ 158 от Рогозенското съкровище) 3 55

Нешева, Виолета — Медна апликация с изображение на грифон от Мелник. . . . 2 34

Николов, Богдан — Голямата чаша от Рогозенското съкровище 3 38

Николов, Димитър — За характера на Рогозенското съкровище 3 65

Огненова-Маринова, Люба — Бележки върху фиалата от Рогозенското съкровище с мотив от мита за Херакъл и Авге 3 47

Смядовски, Стефан — Епиграфско-текстологични добавки върху още два надписа (3) 1 38

Стоянов, Тотко — За интерпретацията на така наречения „Фриз на здравеносните божества" от Филипопол 2 25

Тотев, Константин — Зооморфни метални находки от Североизточна България 2 29

ARTICLES

t. p.

Vasilev, Vasil P. — La trouvaille de Rogozen — éléments traditionnels et nouveaux dans la torevtique thrace 3 26

Vasileva, Dafina — Le sépulcre près de Svešari — projet, mesurage et construction 2 9

Genceva, Evgenia — Typologie et datation des fibules de la haute époque romaine de la Bulgarie du Sud 4 43

Georgiev, Vladimir J. — Notes au sujet des inscriptions sur les vases de Rogozen 3 36

Georgieva, Petja — Matériaux de la période transitoire entre l'âge de pierre et de cuivre et l'âge de bronze de la Bulgarie de Nord (problèmes de l'étude). 1 15

Guergova, Diana — Sir le caractère sacral de la trouvaille de Rogozen 3 12

Mihailov, Georgi — Les inscriptions du trésor de Rogozen 3 35

Mihajlova, Tonka — Cônes sphériques de Pliska 1 23

Musakova, Elisaveta — Sur la question de l'adoption de la symbolique chrétienne dans la culture ancienne bulgare 2 17

Tačeva, Margarita — Données archéologiques pour la datation du trésor de Rogozen. Problèmes et points de vue 4 11

Fol, Alexandăr — Essais de localisation des toponymes des inscriptions de Rogozen 3 3

Cacov, Petăr — Programmes représentatifs dans l'art thrace dans la haute époque hellénistique 4 30

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Božinova, Julia, Valeri Rusinov — Trois monuments tumulaires de la vallée de la Struma moyenne 1 26

Georgiev, Petko, Ivan Băčvarov — Casque de bronze romain de la collection du Musée historique départemental à Silistra . . 2 25

Gergov, Venceslav — Trouvailles en cuivre du site préhistorique au lieu dit Rédutité près du village Teliš, département de Pleven 4 54

Jordanov, Ivan, Georgi Ginev — Trésor de perpères byzantins du village Pajduško, département de Targovište 1 38

Kovačeva, Teodora — Monuments non publiés de Diane 4 60

Ljubenov, Kamen — L'importance des herbicides dans la préservation des monuments archéologiques en Bulgarie 4 63

Marazov, Ivan — La Déese parmi les centaures (N 158 du trésor de Rogozen) 3 63

Neševa, Violeta — Application en cuivre avec représentation de griffon de Melnik . . . 2 38

Nikolov, Bogdan — La grande tasse du trésor de Rogozen 3 47

Nikolov, Dimităr — Sur le caractère du trésor de Rogozen 3 66

Ognenova-Marinova, Ljuba — Notes sur la phiale du trésor de Rogozen avec motif d'Héraclès et d'Augé 3 55

Smjadovski, Stefan — Suppléments épigrapho-textologiques sur encore deux inscriptions (3) 1 40

Stojanov, Totko — Sur l'interprétation de ladite „Frise des divinités salutaires" de Philippopolis 2 29

Totev, Konstantin — Trouvailles métalliques zoomorphes de la Bulgarie du Nord-Est 2 33

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Велков, Велизар — Renate Pillinger (Hrsg.). Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Referate, gehalten im Rahmen eines gemeinsamen mit dem Bulgarischen Forschungsinstitut in Österreich organisierten Arbeitsgespräches. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung. XVI). Wien 1986. 124 p. 1 41
Витлянов, Стоян — Т. Н. Коробушкина. Земеделие на територии Белоруссии в X—XIII вв. Минск, Наука и техника, 1979. 115 с., 5 табл., 23 рис. . . 1 43
Витлянов, Стоян — М. Ф. Гурин. Древнее железо Белоруского Поднепровие. Минск, Наука и техника, 1982. 121 с., 108 рис., 18 таблици 3 67
Данков, Евлоги — Жан-Клод Гарден. Теоретическая археология. М., Прогресс, 1983. 295 с. 2 39
Маргос, Ара — Антоний Ханджийски. Обители в скалите. С., 1985. 154 с. 4 68
Панайотова, Кръстина — Отар Лордкипанидзе. Древна Колхида. Мит и археология. С., 1985. 286 с., 64 снимки, 4 плана, 1 реконструкция 2 43
Тодорова, Хенриета — В. И. Маркевич. Близкое и далекое. Кишинев, 1985. 45 с. текст на молдавски, руски и английски, 207 цветни илюстрации . . . 1 42
Тодорова, Хенриета — J. Lühning. Eine Siedlung der mittelneolithischen Gruppe Bischteim in Schernau. Ldkr. Kitzinren, Kallmünz, 1981 . . . . . . 2 42
Тодорова, Хенриета — В. И. Маркевич. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. Кишинев, 1984 . . . . . . 4 64
Торбатов, Сергей — Malgorzata Biernacka-Lubanska. The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace. Wroclaw etc., 1982. 285 p. ill. 4 65
Тотев, Константин — Лидия Квинто. Стеатитова икона на Богородица с Младенеца от Търновград. — Археология, XXVII, 1985, 2, с. 45—53 . . . . . . 1 44

ПРЕГЛЕД

Божилова, Виолета — Виден френски учен в България 2 50
Велков, Велизар — XVII конференция по класически студии „Ейрене“ 2 49
Димитров, Камен — Международен колоквиум „Ритми на монетната продукция“ 1 47
Дончева, Людмила — Международен симпозиум по славянска археология 4 74
Милчева, Александра — IX международен конгрес по античен бронз 2 46
Николов, Васил — Професор Георги Ил. Георгиев на 70 години 3 72
Петков, Августин, Ивелин Кулев — XXV международен симпозиум по археометрия 2 47
Попов, Атанас — Живот и творчество, посветени на историческата наука . . . 3 69
Рабаджиев, Константин — Втори национален симпозиум „Поселищен живот в Тракия“ 4 72
Рашев, Рашо — Втора международна конференция по прабългарска археология в Шумен 4 76

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

Velkov, Velizar — Renate Pillinger (Hrsg.). Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Referate, gehalten im Rahmen eines gemeinsamen mit dem Bulgarischen Forschungsinstitut in Österreich organisierten Arbeitsgespräches. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung. XVI). Wien, 1986. 124 p. 1 41
Vitlijanov, Stojan — Т. Н. Коробушкина. Земеделие на территории Белоруссии в X—XII вв., Минск, Наука и техника, 1979, 115 с., 23 рис. 1 43
Vitlijanov, Stojan — М. Ф. Гурин. Древнее железо Белоруского Поднепровие. Минск, Наука и техника, 1982. 121 с., 108 рис., 18 таблици 3 67
Dankov, Evlogi — Жан-Клод Гарден. Теоретическая археология. М., Прогресс, 1983. 295 с. 2 39
Margos, Ara — Антоний Ханджийски. Обитатели в скалите. С., 1985, 154 с. 4 68
Panajotova, Krâstina — Отар Лордкипанидзе. Древна Колхида. Мит и археология. С., 1985. 286 с., 64 снимки, 4 плана, реконструкция 2 43
Todorova, Henrieta — В. И. Маркевич. Близкое и далекое. Кишинев, 1985. 45 с. текст на молдавски, руски и английски, 207 цветни илюстрации . . . 1 42
Todorova, Henrieta — J. Lühning. Eine Siedlung der mittelneolithischen Gruppe Bischteim in Schernau, Ldkr. — Kitzinren, Kallmünz 1981 . . . . 2 4
Todorova, Henrieta — В. И. Маркевич. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. Кишинев, 1984 . . . . . . 4 64
Torbatov, Sergei — Malgorzata Biernacka — Lubanska. The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace. Wroclaw, etc., 1982, 285 p. ill. 4 65
Totev, Konstantin — Лидия Квинто. Стеатитова икона на Богородица с Младенеца от Търновград. — Археология, XXVII, 1985, 2, с. 45—53 . . . . . 1 44

REVUE

Božilova, Violeta — Savant français éminent en Bulgarie 2 50
Velkov, Velizar — XVIIe Conférence d'études classiques „Eiréné“ 2 49
Dimitrov, Kamen — Colloque international „Rythmes de la production monétaire“ 1 47
Dontčeva, Ljudmila — Symposium international d'archéologie slave 4 74
Milčeva, Aleksandra — IXe Congrès international du bronze antique 2 46
Nikolov, Vasil — Professeur Georgi Il. Georgiev à 70 ans 3 72
Petkov, Avgustin, Ivelin Kulev — XXVe Symposium international d'archéométrie 2 47
Popov, Atanas — Vie et œuvre consacrées à la science historique 3 69
Rabadžiev, Konstantin — Deuxième symposium national „Vie d'habitat en Thrace“ . . 4 72
Rašev, Rašo — Deuxième conférence internationale d'archéologie protobulgare à Šumen 4 76

Рехо-Бумбалова, Мария — Изложба „Ювелирството от Елинистическата епоха в Таранто“, Италия 4 70

Книгопис

Петрова, Стоянка 1 48
Петрова, Стоянка 2 51
Петрова, Стоянка 3 75
Петрова, Стоянка 4 78

Reho-Bumbalova, Maria — Exposition „L'orfévrerie de l'époque hellénistique à Taranto“, Italie 4 70

Bibliographie

Petrova, Stojanka 1 48
Petrova, Stojanka 2 51
Petrova, Stojanka 3 75
Petrova, Stojanka 4 78

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ** (главен редактор), **проф. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ** (зам. гл. редактор), **ст. н. с. АЛЕКСАНДРА МИЛЧЕВА** (секретар), **доц. ЛЮДМИЛ ГЕТОВ, ст. н. с. РУМЕН КАТИНЧАРОВ, ст. н. с. ИВАН МАРАЗОВ, ст. н. с. ДИМИТЪР ОВЧАРОВ, проф. ПЕТЪР ПЕТРОВ, ст. н. с. I ст. ХЕНРИЕТА ТОДОРОВА, ст. н. с. МАРИЯ ЧИЧИКОВА, ст. н. с. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА

Адрес на редакцията
Археологически институт и музей при БАН, 1000 София, бул. „Стамболийски“ 2. Тел. 88-24-05 и 88-24-06
Адрес на администрацията
Издателство на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“. Тел. 71-31

БИБЛИОТЕКА [illegible]

Технически редактор Д. Костова **Коректор И. Коева**

Дадена за набор на 13. IX. 1987 г. **Подписана за печат на 30. XII. 1987 г.** **Печатни коли 11** **Издателски коли 10,26**
Формат на хартията 60×84/8 **Изд. индекс 11505** **Тираж 1580** **Поръчка 375** **Отделна книжка 1,80 лв.** **Годишен абонамент 7,20 лв.**

Печатница на Издателството на Българската академия на науките

400

ISSN 0324-1203

20203

ЦЕНА 1,80 лв.